

मराठी पुस्तके

सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक

महात्मा जोतिबा फुले

12/27/2013

टंकन: हर्षला रामाणे

मुद्रितशोधन : आशा दादुडे

सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक

जोतीराव आणि सावित्रीबाई या दांपत्यास मूलबाळ नव्हते. हमणून त्यांनी एका अनाथ अर्भकाचे तो पोटचा मुलगा असल्याप्रमाणे पालनपोषण केले. त्याचे नाव यशवंत असे ठेवण्यात आले होते. याच यशवंतराव फुल्याने जोतीराव २७ नोव्हेंबर १८९० रोजी मध्यरात्र उलटल्यानंतर कालवश झाल्यावर “ सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक ” हे त्यांचे पुस्तक १८९१ साली प्रथम प्रसिद्ध केले. त्यांनी जोतीरावांचे एक छोटेसे चरित्र लिहून ते या पुस्तकाच्या पहिल्या आवृत्तीत समाविष्ट केले होते. पहिल्या आवृत्तीत यशवंतराव फुल्यांनी फुल्यांनी डॉ. विश्राम रामजी घोलें यांनी १ नोव्हेंबर १८८९ रोजी जोतीरावांच्या हस्तलिखितावर दिलेल्या विस्तृत अभिप्रायाचाही समावेश केला होता.

“ हे पुस्तक अर्थे छापले नाही तोच जोतीरावांना मृत्युने गाठले ” असे यशवंतराव फुल्यांनी प्रस्तावनेत नमूद केलेले आढळते. जोतीरावांनी हे पुस्तक कोणत्या परिस्थितीत लिहिले हे सांगताना यशवंतराव फुले म्हणतात, “ जोतीरावांनी शूद्रादि अतिशूद्रास अतिशूद्रास सुस्थितीत आणण्याविषयी अतोनात परिश्रम केले. या परिश्रमाने प्रकृतीचे भान फार बिघडून त्यांस पुढे पक्षघाताचा आजार झाला. रोग फार भयंकर असल्यामुळे त्यांस अनिवार त्रास भोगावे लागले. तथापि रा. ब. डॉक्टर विश्राम रामजी घोले यांनी फी न घेता अति परिश्रम केल्यामुळे त्यास एक महिन्यातच बरे वाटू लागले. थोडे बरे वाटू लागल्यावर निरोद्योगी राहणे इष्ट न वाटून त्यांनी शूद्रादि अतिशूद्रासह एकंदर सर्व मानवंच्या हितार्थ ग्रंथ रचण्यास प्रारंभ केला. लिहण्याचे मुख्य साधन जो उजवा हस्त तोच पक्षघाताने निरोद्योगी झाल्यामुळे त्यास थोडे दुःख झाले. तथापि ईश्वरेच्छा म्हणून धैर्य न सोडता आपल्या डाव्या हस्ताने व अत्यंत विचाराने “ सार्वजनिक सत्य धर्म ” नावाचे पुस्तक तयार केले. ” ग्रंथाच्या छपाईसाठी आवश्यक त्या द्रव्याची तरतूद जोतीरावांचे परममित्र मोरो विठ्ठल वाळवेकर यांनी केल्यामुळे हे पुस्तक प्रकाशित होऊ शकले.

जोतीरावांचे हस्तलिखित वाचून त्यावर अभिप्राय देताना विश्राम रामजी घोल्यांनी जोतीरावांनी केल्या कार्याचे मोजक्या शब्दांत सार सांगितले आहे. “ त्यांनी धर्मप्रकरणी सत्यासत्य व कार्यकारणभाव यांचा शोध लावण्यास लोकांस सवय लावली, अमूक चाली बऱ्या किंवा वाईट यांचा न्याय त्यांपुढे मांडला, मूर्तिपूजेचे खंडण केले, एकेश्वरी धर्माचे मंडन केले. धर्म, कर्म व व्यवहार त्यांत लोक नाडले जाऊ नयेत म्हणून त्यांच्या समजुती पाडल्या.” धर्मसंस्कार म्हणजे पूजाअर्चा, होमहवन व आहूती, मूर्तिपूजन, नैवेद्यार्पण, भूतपूजा वगैरे सर्व मतलबी साधुंच्या हिताचे असतात, असे सांगून घोल्यांनी म्हटले होते, “ धर्मभोळेपण व धर्मवेड हा ग्रंथ वाचल्याने जाईल. ” सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तकातील जोतीरावांच्या शिकवणीचे स्वरूप स्पष्ट करताना घोल्यांनी लिहिले होते, “ त्यांचा लिहण्याचा मुद्दा असा आहे, कीं एका ईश्वरास भजावे, सद्दर्शनाने वागावे, सर्वांनी बहीणभावंडाप्रमाणे वर्तावे, सर्व मनुष्याला सारखेच हक्क असावे.” गुलामगिरी नामक ग्रंथरुपाची एका गदा उत्पन्न करून तिच्या

बिनचुक तडाख्याने जोतीरावांनी बळीराजास फसवणाऱ्या वामनास आणि पृथ्वी निःक्षन्तिय करु पाहाणाऱ्या परशुरामास चीत केले, असेही घोल्यांनी अभिप्रायात म्हटले आहे.

SARVAJANIKA SATYA DHARMA PUSTAKA.

BY

JOTIRAO GOVINDRAO FULE

(FOR THE BENEEIT OF ALL PERSONS.)

PRINTED AND PUBLISHED BY

YESHWANT JOTIRAO FULE

AT THE

SUBODHA PRAKASH PRESS BOMBAY.

POONA: 1891 A.D.

FIRST EDITION.

(ALL right reserved by the publisher.)

price 12 ANNAS

सत्यमेव जयती.

सार्वजनीक सत्य धर्मपुस्तक

हे

जोतीराव गोविंदराव फुले

यांनीं

एकंदर मानव स्त्रीपुरुषाच्या हितार्थ केले

ते

यशवंत जोतीराव फुले

यांनीं

मुंबई येथे

(सुबोधप्रकाश छापखान्यांत छापवून प्रसिद्ध केले.)

आवृत्ति पहिली.

(या ग्रंथासंबंधी सर्व हक्क प्रसिद्ध कर्त्यानें

आपणाकडे ठेविले आहेत.)

पुणे. इसवी सन १८९१.

किंमत १२ अत्रणे.

जोतीराव गोविंदराव फुले ।

जन्म १८२७.

मृत्यु १८९०.

ग्रंथकर्त्याची प्रस्तावना

या आपल्या अमर्याद विस्तीर्ण पोकळीमध्ये निर्मिकाने अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित तत्संबंधी एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न केले आहे. त्यापैकी आपण सर्व मानवस्त्रीपुरुषांनी त्याविषयी काय काय करावे आणि आपण सर्व एकंदर मानवस्त्रीपुरुषांनी त्याचे स्मरण मनी जागृत ठेऊन एकमेकांशी कोणत्या तऱ्हेचे आचरण केल्यामुळे त्यास आनंद होणार आहे; यास्तव मी त्याच्या कृपेने एकंदर सर्व मानवस्त्रीमानवस्त्रीपुरुषांच्या हितासाठी हा लहानसा ग्रंथ रचिला आहे. तो सर्वास ग्राह्य होऊन आम्ही सर्वांनी निर्मिकाच्या सत्यमय राज्याचा सारखा उपभोग घेऊं लागावे म्हणून माझा त्यापाशी मागणी आहे.

जे कांहीं मी माझ्या अल्पबुद्धीनुसार या ग्रंथांत लिहिले आहे, त्यांत जी आमच्या मानवस्त्रीपुरुष विव्दान व सूत्र वाचणारांच्या ध्यानांत व्यंगे दिसून येतील, त्यांविषयी त्यांनी क्षमा करून गुणलेशाचा स्वीकार करावा अशी त्या सर्वास माझी विनंती आहे. आणि जर करितां त्यांच्या अवलोकनांत कोणताही भाग सार्वजनिक अयोग्य किंवा खोटा दिसला तो किंवा या ग्रंथाच्या दृढीकरणार्थ जर त्यांस कांहीं सत्य विचार सुचविणे असेल तर ते, त्यांनी वर्तमानपत्रद्वारे आम्हांस कळवावे, म्हणजे ते, खरेच विचारी पुरुषांचे असल्यास आम्ही कृतज्ञतापूर्वक मान्य करून दुसऱ्या आवृत्तीत दाखल करूं.

हा ग्रंथ आम्हास विस्ताराने लिहावयाचा होता, परंतु एकंदर सर्व मानवस्त्रीपुरुषांस आपआपले प्रपंच आवरून जर हा ग्रंथ त्यांस वाचतां न येईल, तर एकंदर सर्व रिकामटेकडे धूर्त त्यांस लुटून खातील. यास्तव एकंदर सर्व मानवस्त्रीपुरुषांच्या उपयोगी हा ग्रंथ पडावा म्हणून या ग्रंथास “ सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक ” असे नाव दिले आहे. यास्तव सर्वांनी योग्य आश्रय दिल्यास दुसरी आवृत्ति आम्हांस, सुधारून व तीत नवीन पुराव्यासह कृत्रिमी थोतांडी ग्रंथांचे खंडण करण्याची हिम्मत येईल.

ता. १ माहे एप्रिल}

सन १८८९ इ. पुणे.}

ग्रंथकर्ता

विषयानुक्रम

विषय

सुख

धर्म पुस्तक

निर्माणकर्ता

पूजा

नामस्मरण

नैवेद्य अथवा अन्नदान

अनुष्ठान

स्वर्ग

स्त्रीपुरुष

पाप

पुण्य

जातीभेद

पशुपक्ष्यादि वगैरे आणि मानव प्राणी—यांजमध्ये भेद

धर्म

नीति

तर्क

दैव

आर्य भटब्राह्मणांचे वेद आणि सार्वजनिक सत्याची तुलना

सत्य

आकाशांतील ग्रह

जन्म

कन्या अथवा पुत्र यांचे नांवाचा संस्कार, अन्नांचा संस्कार आणि शाळेचा संस्कार.

लग्न

दुष्टाचरण

मृत्यु

प्रेताची गति

श्राद्ध

एकदर सर्व स्त्रीपुरुषांस ग्रंथकर्त्याची प्रार्थना

सार्वजनिक सर्य धर्म पुस्तक

सुख

यशवंत जोतीराव फुले. प्रश्न—मानवप्राणी एकंदर सर्व जगांत कशानें सुखी होईल ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उत्तर—सत्य वर्तन केल्याशिवाय मानवप्राणी जगांत सुखी होणार नाही. याविषयी प्रमाण देतो.

॥अखंड॥

॥ सत्य सर्वांचें आदी घर ॥ सर्व धर्मांचें माहेर ॥ धृ ॥

॥ जगांमार्जी सुख सारें ॥ खास सत्याची ती पोरं ॥१॥

॥ सत्य सुखाला आधार ॥ बाकी सर्व अंधकार ॥

॥ आहे सत्याचा बा जोर ॥ काढी भंडाचा तो नीर ॥२॥

॥ सत्य आहे ज्याचें मूळ ॥ करी धूर्ताची बा राळ ॥

॥ बळ सत्याचें पाहूनी ॥ बहुरूपी जळे मनीं ॥३॥

॥ खरें सुख नटा नोव्हे ॥ सत्य ईशा वर्जू पाहे ॥

॥ जोती प्रार्थी सर्व लोकां ॥ व्यर्थ डंभा पेटूं नका ॥४॥सत्य.॥

यशवंत. प्र.—यावरून देशस्थ आर्य रामदास भट्टजीबुवाचा श्लोक असा आहे कीं “ जर्गीं सर्व सुखी असा कोण आहे, विचारी मना तूंच शोधूनी पाहे ” याविषयी तुमचें काय ह्मणणें आहे ?

जोतीराव. उ.--देशस्थ आर्य रामदास भट्टजीबुवांनीं या श्लोकावरून निर्मीकानें निर्माण केलेल्या पवित्र जगाविषयी व संसाराविषयी अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांचे मनांत वीट भरवून तो सर्व व्यर्थ आहे, म्हणून त्यांनीं निरिच्छ व निरभ्रम होवून, परित्याग केल्याबरोबर धूर्त आर्य भट्टांनीं त्यांवर झोड उडवावी; यास्तव हा श्लोक बुद्ध्या केला असावा. कारण आर्य रामदासास सत्य कशाला म्हणावें, हें केवळ आपल्या जातीमतलबासाठींच कळाचे नव्हतें, असेंम मला वाटतें. याविषयी मी तुम्हांस एक प्रश्न करितों. त्याचें उत्तर देतांना आर्य रामदासाचा श्लोक कितपत खरा आहे, याविषयी तुम्हांस सहज निर्णय करितां येईल.

यशवंत.प्र.—असा तुमचा प्रश्न काय आहे, तो आम्हांस सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव. उ.—असें कोणतें क्षुल्लक सार्वजनिक सत्य आहे कीं, त्याचें आचरण केल्यानें मानवप्राणी दुःखी होतो ?

यशवंत. प्र.—सत्यास स्मरून एकंदर सर्व सार्वजनिक सत्य मग तें क्षुल्लक कां असेना, पण त्याचें आचरण केल्यानें कोणताहि मानव प्राणी दुःखी होणार नाही, असें शोधांतीं समजून आलें; तथापि आर्य रामदासानें कोणत्या आधाराच्या जोरावर हा श्लोक कल्पिका असावा ?

जोतीराव. उ.—याला जोर मूढ शूद्रादि अतिशूद्रांचें अज्ञान व त्यांचा मतलबीपणा व धूर्तपणा होय. याविषयी धूर्त आर्य रामदासानें आपलें ग्रंथांत जें कांहीं लिहिलें आहे, त्यावर निःपक्षपाताने विचार करावा, यास्तव तें पुढें देतो.

देव झाले उदंड ॥ देवाचे मांडिले भंड ॥
 भूता देवांचे थोतांड ॥ एकची जहलें ॥
 मुख्य देव तो कळेना ॥ कशास कांहींच मिळेना ॥
 एकास एक वळेना ॥ अनावर ॥
 ऐसा नासला विचार ॥ कोण पाहतो सारासार ॥
 कैचा लहान कैचा थोर ॥ कळेविना ॥
 शास्त्रांचा बाजार भरला ॥ देवांचा गलबला झाला ॥
 लोक कामनेच्या व्रताला ॥ झोंबोन पडती ॥
 ऐसे अवघे नासले ॥ सत्यासत्य हारपले ॥
 अवघे जना एक झाले ॥ चहूंकडे ॥
 मतामतांचा गलबला ॥ कोणी पुसेना कोणाला ॥
 जो जे मती सांपडला ॥ तयासी तोची थोर ॥
 असत्याचा अभिमान ॥ तेणें पावीजे पतन ॥
 म्हणोनिया जाते जन ॥ सत्य शोधिती ॥

यशवंत. प्र.—रामदास न अस्सल आर्य ब्राह्मण कुळांतील असतां, त्यानें आपल्यास रामशर्मा पद न जोडितां अतिशूद्र सुरदासाचें पद आपले नांवास कां जोडून घेतलें ? यांतील इंगित काय असावें, हें तुम्ही सांगूं शकाल काय ?

जोतीराव. उ.—शिवाजी हा शूद्र जातीमध्ये मोठा योद्धा असून, अक्षरशून्य असल्यामुळे व रामदास अद्वल धूर्त आर्य जातीतील साधु बनल्यामुळे, त्यानें आपल्या नांवास शर्मा असें पद जोडून न घेतां, अतिशूद्र सुरदासासारखा आपल्यास रामदास म्हणवून घेऊं लागला. यांतील मुख्य इंगित अज्ञानी शूद्र शूर शिवाजीस **खष करणें होय.** तात्पर्य, निर्मीकाच्या नांवावर धर्मसंबंधीं दरवडे घातल्यानें मात्र सुख होतें व बंडखोरापासून अज्ञानी व पंगू मानवांस सोडविल्यापासून अथवा निराश्रित अंध, पंगू व पोरक्या मुलीमुलांस व इतर सर्व प्रकारच्या संकटांत पडलेल्या मानव बांधवांस साह्य देण्यापासून, मात्र सुख होत नाही, म्हणून म्हणणें केवळ एखाद्या नास्तिकानें जग निर्माणकर्त्याचें **अस्तित्व नष्ट करण्याप्रमाणें होय.**

धर्म पुस्तक

बळवंतराव हरी साकवळकर. प्र.—यावरून कोणत्याच धर्म पुस्तकांत सर्वथैव प्राणीमात्रांस सुख देण्यापुरतें सत्य नाही काय ?

जोतीराव गोंविंदराव फुले. उ.—या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर जेवढी म्हणून मानवांनीं धर्म पुस्तके केलीं आहेत, त्यापैकीं एकही ग्रंथांत आरंभापासून शेवटापर्यंत सारखे सार्वजनिक सत्य नाही. कारण प्रत्येक धर्म पुस्तकामध्ये कांहींएक व्यक्तींनीं त्या वेळच्या प्रसंगांस अनुसरून हेकडपणा केल्यामुळे, ते धर्म एकंदर सर्व

मानवी प्राण्यांत सारखे हितकारक न होतां, सहजच त्यामध्ये अनेक फळ्या होऊन त्या एकमेकांचा मनापासून हेवा व व्देष करुं लगतात.

दुसरें असें कीं निर्माणकर्ता जर आपण सर्व मानवांचा निर्माक आहे, तर एकंदर सर्व मानवी प्राण्यापैकीं प्रत्येक व्यक्तीस त्यानें कृपाळू होऊन एकंदर सर्व उत्पन्न केलेल्या **मानवी अधिकारांचा** यथायोग्य उपभोग घेतां यावा, असें घडुन येत नसल्यामुळे त्यास अनेक प्रकारच्या दुःसह अडचणी सोसाव्या लागतात.

सारांश, आपल्या या सूर्यमंडळासह, आपण वस्ती करणाऱ्या पृथ्वीचा निर्माणकर्ता जर **एक** आहे; तर तिजवरील अनेक देशांतील लोकांचा एकमेकांशीं वैरभाव माजून प्रत्येकामध्ये देशाभिमान व धर्माभिमान व धर्माभिमानाचें खुळ व्यर्थ कां माजलें आहे ? त्याचप्रमाणें या पृथ्वीवरील अनेक देशांतील सर्व नद्या महासागरास मिळत असतां, त्यांपैकीं **एका देशांतील नदी पवित्र** कशी होऊं शकेल ? कारण ती महापवित्र नदी श्वानाचें **मलमूत्र** पोटांत घेऊन समुद्रास वाहुन नेण्यास कधीं मार्गेंपुढें घेत नाहीं.

बळवंतराव.प्र.—तर यावरुन या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील कांहीं लोकांस **महापवित्र** मानून, त्यांस भूदेवासारखा मान देऊन त्यांसच कां श्रेष्ठ मानितात ?

जोतीराव.उ.—या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर एकंदर सर्व मानवी प्राणी अवयवानें व बुद्धिकौशल्यानें एकसारखे असून, त्यांपैकीं कांहीं लोक **पिढोजादा** पवित्र बनून श्रेष्ठ कसे होऊं शकतील ? सर्वांसारखें त्यांस जन्ममरण असून ते सर्वांप्रमाणें सद्गुणांत व दुर्गुणांत निपूण नाहीत काय ?

निर्मणकर्ता

यशवंत जोतीराव फुले.प्र.—तर सूर्यमंडळासह आपण वस्ती करणाऱ्या पृथ्वीचा **निर्मणकर्ता कोण आहे ?**

जोतीराव फुले. उ.—पूर्व अथवा पश्चिम अथवा दक्षिण अथवा उत्तर इत्यादि दहा दिशांपैकीं एका तरी दिशेचा आपण शोध करुं लागल्यास तिचा अंत लागेल काय ?

यशवंत.उ.—दहा दिशांपैकीं एकाहि दिशेचा आम्ही शोध करुं लागल्यास आम्हांस थांग लागणार नाहीं; हजारों वर्षेसुद्धां आम्ही त्या दिशेचा शोध करुं लागल्यास आम्हांस तिचा थांग लागणार नाहीं, कारण **आम्हां मानवांचें आयुष्य तें किती ?**

जोतीराव फुले. प्र.—दहा दिशांपैकीं एकाहि दिशेचा आपल्यास जर थांग लागत नाहीं, तर एकंदर सर्व दिशांची पोकळी किती असावी बरें, याचें तुम्हांला अनुमान तरी करितां येईल काय ?

यशवंत. उ.—एकंदर सर्व पोकळीची लांबी, रुंदी, ऊंची व खोली याचा आम्हांस थांग लागणार नाही; ती **अनंत** आहे, अशी आमची खात्री झाली.

जोतीराव.उ.—या आपल्या विस्तीर्ण पोकळीमध्ये अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित आपल्या पृथ्वीवरील प्राणीमात्रांसह, पशू, पक्षी, वृक्ष इत्यादिकांस ज्यांनें **निर्माण** केलें आहे, तो कर्ता कोठें व तो कसा आहे, हें पाहण्याची आपण यत्किंचित मानवप्राण्यांनीं इच्छा करुं नये; कारण आपल्या पृथ्वीच्या अतीसन्निध ग्रहांवर काय काय आहे, हें पाहावयास जाण्याचीसुद्धां आपणास शक्ति नाही. आतां मी तुम्हांस असें कळवितों कीं, पूर्वेकडे अथवा दुसऱ्या कोणत्याहि दिशेकडे विमानाच्या अथवा रेल्वेच्या मार्गांनें हजारों वर्षांच्या रस्त्यावर पलिकडे गेल्यावर तेथें एका महालामध्ये सर्वांचा निर्माणकर्ता अनेक विश्वांतील

प्राणीमात्रांच्या सुखदुःखाची व्यवस्था करीत बसला आहे. असें आपल्या दृष्टीस पडेल, अशी जर आपण कल्पना केली, तर तुम्ही स्वतः तेथें जाऊन आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाचें दर्शन घेऊन पुनः तें शुभवर्तमान माझ्या मुलाबाळांस (कारण आम्ही अल्पायुषी आहोंत म्हणून तोंपर्यंत आम्ही जगणार नाहीं.) येथें परत सांगण्याकरितां तुमच्यानें येववेल काय ? अथवा आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें मजा पाहण्यासाठीं आपण मानवांस दर्शन घेण्यास जर बोलाविलें, तर आपल्या या पृथ्वीवर अनेक क्षणिक सार्वभौम राजे झाले, त्यांचें तेज तर काय, परंतु अनंत सूर्याचें तेज एके ठिकाणीं केल्यानें, त्या आपल्या महापवित्र दैदिप्यमान व तेजोमय निर्मीकाच्या तेजापुढें आपल्याच्यानें उभें राहून त्याचें दर्शन घेववेल काय ? आपण कितीहि केलें तरी सर्व कामांत अपुर्ते, पंगू, ज्ञानहीन व सर्व दुर्गुणांत निपूण असून आपला घटकेचा भरंवसा नाहीं.

यास्तव लाचार होऊन त्या आपल्या **दयानिधी** निर्माणकर्त्यास आपण उभयता येथूनच अनन्यभावे शरण जाऊन मोठ्या नम्रतेनें साष्टांग प्रणिपात करूं या.

यशवंत.प्र.—अति दुर्घट तपश्चर्या केल्यामुळें कित्येक तपस्वी लोकांस निर्माणकर्त्यानें दर्शनें दिलीं, म्हणून कांहीं लोकांच्या ग्रंथांत लेख सांपडतात, याविषयीं तुमचें काय म्हणणें आहे ?

जोतीराव.उ.—कल्पित विष्णूच्या नाभीकमळापासून उत्पन्न झालेल्या ब्रह्मदेवास निर्माणकर्त्यानें जर दिलें नाहीं, तर मानव प्राण्यांची काय कथा ? कारण जगामध्यें कांहीं धूर्त लोकांना अशा प्रकारच्या कल्पित कादंबऱ्या रचून मूढ जनांवर आपलें वजन पडतां आलें; परंतु हल्लींच्या सत्ययुगांत त्यांचें कल्पित ब्रह्म कित्येक लोकांस कळूं लागलें आहे.

पूजा

बळवंतराव हरी साकवळकर. प्र.—आतां आपल्या निर्माणकर्त्यावर पुष्पें चढवून त्याची पूजा आपण मानवांनीं कोणत्या तऱ्हेनें करावी ?

जोतीराव. उ.—या अफाट पोकळींतील अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित पृथ्वीवरील पुष्पें वगैरे सर्व सुवासिक पदार्थ जर निर्माणकर्त्यांनी दयादृष्टीनें आपल्या **मानवांच्या उपभोगासाठीं** उत्पन्न केलीं आहेत, तर त्यांपैकीं कोणत पदार्थ उलटा आपण निर्मीकावर वाहून त्याची पूजा करावी ? एकंदर सर्व पदार्थ निर्मीकानें जर उत्पन्न केले आहेत, तर आपल्याजवळ आपलें स्वतःचें काय आहे, तें निर्मीकावर वाहून त्याची पूजा करावी ?

बळवंतराव. प्र.—तर मग आतां आपण या पुष्पांचा काय उपयोग करावा ?

जोतीराव. उ.—स्वपरिश्रमानें आपल्या कुटुंबाचें पोषण करून रात्रंदिवस जगाच्या कल्याणासाठीं झटणारे—म्हणजे अज्ञानी मानव बांधवांस आपमतलबी व स्वकार्यसाधु लोकांच्या जाळ्यांतून मुक्त करणारे अशा सत्पुरुषांस फुलांच्या माळा करून नित्य ईश्वराच्या नांवाने अर्पण कराव्यात, म्हणजे पुष्पांचें सार्थक झालें.

नामस्मरण

बळवंतराव हरी साकवळकर. प्र.—निर्माणकर्त्याचें वारंवार पोकळ नामस्मरण केल्यानें त्यास संतोष होईल काय ?

जोतीराव फुले.उ.—आपण घरी असतां मी आपल्या घरी तुमच्या नांवानें एखाद्या धातूच्या अथवा दगडाच्या मुर्तीवर पुष्पें वाहून तुमचें नामस्मरण केल्यास तुम्हांस त्यापासून कांहीं खरा फायदा होईल काय ? त्याचप्रमाणें एका मातापित्यास सुमारें दहा मुलें झालीं; व त्या उभयतांनीं परिश्रम करून आपला वृद्धाकाळ होत तोंपर्यंत त्यांचें पालनपोषण केलें व तीं आतां उभयतां वृद्ध होऊन पंगू झाल्यावर त्यांपैकीं थोरल्या मुलानें त्यांच्या पाळणपोषणांकरितां कांहीं खटपट न करतां “ माझी माता, माझा पिता ” असें पोकळ नामस्मरण करूं लागल्यास मातापित्याहि त्यांच्या भावंडांस उपवासानें मरावें लागेल कीं नाहीं बरें ? परंतु दुसऱ्या मुलानें मातापित्याचें नामस्मरण न करितां मोठ्या काळ कष्टांनीं श्रम करून आपल्या मातापित्याचें व धाकट्या भावंडांचें पाळणपोषण केल्यास त्याचे आईबाप व बहिणभावंडें सुखी होऊन आनंद पावतील किंवा नाहीं बरें ? यावरून केवळ मातापित्याचें पोकळ नामस्मरण करणारा मुलगा, किंवा अति मेहनत करून स्वकष्टानें त्यांचें व बहिणभावंडांचें पोषण करणारा, या सर्वास आवडेल ? तव्दत आपल्या परिश्रमानें उदरनिर्वाह न करितां अथवा जगाच्या हितासाठीं न झटतां, केवळ आपलें पोट जाळण्याप्रीत्यर्थ बहुरुप्यासारखें ढोंगी बैराग्याचें सोंग घेऊन, केवळ आपलें पोट जाळण्याप्रीत्यर्थ बहुरुप्यासारखें ढोंगी बैराग्याचें सोंग घेऊन सर्वकाळ भांग पिऊन तिच्या अमलांत अज्ञानी भोळ्या जनांचे नामस्मरण करितात, ते निश्चयेंकरून विचारवान पुरुषांच्या उपहासास पात्र होतात.

बळवंतराव. प्र.—तर मग निर्मीकाचें नांवसुद्धा आपण मानवांनीं घेऊं नये काय ?

जोतीराव. उ.—आपण मानवांनीं कृतज्ञपूर्वक व मनःपूर्वक निर्मीकाचें नांवसुद्धा घेऊं नये, म्हणून सिद्ध करणारास अधम व कृतघ्न म्हटलें पाहिजे.

बळवंतराव. प्र.—तर मग मानवानें कृतज्ञपूर्वक निर्मीकाचें नांव कसें व कोणत्या वेळीं घ्यावें, याविषयीं विस्तारानें स्पष्टीकरण कराल, तर फार उत्तम होणार आहे.

जोतीराव. उ.—जो आपणास निर्माण करून सतत आपलें पाळणपोषण करीत असतो व काळजी वहातो; त्याच्या नांवाचा घोष धर्ममिषानें, कोल्हयासारख्या नानाविध युक्त्या लढवून कोणत्या तरी मार्गानें अज्ञान्याच्या हातावर तुरी देऊन स्वकुटुंबाचा निर्भयपणें निर्वाह करणाऱ्या घूर्त भट्ट मानवानें मौल्यवान नखरेदार पितांबर नेसून रजस्वला स्त्रीसारखें सोंवळें होऊन, सुगंधी पदार्थांच्या योगानें घमघमाट ज्या ठिकाणीं सुटला आहे, अशा पुजेच्या खोलींत नकट्या गुन्हेगारासारखे आपलीं नकटीं नाकें मुठींत धरून, बगळ्यासारखें एकचित होऊन, दिवाभितासारखे गच्च डोळे झांकून, मोठ्या धार्मीकपणाचा आव घालून, त्याचे नांवाची घोष जर केला, तर आपल्या सर्वांच्या परमन्यायी निर्मीकास या अट्टल धूर्त बहुरुपी गारुड्याचें नामस्मरण पाहून अत्यंत संताप होणार नाहीं काय ? यास्तव निर्मीकाचे नांवाचें सदा सर्वकाळ भय बाळगून त्याच्या नांवाची आठवण मनीं दृढ धरून, त्यानें निर्माण केलेल्या एकदंर सर्व मानवांबरोबर छक्केपंजे न करितां सरळ सात्वीक आचरण केल्यानें निर्मीकाच्या पवित्र नांवास सन्मान दिल्यासारखें होईल. परंतु केवळ निर्मीकाच्या नांवाचा सतत व्यर्थ नामघोष करून त्याचें मस्तक फिरविल्यानें त्यास निःसंशय संतोष होणार नाहीं. सारांश आपल्याकरितां निर्मीकानें निर्माण केलेल्या वस्तूंचा, त्याच्या नांवानें कांहीं धर्मसंबंधित कल्पित छक्केपंजे उत्पन्न केल्याशिवाय आपल्या सर्वांच्या श्रमाप्रमाणें उपभोग

घेण्याची सुरवात केल्याबरोबर, एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राण्यांत कोणत्याहि तऱ्हेचे निरर्थक कलह उत्पन्न होणार नाहीत. व आपण सर्व बहिणभावंडांसारखे वागू लागल्याबरोबर एकंदर सर्व मानवी प्राणी सुखी होऊन साक्षात निर्मीकाचा अम्मल बसून त्याचें राज्य होणार आहे.

नैवेद्य अथवा अन्नदान

यशवंत जोतीराव फुले. प्र.—आपण निर्मीकास नैवेद्य दाखवून त्यास कसें तृप्त करावें ?

जोतीराव फुले. उ.—एकंदर सर्व पोकळींतील अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित पृथ्वीवरील सर्व प्रकारचे पदार्थ मानवाच्या निर्वाहाकरितां जर निर्माणकर्त्यानें आपल्या स्वेच्छेनें उत्पन्न केले आहेत, तर त्यांपैकीं आम्ही कोणत्या पदार्थांचा **उलटा नैवेद्य** त्यास अर्पण करावा ?

यशवंत. प्र.—तर त्यावरून निर्मीकास सतृप्त करण्यासाठीं पदार्थांचा आम्ही काय व कसा उपयोग करावा ?

जोतीराव. उ.—एकंदर आपल्या कुटुंबाचें स्वकष्टानें पाळणपोषण करून **ज्या सत्पुरुषांनीं** जगाच्या कल्याणासाठी आपलें सर्व आयुष्य खर्ची घातल्यामुळें त्यांस यदाकदाचित वृद्धापकाळीं विपत्ति **आली** अथवा ते कांहीं संकटांत पडले, तर त्यांस अथवा जगांतील **पंगू** लोकांस अथवा **पोरक्या मुलांस** निर्मीकाच्या नांवांनें स्वशक्त्यनुरूप मदत करावी, म्हणजे त्यास नैवेद्य अर्पण केल्याचें श्रेय होईल.

यशवंत. प्र.—यावरून तुमच्या मते **आळशी म्हणून निरुपयोगी भट्ट** भिक्षुकांस सहस्त्रभोजनें व दक्षिणा देऊं नये काय ?

जोतीराव. उ.—तसें नव्हे, कोणत्याही प्रकारचा भेदाभेद न करितां एकंदर सर्व मानवांपैकीं जो कोणी आपल्या कुटुंबाचें पोषण करून जगाच्या कल्याणासाठी सतत रात्रंदिवस झटत आहे, तो आर्य भट्ट भिक्षुक असो, अथवा अमेरिकेंतील **इंडियन** असो, अथवा ज्याला तुम्ही नीच मानितां असा एखादा **मृतप** असो, तो मात्र अन्नदान घेण्यास पात्र आहे आणि तशालाच अन्नदान केल्यानें निर्मीकास अर्पिलें जाणार आहे. कारण एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांचा निर्माणकर्ता साक्षात तोच आहे.

अनुष्ठान

बळवंतराव. प्र.—**अनुष्ठानांपासून** अथवा जप करण्यापासून निर्मीकास कांहीं संतोष होईल काय ?

जोतीराव. उ.—नाहीं, कारण हें सर्व अज्ञानरूप अंधःकारांत बुडालेल्या बांधवास **बहुरूपी धूर्त ठकांचें** लुटून खाण्याचें कृत्रीमी **सोंग** आहे.

बळवंतराव. प्र.—तर मग अनुष्ठान घालून जपतप कसें करावें ?

जोतीराव. उ.—निर्मीकानें एकंदर सर्व पदार्थ उत्पन्न केले आहेत. त्यांपैकीं प्रत्येक पदार्थांचा कोणकोणत्या ठिकाणीं कसा कसा उपयोग करावा, याविषयीं रात्रंदिवस खटपट करून ध्यानस्थ होऊन त्याविषयीं विचार करीत बसल्यानें निर्मीकाची **अगाध शक्ति, अगाध चातुर्य व अगाध लीला** होणार आहे.

स्वर्ग

मनाजी बोलूजी मगर. प्र.—एकंदर जगांतील सर्व अज्ञानी लोक स्वर्ग आहे म्हणून म्हणतात व त्या स्वर्गामध्यें पुण्यवान मनुष्यांस यावत्काल अनाद्यंत सुख मिळतें, तसेंच पातकी मनुष्यांस त्यांच्या

पातकाप्रमाणें नर्कांत यावत्काल नानाप्रकारच्या यातना भोगाव्या लागतात, याविषयीं तुमचें कसें काय म्हणणें आहे ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—अति प्राचीन काळीं म्हणजे ज्या वेळेस जिकडे तिकडे सुधारणूक हा पदार्थ काय आहे, हें ज्यांना माहीत नव्हतें, अशा लोकांनीं स्वर्ग हा कोणी एक पशूपक्ष्यादिकांस भेडावण्याकरितां माळ्याच्या जितरापांतील हडाला शेंदूर लावून थेट बाहुल्यासारखा वागुलबुवा अथवा वुजगावणें करून ठेवला होता. पुढें कित्येक कामांत कालेंकरून सुधारणा होत गेल्या; परंतु स्वर्गाविषयीं कोणीच विचार करून त्याचा खरा थांग लाविला नाही.

मनाजी.प्र.—यावरून स्वर्ग नाही म्हणून तुम्हास वाटतें काय ?

जोतीराव.उ.—यांत काय संशय ? कारण एकंदर सर्व धर्मपुस्तकांत स्वर्ग आहे म्हणून लिहितात; परंतु या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एका तरी गृहस्थास स्वतः हा स्वर्ग पहिला म्हणून सांगतां येईल काय ? त्याचप्रमाणें कल्पित पुराण शब्दांच्या अर्थाकडे लक्ष देऊन पौराणिक कथेवर विश्वास न ठेवतां एखादा मनुष्य स्वर्ग पहाण्यास गेला व तो परत आला अशी कधीतरी गोष्ट घडून आली आहे काय ? व अशा प्रकारचा मनुष्य तरी एखाद्या भूभागावर सांपडेल काय ?

स्त्री आणि पुरुष

बळवंतराव हरी साकवळकर.प्र.—निर्मिकानें या आपल्या पृथ्वीवर जलचर, स्थलचर व खेंचर अशा प्रकारच्या जिवांच्या तीन जाती निर्माण केल्या आहेत; त्यांपैकीं सर्वांत श्रेष्ठ कोण आहे ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—त्यांपैकीं सर्व प्राणीमात्रांत मानव प्राणी श्रेष्ठ केले आहेत व त्यामध्ये स्त्री आणि पुरुष असे दोन भेद आहेत.

बळवंतराव.प्र.—या उभयतां स्त्रीपुरुषांमध्ये ज्यास्ती श्रेष्ठ कोण आहे ?

जोतीराव.उ.—याचें कारण, निर्मिकानें निर्माण केलेल्या चमत्कारिक माहे उत्पन्न करणाऱ्या भवसागरांत तरंगून मजा मारणारे क्षणिक उभयतां मानवप्राणी आहेत. त्यांतून स्वभावेकरून स्त्रीची जात भिडस्त असल्यामुळें ती प्रथम एका पुरुषास सलगी करण्यास सवड देते; आणि ती सलगी हा कामार्थी धूर्त पुरुष इतकी वाढवितो कीं; अखेरीस स्त्री स्वतः होऊन त्यास आपला मदतगार वाटेकरी सखा करिते आणि तीच सृष्टीनियमांस अनुसरून आपल्यांतील सर्व मुलीचें तर काय, परंतु आर्य भटांतील नाडबंद ब्रह्मचारी शंकराचार्यांच्या तोलाच्या मुलाचेंसुद्धां आपल्या उदरीं कांकू केल्याशिवाय निमूटपणें नवमास रात्रंदिवस सतत ओझें वागविते. तीच आपल्या सर्वास जन्म देणारी होय. आपले मलमूत्रादि काढून आपल्या सर्वांचे लालन व पालन करून आपल्या सर्वांचा परामर्ष करणारी होय. आपण सर्व पंगू लाचार असतां सर्वकाळ आपली काळजी वाहते व तिनेच आपणा सर्वास चालावयास व बोलावयास शिकविलें; यावरून एकंदर आवालवृद्धांत जगप्रसिद्ध म्हण पडली आहे कीं. “ सर्वांचे उपकार फिटतील परंतु आपल्या जन्मदात्या मातोश्रीचे उपकार फिटणार नाहीत.” यास्तव निःसंशय पुरुषांपेक्षां स्त्री माझ्या मतें श्रेष्ठ आहे.

बळवंतराव.प्र.—याशिवाय स्त्रियांमध्ये विशेष काय आहे ?

जोतीराव.उ.—सदरच्या कारणाशिवाय स्त्री आपल्या बहिणभावंडास आवडणारी असल्या कारणाने ती त्यांचा निरपेक्षबुद्धीने **पाठराखेपणा** करिते; ह्याशिवाय स्त्री घरांत असल्याखेरीज घर शोभत नाही, हे आपण जाणतच असाल. याविषयी म्हण अशी आहे की, “ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते.”

बळवंतराव.प्र.—स्त्रिया पुरुषांवर जास्ती प्रीति करितात, याला काय प्रमाण ?

जोतीराव.प्र.—एखाद्या स्त्रीचा नवरा ज्या वेळेस मृत होतो, त्या वेळेस ती फार दुःखसाहरांत बुडून तिला फार संकटं सोसावी लागतात. मरेतोपर्यंत सारा काळ वैधव्यांत काढावा लागतो; इतकेच नव्हे तर पूर्वी कित्येक सतीदेखील जात असत, परंतु पुरुषाला तिच्याविषयी दुःख होऊन तो कधी “ **सता** ” गेलेला ऐकिला आहे काय ? तो लागेल तितकी लग्ने करू शकतो तशी स्त्रियांची स्थिती नाही.

बळवंतराव.प्र.—स्त्रियांवर पुरुष कमी प्रीति करितात, याला काय प्रमाण ?

जोतीराव.उ.—घरांमध्ये महापतिव्रता स्त्री असतां **अत्यंत लोभी पुरुष** तिच्या उरावर दुसऱ्या लग्नाच्या दोन-दोन, तीन-तीन बायका करितात; त्याचप्रमाणे **एकंदर** सर्व स्त्रिया एका पुरुषाबरोबर लग्न लाविल्यानंतर त्याच्या घरी नांदत असतां दुसऱ्या एखाद्या गृहस्थाबरोबर लग्न लावून त्याचेच घरी त्यास आपल्या पतीचा “ **सवता** ” करून नांदत नाहीत.

बळवंतराव.प्र.—अशी तऱ्हेचे पुरुषांमध्ये अन्याय कशामुळे घडून येतात ?

जोतीराव.उ.—स्त्रियांची जात फार अबला असल्यामुळे या **लोभी** व **धाडसी** पुरुषांनी मोठी कावेबाजी करून कोणत्याही कामामध्ये स्त्रीजातीची संमती घेतल्याशिवाय एकंदर सर्व पुरुषांनी आपलेच घोडे पुढे दामटले; त्यांस मानवी हक्क समजू देऊ नये, या इराद्याने त्यांस विद्या शिकविण्याचा प्रतिबंध केला, यामुळे **एकंदर** सर्व स्त्रियांवर अशा तऱ्हेचा जुलमी प्रसंग येऊन गुदरला.

बळवंतराव.प्र.—स्त्रियांची जात अबला ती कशावरून ?

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांचे ती सतत रात्रंदिवस नऊ महिने उदरी ओझे वागवीत असतां तिजला कोणत्याच लोभी पुरुषासारखे **छक्केपंजे** करून **धाडसपणा** करितां येत नाही, यावरूनच स्त्रियांना **अबला** असे म्हणतात.

बळवंतराव.प्र.—असे करण्याचा परिणाम काय होतो ?

जोतीराव.उ.—यावरून एकंदर सर्व जगांत प्रथम पुरुषांच्या अत्यंत लोभामुळे हेवा, व्देष, कृत्रिम वगैरे नानाप्रकारचे दुर्गण उत्पन्न होऊन **सर्व प्रकारचीं** पातके उदयास आलीं.

बळवंतराव.प्र.—तर मग एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राण्यांस आपल्या **पापपुण्याचा** झाडा द्यावा लागत नाही काय ?

जोतीराव.प्र.—एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राणी आपल्या पापपुण्यानुरूप हडलोकींच प्रत्यक्ष झाडा देऊन आपल्या पुढील वाढणाऱ्या सर्व संततीरूप वृक्षांस पाणी घालितात किंवा मारून टकिततात.अशा प्रकारे त्यांच्यावर किंवा त्यांच्या संततीवर त्या पापाचा किंवा पुण्याचा परिणाम होतो, ह्यांवरून ईश्वराने परलोक हा प्रत्यक्ष हडलोकींच निर्माण केला आहे.

बळवंतराव.प्र.—तर याविषयी कृपा करुन आपण कांहीं पुरुषांच्या अत्यंत लोभाविषयी उदाहरणें दिल्यास माझी व इतर सज्जन लोकांची खात्री होईल.

जोतीराव.उ.—कित्येक व्यसनी पुरुष स्वस्त्रीशीं प्रतारणा करुन जास्ती सुखी होण्याकरितां लोभानें तिच्या उरावर दोन-दोन, तीन-तीन, लग्नाच्या बायका करितात आणि त्यांकबरोबर रात्रंदिवस आपल्या मनःकामना तृप्त करण्याचें छंदांत पडतात. यामुळें पहिल्या स्त्रीच्या मनांत हेवा उत्पन्न होऊन ती त्यांचा मनापासून व्देष करु लागते.यास्तव प्रथम कुटुंबांमध्ये कलह होण्यास पुरुषाचा लोभच मूळ कारण आहे. याखेरीज कित्येक व्यसनी पुरुष स्वस्त्रीशीं दगेबाजी करुन ज्यास्ती सुखी होण्याकरितां लोभानें तिच्या उरावर अनेक लग्नाच्या बायका करितात आणि त्यांजबरोबर रात्रंदिवस आपल्या मनःकामना तृप्त करण्याचे नादांत पडल्यामुळें पुरुषांमध्ये नानाप्रमाणें घाणेरडे रोग निर्माण होऊन ते एकंदर सर्व जगांत पसरले आहेत. त्याचप्रमाणें कितीएक व्यसनी पुरुष मदोन्मत्त होऊन रजस्वला असलेल्या स्त्रियांबरोबर आपल्या मनःकामना तृप्त करितात, यामुळेंच त्या उभयतां स्त्रीपुरुषांस महाव्याधी उदभवतात. इतकेंच नव्हें ! परंतु त्याच्या संततीसुद्धां तोच महारोग काहीं काळापर्यंत वास केल्याशिवाय रहात नाही.

बळवंतराव.प्र.—आपण पूर्वी म्हणालांत कीं, एकंदर सर्व स्त्रियांस मानवी हक्क समजूं देऊं नये, या इराद्यानें लोभी पुरुषांनीं त्यांस विद्या शिकविण्याचा प्रतिबंधकेला यामुळें स्त्रियांवर अनेक जुलमी प्रसंगी येऊन गुदरले, त्यांपैकी नमुन्याकरितां एखादे उदाहरण द्याल, तर बरें होईल ?

जोतीराव.उ.—साठसत्तर वर्षांच्या जरजर झालेल्या बोथऱ्या खल्लड जरठांशीं आर्य भट्टांनीं पूर्वी लग्न लाविलेल्या स्त्रिया मरतांच त्यांनीं लावण्यवती अशा अज्ञानी मुलींबरोबर पुनःसंबंध करुन, त्या अबलांचे तारुण्यांत माती कालवितात. परंतु बालपणीं वैधव्य आलेल्या अज्ञानी मुलीनें मात्र पुनः द्वितीय संबंध करुं नये म्हणून कडेकोट प्रतिबंध करुन प्रचारांत आणिला आहे व याचे परिणाम खालीं लिहिल्याप्रमाणें होतातः--साठसत्तर वर्षांच्या जरजर झालेल्या बोथऱ्या खल्लड जरठांशीं आर्य भट्टांनीं पूर्वी लग्न लाविलेल्या स्त्रिया मरतांच त्यांनीं लावण्यवती अशा अज्ञानी मुलींबरोबर पुनःसंबंध करुन, त्या अबलांचे तारुण्यांत माती कालवितात परंतु बालपणीं वैधव्य आलेल्या अज्ञानी मुलीनें. मात्र पुनः द्वितीय संबंध करुं नये म्हणून कडेकोट प्रतिबंध करुन प्रचारांत आणिला आहे व याचे परिणाम खालीं लिहिल्याप्रमाणें होतातः --पवित्रतेचा पोकळ आव घालणारे अतिनिर्लज्ज आर्य; आपल्यांतील अबला व पंगू भावजया व सुना तारुण्याच्या भरांत आल्याबरोबर, त्यांचा रात्रंदिवस पाठलाग इतका करितात कीं, त्यांची सहजच आडमार्गी पाऊलें पडतात, असें झालें म्हणजे त्यांस अब्रूकरितां नाइलाज होऊन गर्भपात करुन बाळहत्त्या कराव्या लागतात. यावरुन धूर्त आर्य भट्ट जातीमध्ये किती गर्भपात व बाळहत्त्या होत असतील, याविषयी तुमच्यानें, खास अनुमान करुन सांगवेल काय ?

बळवंतराव.उ.—या अवोर पापाचें अनुमान करुन माझ्यानें सांगवणार नाही. परंतु ही पक्षपाती वहिवाट आर्य लोकांनीं आजपावेतों आपल्या जातीमध्ये कशी चालू ठेविली ? कारण ही नेहमीं चालू ठेविल्यानें धूर्त आर्य भट्ट जातीचा आपोआप निर्वश होऊन लयास जाईल; यास्तव ही दुष्ट चाल ते आपल्यांतून कां काढून टाकीत नाहीत ?

जोतीराव.उ.--ह्याचें कारण, स्त्री जातीस नीच मानण्याचा त्यांचा प्रघात पडल्यामुळें व त्यांस अनेक धूर्त व कावेबाज ऋषींनीं केलेल्या संहिता, स्मृत्या वगैरे बळकट आधार मिळाल्यामुळें त्यांनीं आजपावेतों ही दुष्ट चाल चालू ठेविली आहे. यास्तव तुम्हीच विचार करा कीं, आर्य ब्राह्मणांनीं ही दुष्ट चाल प्रचारांत आणल्यामुळें भोळसर अज्ञानी कुळवाडी, सोनार वगैरे जातींतील लोकांनीं त्यांचा कित्ता घेतल्यामुळें ते भट्टांप्रमाणेंच आपल्या सुनाबाळांस त्याच प्रकारच्या संकटांत पाडतात. या अन्यायावरून आपण सर्वांच्या परमन्यायी व दयामूर्ती निर्माणकर्त्यास त्यांच्या अघोर दुष्ट अचरणाचा संताप येत नसेल काय ?

बळवंतराव.प्र.—आर्य भट्टांच्या सुनाबाळांनीं अशा तऱ्हेचे गर्भपात व बाळहत्या करून आर्यांचा निर्वंश होऊं नये म्हणून त्यांच्या पवित्र मानलेल्या वेदांत कोणत्याच ठिकाणीं त्याविषयीं विधिनिषेध केला नाही काय ?

जोतीराव.उ.—आर्यांच्या पवित्र वेदांमध्ये स्त्रियांचा पुरुषांबरोबर द्वितीय संबंध घडूं नये असें कोठें लिहिलेलें मुळींच आढळत नाही. यास्तव गर्भपात व बाळहत्येविषयीं त्यांच्यामध्ये विधिनिषेध कोठून असणार ? परंतु वेदांच्या कारकीर्दीत एका आर्यांचा बंधू मेल्याबरोबर तो आपल्या भावजयीस पुनर्विवाहासंबंधी कांहींच विधी न करितां त्याजला संतान होण्याच्या निमित्तानें त्याजबरोबर आपल्या स्वस्तीसारखी मजा मारीत असे. यावरून आतांच्या घूर्त भट्ट ब्राह्मणांसारखे त्यांच्यात गर्भपात व बाळहत्या होत नसतील, असें अनुमान करितां येईल.

पाप

मौनाजी बोलूजी पाटील.प्र.—पापाचरण करून एकंदर सर्व मानवी प्राणी दुःखात पडूं नयेत, म्हणून मानवांच्या बचावासाठीं आपल्या निर्मीकानें त्यांस कांहीं साधन दिलें नाही काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—असें कसें होईल ? कारण आपला निर्माणकर्ता सर्वज्ञ असून दयानिधी असल्यामुळें त्यानें आपण मानवांस उत्पन्न करण्याच्या पूर्वीच त्यांच्या बचावाविषयीं सर्व व्यवस्था करून ठेविली आहे; इतकेंच नाही तर ती उत्तम प्रकारेही करून ठेविली आहे.

मानाजी.प्र.—तर मग कांहीं पुरुषांचे ठिकाणीं जास्ती स्त्रिया असाव्यात अशा प्रकारचा लोभ कसा उत्पन्न झाला ? निर्मीकानें योजून ठेविलेल्या साधनांपासून त्यांनीं आपला बचाव कसा करून घेतला नाही ?

जोतीराव.उ.—“ आपल्यावरून जग ओळखावें ” ही जगप्रसिद्ध म्हण आपणांस ठाऊक असेलच. यास्तव लोभानें ज्याचें चित्त आकृष्ट झालें आहे अशा मनुष्यांनीं ईश्वरानें दिलेल्या सदसद्दिचाररूपी गुणांचा अव्हेर केल्यामुळे ते पुरुष पापी झाले, यास्तव त्यांस अनेक प्रायश्चित्तें भोगावीं लागतात.

मानाजी.प्र.—आपण या प्रसंगीं जें कांहीं प्रतिपादन केलें, त्याविषयीं मी कांहींच समजलों नाही, यास्तव त्याविषयीं मला चांगला उलगडा करून सांगाल, तर फार बरें होईल.

जोतीराव.उ.—कांहीं लोभी पुरुष आपल्यास ज्यास्ती सुख व्हावें; अथवा आपल्या मनःकामना ज्यास्ती पूर्ण व्हाव्या, यासाठीं एका घरांत दोन-दोन, तीन-तीन लग्नाच्या बायका करून नांदतात व त्याविषयीं आपण, कांहीं हेकड पुरुषांनीं केलेल्या धर्मगथांचा आधारहि दाखवितात. त्याचप्रमाणें जर कांहीं स्त्रियांनीं आपल्या मनःकामना तृप्त करण्याकरितां दोन-दोन, तीन-तीन लग्नाचें नवरे करून एका घरांत नांदूं लागल्यास आपणा सर्व पुरुषांस याविषयीं कांहीं विधिनिषेध वाटणार नाही काय ?

मानाजी.प्र.—स्त्रियांनीं तसें जगाविरुद्ध घाणेरडें वर्तन केल्यास त्यांस फार अघोर प्रायश्चित्त दिलें पाहिजे.

जोतीराव.उ.—तुम्हास जर स्त्रियांचें तसें आचरण आवडणारे नाही, तर आपणां सर्व पुरुषांचें त्याच मासल्याचें आचरण स्त्रियांस तरी कसें आवडेल ? कारण स्त्री आणि पुरुष **एकसारखे** एकंदर सर्व **मानवी अधिकारांचा उपभोग घेण्यास पात्र** असता स्त्रियांस एक तऱ्हेचा नियम लागू करणें व लोभी धाडस पुरुषांस दुसरा नियम लागू करणें, हा **निवळ पक्षपात** होय. उदाहरण “ स्त्रियांचें तें पुरुषांचे आणि पुरुषांचे तें हुं हुं.” त्याचप्रमाणें कांहीं धाडसी पुरुषांनीं आपल्या जातीच्या **स्वार्थासाठी बनावट मतलबी** धर्मपुस्तकांत स्त्रियांविषयीं असे अपमतलबी लेख करून ठेविले आहेत.

मानाजी.प्र.—कृपा करून अशा तऱ्हेचे दुसरे विषय सर्वांच्या मनांत चांगले बिबावें म्हणून काहीं **सर्वोत्तम** आणि **सर्वमान्य** उदाहरणें दिल्यास आपलें सर्वांवर मोठे उपकार होतील.

मानाजी.उ.—आर्य भट्ट ब्राह्मणांच्या धर्मातील राजद्रोही, फितुरी, व्यभिचारी, लाचखाऊ, बनावट कागद करणारे, तबलजी वगैरे लोकांस कां होईना, शूद्रादि अतिशूद्रांनीं **नीच** मानून त्यांचा स्पर्शसुद्धां होऊं देऊं नये, म्हणून निश्चय करून तो प्रचारांत आणल्यास एका तरी आर्य भट्टास गोड वाटेल काय ?

मानाजी उ.—तसें केल्यानें एकाहि आर्य भट्टास आवडणार नाही.

जोतीराव.प्र.—त्याचप्रमाणें शूद्रादि अतिशूद्रांनीं **धर्ममिषानें** एकंदर सर्व आर्य भट्ट ब्राह्मणांच्या पगड्यांसह त्यांचें सर्वस्व **हिरावून** घेऊं लागल्यास एकातरी अहंब्रह्म संन्यासी झालेल्या ब्राह्मणास गोड वाटेल काय ?

मानाजी.उ.—नाहीं. तसें करणें त्या आर्य भट्ट संन्याशासद्धां गोड वाटणार नाही, तर मग संसारामध्यें निमग्न झालेल्या ब्राह्मणांस तें कोठून आवडणार ?

जोतीराव.प्र.—आर्यभट्टासारखे दुसऱ्या कल्पित शेषशायीच्या बेंबटांतून निघालेल्या ब्रह्मदेवानें ताडपत्रावर लिहिलेल्या ग्रंथाधारावरून एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांनीं आपल्या **पायाचें स्वच्छ निर्मळ तीर्थ** मानवच्छेष्ट्या भट्ट ब्राह्मणांस पाजून त्यांजपासून सिधे व दक्षिणा घेऊं लागल्यास एका तरी आर्यभट्ट दासीपुत्रास बरें वाटेल काय ?

मानाजी.उ.—तसें करणें एकाही आर्यभट्ट दासीपुत्रास आवडणार नाही.

जोतीराव.प्र.—शूद्रादि अतिशूद्रांनीं धूर्त आर्य ब्राह्मणांसारखे आपल्या मनास वाटेल तसे, ईश्वराच्या नांवांन कल्पित नवीन ग्रंथ रचून त्या ग्रंथांतील एक शब्दसुद्धां एकाहि आर्यभट्ट ब्राह्मणास ऐकूं न देतां एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांनीं आर्यभट्ट ब्राह्मणांस आपले पिढीजादा दास करून त्यांस आपली सेवाचाकरी करावयास जर लाविलें, तर एका गोळकभट्टास तरी तें आवडेल काय ?

मानाजी.उ.—तसें करणें एकाही खर्ची गोळकभट्टास तें आवडणार नाही, तर मग ब्राह्मण म्हणविणाऱ्या खाशास कोठून ?

जोतीराव.प्र.—एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांची सदरची ही वर्तणूक जर एखाद्या **नीच ब्राह्मणाससुद्धां** आवडणार नाही, तर तशाच प्रकारची **मनुसंहितेंतील** शूद्रांविषयीं आर्यभट्ट ब्राह्मणांची नीच वर्तणूक शूद्रांतील साधूसंतांस व राजेरजवाड्यांस कशी आवडेल ? यालाच “ आपल्यावरून जग ओळखणें ” असें म्हणावें. आर्यभट्ट ब्राह्मणांच्या ग्रंथांमध्ये ब्राह्मणांचें शूद्रांपासून घ्यावयाचें माप एक आणि ब्राह्मणांनीं

शूद्रादि अतिशूद्रांस द्यावयाचें माप एक. या कारणांवरून **धूर्त विद्वान** आर्यब्राह्मण आणि अक्षरशून्य शूद्रादि अतिशूद्र या उभयतां मानव बंधूमध्ये **स्नेह होऊन धर्म** वगैरेसंबंधी एकी कशी होऊ शकेल ? याखेरीज आर्यभट्टांनी शूद्रादि अतिशूद्रांस विद्या शिकण्याचें बंद केलें व आपलें वर्चस्व होण्याकरितां **बुध्या स्वकपोलकल्पित** भारतरामायणासारखे ग्रंथ रचले आणि बगळ्यापरी मोठा धार्मीकाचा आव घालून त्यांतील भाकड दंतकथा रात्रंदिवस अज्ञानी व भोळसर शूद्रादि अतिशूद्रांस सांगून त्यांचीं मनं पवित्र मुसलमान व क्रिश्चीयन राज्याविषयीं कुत्सित करून त्यांकडून त्यांच्याशीं मोठमोठ्या तुंबळ लढाया करवून आपण एकाद्या पिंडींतील लिंगापुढें स्वस्थ बिनघोर लटकेच जप अनुष्ठानें करूं लागले. यामुळें या देशांत शूद्रादि अतिशूद्रांसह मुसलमान व ख्रिस्ती लोकांचा अनेक वेळां खप झाल्यामुळें आज काळपर्यंत अतिशयित अघोर पापें घडून येत आहेत.

पुण्य

बळवंतराव हरी साकवळकर.प्र.—पुण्य कशास म्हणावें ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—स्वतःस मात्र सुख होण्याकरितां सर्व मानवी प्राण्यांत कायीक व मानसिक पिडा दिली नाही, म्हणजे त्यासच पुण्य म्हणावें.

बळवंतराव प्र.—तें कसें ? त्याविषयीं आम्हांस उघड रीतीनें समजावून दिल्यास बरें होईल.

जोतीराव.प्र.—स्वतः सुख भोगण्याकरितां दुसऱ्यानें जर तुम्हांस पीडा देऊन तुम्हांजवळची एखादी वस्तु धर्ममिषानें फसवून अथवा जबरीनें घेऊन तिचा उपभोग तो तुमच्या समक्ष करूं लागला, तर त्याचें आचरण तुम्हांस आवडेल काय ?

बळवंतराव.उ.—त्याचें तें करणें मला तर काय, परंतु या जगांतील कोणत्याहि मनुष्यास आवडणार नाही.

जोतीराव.प्र.—तर यावरून इतर मानवी प्राण्यांची एखादी वस्तु त्यांस **धर्ममिषानें** फसवून अथवा जबरीनें घेऊन तिचा उपभोग त्यांच्यासमक्ष घेण्यास आपणांस कांहीं अधिकार पोहोचतो काय ?

बळवंतराव.उ.—तसे करण्यास आपल्यास कोणत्याहि तऱ्हेचा अधिकार पोहोचत नाही. व याविषयीं भूदेव आर्यांच्या शास्त्रांतसुद्धां असा सिद्धांत आहे कीं; “ परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम.”

जोतीराव.प्र.—असा जर तुमच्या शास्त्रांचा सिद्धांत आहे, तर तुमचे **आर्यभट्टजी (भूदेव)** आपल्या ग्रंथांसह निवळ विटाळशी स्त्रीसारखें सोवळें होऊन ख्रिस्ती मुसलमानांसह शूद्रादि अतिशूद्रांस नीच मानून त्यांचें सर्व प्रकारचें नुकसान करितात हें कसें ?

बळवंतराव.प्र.—याविषयीं आपण कांहीं सार्वजनिक उदाहरणें दिल्यास जनांचें हित होणार आहे.

जोतीराव.उ.—पहिलें—आर्य लोक आपल्या **स्वार्थासाठीं** ख्रिस्ती लोकांबरोबर त्यांच्या टेबळावर उघड बसून मद्यमांसावर ताव मारितात; आणि घरीं गेल्याबरोबर सोंवळे होऊन त्यांच्या पवित्र ख्रिस्ती धर्माची निंदा करून अज्ञानी जनांचीं त्याविषयीं मनं कुत्सित करतात. दुसरें—आंतून तारुण्याच्या मदामुळें मस्तानी स्त्रीसारख्या वेश्येबरोबर स्वस्त्रीपेक्षांहि अधिक व्यवहार करून बाहेर पडल्याबरोबर अट्टल सोंवळे बनून पवित्र मुसलमानी धर्माची निंदा करितात; व त्यांस आपल्या आडांतील पाण्याससुद्धां स्पर्श न करूं देतां इतर अज्ञानी जनांचीं मनं त्यांजविषयीं भ्रष्ट करून त्यांस मुसलमानांचा व्देष करावयास शिकवितात. तिसरें—

अजानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या निढळाच्या घामाच्या पैशावर पर्वती-सारखी देवालये उपस्थित करून त्यांत आपण सोंवळे होऊन यथेच्छ पक्वात्रांची झाडे उडवितात—परंतु कर देणाऱ्या भुभुक्षित शूद्रादि अतिशूद्रांस ज्यावरीबाजरीचा शिळा उरलेला घांसभरसुद्धां अन्नाचा तुकडा देत नाहीत. आणि घरीं आल्यावर शिंदे, होळकर, गायकवाडासारखा कुलीन शूद्रांतील राजेराजवाड्यांचा स्पर्श न होऊं देतां त्यांस पशूवत नीच मानून, आपल्या श्रेष्ठ जातीचा तोरा मिरवितात.

जातिभेद

यशवंत जोतीराव फुले.प्र.—मानवी प्राण्यांत जातिभेद आहे किंवा नाही ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—मानवी प्राण्यांत मूळ जातिभेद नाही.

यशवंत.प्र.—मानवी प्राण्यांत मूळ जातिभेद कसा नाही ?

जोतीराव.उ.—पशुपक्षी वगैरे प्रत्येक प्राण्यांत जर जातिभेद नाही, तर मानवी प्राण्यांतच जातिभेद कोठून असणार ?

यशवंत.प्र.—मानवी प्राण्यांत मूळ जर जातिभेद नाही, तर याविषयीं चांगला उलगडा करून सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.प्र.—पशु, पक्षी वगैरे अवयवांमध्ये एकमेकांपासून सर्व भिन्न भिन्न आहेत. त्याचप्रमाणे वृद्धिपाद मानवी प्राणी अवयवांमध्ये चतुष्पाद वगैरे प्राण्यांपासून भिन्न आहेत, यास्तव आर्य ब्रह्माजीनें फक्त आपल्या अवयवांपासून ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य आणि शूद्र अशा चार जाति उत्पन्न केल्या आहेत, तर मानवेतर गर्दभ, काक, जंबुक वगैरे प्राणीमात्रांत ब्राह्मण कोणते आहेत, हे मला तुम्ही दाखवू शकाल काय ?

यशवंत.उ.—जंबुक, काक वगैरे मानवेतर प्राणीमात्रांत ब्राह्मण कोणास म्हणावे असें सिद्ध करितां येणार नाही. कारण आर्य ब्रह्मऋषींसारखेसुद्धां पूर्वी उघड रीतीनें मांसाहारी होते. यावरून पशुपक्ष्यादिकांत जातिभेद आहे, म्हणून सिद्ध करितां येत नाही. फक्त मानव प्राण्यांत ब्रह्माजीच्या अवयवांपासून चार जाती मात्र झाल्या आहेत, म्हणून त्यांच्या ग्रंथांतरीं आहे.

जोतीराव.प्र.—तर मग पशुपक्षी, गर्दभ वगैरे सर्व प्रकारचे प्राणीमात्र चतुराननाच्या कोणत्या अवयवापासून झाले आहेत ?

यशवंत.उ.—हे सर्व आम्ही आर्यभट्टांच्या ग्रंथाधारावरून बोलतो.

जोतीराव.प्र.—आर्यभट्टांचे ग्रंथ आपण स्वतः वाचून पाहून याविषयीं तुम्ही पक्का शोध केला आहे काय ?

यशवंत.उ.—नाहीं. कारण आर्यभट्ट ब्राह्मणते ग्रंथ आमच्या दृष्टीसमुद्धां पडू देत नाहीत; व आम्हीं जर ते ग्रंथ ऐकण्याविषयीं इच्छा दर्शविली, तर आर्य भट्ट ब्राह्मण ते ग्रंथ आम्हास ऐकूंसुद्धां देत नाहीत.

जोतीराव.उ.—तर केवळ भट्ट ब्राह्मणांच्या ग्रंथांविषयीं आपण पक्का शोध केल्यावांचून फक्त त्यांच्या तोंडाच्या थापांवरून जातिभेदाचे थोतांड आपण अंधासारखे डोळे झांकून कां मानितां ? हा तुमचा शूद्रांचा शूद्ध वेडेपणा होय.

यशवंत.प्र.—ब्राह्मण ते ब्रह्मण आणि शूद्र ते शूद्र; किती जरी आपण केले तरी शूद्रांचे ब्राह्मण असे होऊ शकतील ? त्याचप्रमाणे ब्राह्मणांचे शूद्र कसे होऊ शकतील ?

जोतीराव.उ.—कां, आर्यब्राह्मणांचे शूद्र जर होऊ शकत नाहीत, तर महामुनी ख्रिस्ताचार्यांच्या बंगल्यांत हे भूदेव आर्यब्राह्मण अतिशूद्र मांगमहार वगैरे लोकांच्या पंक्तीस बसून मद्यपान कां करितात; व पाव बिस्कुटे कां खातात ? याशिवाय ते म्लेंच्छादि अतिशूद्रांच्या मुलीबरोबर विवाह करून आपला संसार करीत नाहीत काय ? यावरून “ ब्राह्मणः सर्वत्र पूज्यः” ह्या वाक्याला प्रथम तुम्ही हरताळ लावा, म्हणजे झाले.

यशवंत. उ.—तर यावरून आपल्या या दुर्दैवी बलिस्थानांत जगविरुद्ध धनगर, माळी, कुळंबी वगैरे अनेक जाती आहेत, त्या सर्व खोट्या आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—हे सर्व म्हणणे विचारांतीं खोटे ठरेल, असें मला वाटते. जसें कोणी एका पुरुषास तीन मुले आहेत व त्यापैकीं एक मुलानें मेंढरें राखण्यामध्ये आपला सर्व जन्म घालविला, दुसऱ्यानें मळ्यामध्ये झाडांची लावणी करून त्यांस खुरपण्यामध्ये आपला सर्व काळ घालविला आणि तिसऱ्यानें शेत नांगरून त्यामध्ये पेरणी, काढणी वगैरे तत्संबंधीं कामें करण्यांत आपले सर्व आयुष्य घालविलें, तर यावरून आपण त्याच्या (पहिल्या मुलाची धनगराची, दुसऱ्याची माळ्याची व तिसऱ्याची कुळंब्याची) अशा प्रकारच्या तिघांच्या तीन जातीं आहेत, असें ठरवाल काय ?

यशवंत.प्र.—तसें कसें ठरवितां येईल ?

जोतीराव.प्र.—त्याप्रमाणें एका आर्यभट्टास तीन मुले असून त्यांपैकीं एका मुलानें निर्वाहाकरितां तबलजीचा धंदा करण्यामध्ये आपला सर्व जन्म घालविला, दुसऱ्यानें निर्वाहाकरितां वैद्याचा (डॉक्टरीचा) धंदा करून सर्व लोकांस औषध देऊन, जातीचा विधिषेध नपाळितां, कांहीं लोकांचीं प्रेतें फाडण्यामध्ये आपला सर्व जन्म घालविला आणि तिसऱ्यानें पोटासाठीं घोघर स्वैपाकी आचऱ्याचा धंदा करण्यामध्ये आपला सर्व जन्म घालविला, तर यावरून आपण त्याच्या पहिल्या मुलाची गुरवाची जात आहे, दुसऱ्याची वैदूची जात व तिसऱ्याची आचऱ्याची जात, असें ठरवाल काय ?

यशवंत.उ.—आपण म्हणतां त्याप्रमाणें ठरवितां येणार नाही. परंतु या तुमच्या सिद्धांतावरून हालालखोरणीची तरी जात नीच आहे, कीं नाही बरे ? कारण ती सर्वकाळ अति अमंगळ धंदा करितें.

जोतीराव.प्र.—तर यांवरून आपल्य उभयतांच्या बालपणीं आपला गुमूत करण्याचें नीच काम आपल्या उभयतांच्या मातुश्रीनें केले, यास्तव त्यांजला हालालखोरणीसारखें नीच ठरवितां येईल काय ?

यशवंत.उ.—आपल्य उभयतांच्या मातुश्रींनीं बालपणीं आपला गुमूत काढल्यामुळे त्यांजला नीच कोणाच्यानें म्हणवेल ? असा निर्दय कृतघ्न या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर मला तर कोणीही सांपडणार नाही; परंतु मानव प्राण्यांत त्यांच्या गुणांवरून जातिभेद ठरवितां येणार नाही काय ? याविषयीं तुमचें कसें काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—मानव प्राण्यांत त्यांच्या गुणांवरून जातिभेद ठरवितां येणार नाही. कारण मानवांपैकीं कित्येक आपल्या मुलांस सुशिक्षण देतात व तीं स्वभावेकरून कुशाग्रबुद्धिचीं असल्यामुळे, सदगुणी व हुशार निवडून मोठेमोठे हुद्दे चालिवण्यालायक होतात व कांहीं लोक आपल्या मुलास सुशिक्षण देण्याकरितां

अतिशय परिश्रम जरी करितात, तरी तीं स्वभावेंवरून जड बुद्धिचीं असल्यामुळें मूर्ख व दुर्गुण हे कांहीं पिढीजादा स्वभाव नाहीत. कारण सदगुणी बृहस्पतिसारख्या मानवांचीं मुलें स्वभावानें कधीं कधीं सदगुणी निपजत नाहीत. त्याचप्रमाणें धूर्त आर्य भट्टांचीं मुलें नेहमीं शंकराचार्यांच्या तोलाची महामुनि होणार नाहीत, असें न्यायी पुरुषाच्यानें म्हणवणार नाही.

यशवंत.प्र.—तर यावरून या दुर्देवी बलिस्थानांत जगविरुध दुष्ट भेदाभेद होऊन ब्राह्मण व मांगमहार यांच्यामध्ये जाति कशा झाल्या, याविषयी आपणच चांगला उल्लेख केल्यास फार बरें होणार आहे.

जोतीराव.उ.—एकंदर सर्व बलिस्थानांतील क्षत्रिय म्हणजे क्षेत्रांचे मूळ मालक अस्तिक, पिशाच, राक्षस, अहिर, किकाटस, भिल्ल, कोळी, मांग, महार वगैरे लोक पूर्वी आडहत्यारानें लढण्यामध्ये मोठे कुशल असून शूर व प्रतापी होते. त्याचप्रमाणें ते आनंदात मग्न असून सर्व सुखाचा योग्य उपभोग घेत होते. त्यांतून बहुतेकांचीं राज्ये भरभराटीस येऊन त्यांच्या एकंदर सर्व देशांत सोन्याचा धूर निघत होता. इतक्यांत **इराणी लोकांत म्हणजे आर्य लोकांत** धनुष्यानें बाण मारण्याची नवीन युक्ति निघतांच तेथील कांहीं भुभुक्षित असलेल्या **धाडस, दंगेखोर, सुवर्णलोभी**, इराणी ब्राह्मणांनीं, इराणी क्षत्रियांनीं व इराणी वैश्यांनीं एकत्र होऊन या बलिस्थानात सुवर्णासाठीं अनेक वेळां स्वाऱ्या करून येथील मूळच्या सुशील क्षेत्रस्थांस अनेक वेळां त्रास दिला व अखेरीस त्यांनीं त्यांपैकीं कित्येक शूर लोकांच्या अंगाची कातडीसुद्धां सोलून (त्वचं कृष्णामरंधयत.) काढिली. यांविषयीं त्यांच्या **लपवून ठेविलेल्या वेदरूपी बखरींत** आधार सांपडतो. सारांश, इराण्यांनीं येथील बहुतेक मूळच्या क्षेत्रवासी लोकांस पाताळांत म्हणजे अमेरिकेंत धुडकावून लाविलें व बाकीच्या उरलेल्या क्षेत्रस्थांस धिःकारानें (क्षुद्र) शूद्रादि अतिशूद्र **दस्यु** (लुटारु) अशीं हलकीं व उपहासास्पद नांवें दिलीं. त्यांस नानाप्रकारचा त्रास देऊन आपले पिढीजादा दासानुदास केलें. अखेरीस त्या सर्व शूद्र जातींचा चवथा वर्ग करून इराणी ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य या तीनही वर्गांत तो सामील केला व बलिस्थानांतील मूळच्या क्षत्रियांस म्हणजे शूद्रादि अतिशूद्रांस अर्यांनीं **विद्या** देण्याचा प्रतिबंध केला. त्याचप्रमाणें आर्यांतील कित्येक पूर्वीच्या धूर्त ऋषींनीं शूद्रादि अतिशूद्रांनीं विद्या शिकू नये, म्हणून ग्रंथांतरीं **कडक नियम** करून ठेविलेव हल्लीं दगड मातीच्या भितींवर स्वार होऊन रेड्यामुखीं वेद बोलविणाऱ्या ज्ञानोबा व शिष्याच्या मुखाचा खलबत्ता करून त्याची परिक्षा पहाणाऱ्या रामदास वगैरे **मतलबी आर्यभट्ट साधूसंतांनीं** पूर्वीं केलेल्या धूर्त ऋषींच्या ग्रंथांवर भारेचे भारे नवीन ग्रंथ करून, त्यामध्ये शूद्रादि अतिशूद्रांस दास केल्याविषयींचे पांचपेच मुद्दाम उघडकीस न आणितां, त्यांस नानाप्रकारच्या धातू दगडांच्या मुर्तींवर भाव ठेवावयास शिकवून, त्यांस **कल्पित** ब्रह्मघोळ्यांत ढकलून दिलें. आणि त्याचप्रमाणें धूर्त **आर्यांनीं** मांगामहाराविषयीं दुष्टाईनें कडेकोट व्यवस्था करून ती प्रचारांत आणिली. यामुळें त्यांच्यामध्ये आजपर्यंत **दुष्ट** भेदाभेद जसाचा तसाच कायम राहिला. इतकेंही करून आर्यांची तृप्ती न होतां, त्यांनीं आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाची **कुकूचक** करून, आपणच स्वतः **भूदेव आणि अहंब्रह्म** बनून इतर अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस ब्रह्मानंदाच्या नादांत वेड्यासारखें टाळ्या वाजवावयास लाविलें.

यशवंत.प्र.— एकंदर सर्व अबालवृद्ध ब्राह्मणांची अशी समजूत आहे कीं, आर्य ब्राह्मण मात्र या बलिस्थानांत आहेत, कारण आर्य परशुरामानें जेव्हां बलिस्थानांतील मूळच्या क्षत्रियांस निःक्षत्रिय केलें,

तेव्हांपासून त्यांचे एकंदर सर्व अधिकार नष्ट झाले व तिसरे म्हणून जे आर्य वैश्य होते, ते आपोआप मुळीच नाहीस झाले. यावरून हल्ली या बलिस्थानांत ब्राह्मण आणि शूद्र नांवाला मात्र उरले आहेत, याविषयीं तुमचें काय म्हणणें आहे ?

जोतीराव.उ.—आर्य लोकांची ही समजूत खरी आहे. कारण इराणांतून आलेल्या आर्य टोळ्यांपैकीं कांहीं आर्य पशूयज्ञ करण्याचे कामीं चांगले वाकबगार असत; वा धर्मसंबंधीं बाकीचे सर्व विधी चालविणारांस ब्राह्मण म्हणत: कांहीं आर्य शिपायांचा धंदा करीत असत त्यांस क्षत्रिय म्हणत. आणि कांहीं आर्य गुरेंमेंढरें पाळण्याचा धंदा करीत त्यांस वैश्य म्हणत. त्याचप्रमाणें या बलिस्थानांतील एकंदर सर्व मूळच्या रहिवासी लोकांस क्षत्रीय म्हणत असत. प्रथम आर्य ब्राह्मण, आर्य क्षत्रीय आणि आर्य वैश्य अशा तीन प्रकारच्या लोकांनीं एके ठिकाणीं जमून वारंवार या **बलिस्थानांत** स्वाऱ्या केल्या, तेव्हां येथील एकंदर सर्व **बलिस्थानांतील** रहिवासी लोकांचें क्षेत्रावरील स्वामित्व नष्ट केलें. नंतर हे तीनहि प्रकारचे इराणी एक विचारानें आपणा सर्वास फक्त **ब्राह्मण असें म्हणवून घेऊं लागले व बलिस्थानांतील** एकंदर सर्व पदच्युत केलेल्या क्षेत्रस्थांस **धिःकारानें शूद्रादि अतिशूद्र म्हणूं लागले**. कारण इराणी लोक आपल्या शिपायांस क्षत्रीय म्हणत. परंतु बलिस्थानांतील लोक एकंदर सर्व प्रजेस क्षत्रिय म्हणत असत. सारांश, क्षत्रिय शब्दाचे मूळ दोन अर्थ होत असल्यामुळें धूर्त आर्यांस अशा तऱ्हेचा गोंधळ कल्पितां आला.

यशवंत.प्र.—यावरून आर्य धर्मातील गीतेंत आर्य ब्राह्मणांचे स्वाभाविक गुणांचें केलेलें वर्णन, केवळ अज्ञानी जनांच्या डोळ्यांत माती टाकून त्यांस फसविण्याकरिता तें भारुड रचिलें असावें. उदाहरणः

शमोदमस्तपःशौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥

ज्ञानविज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम ॥

असें जर म्हणावें तर विजयी धाडस धूर्त आर्यभट्ट ब्राह्मणांनीं पराभव केलेल्या लाचार शूद्रादि अतिशूद्रांस हा काळपावेतों सर्व कामीं हलकें मानून, त्यांचा सर्व काळ तिरस्कार कां करितात व त्यांस एकंदर सर्व मानवी हक्कांचा उपभोग घेण्याच्या कामीं ते स्वतः आडकाठी कां घालतात ? यावरून भंड आर्य लोकांचे अंगीं क्षमेचा गंधसुध्दां नाही असें सिद्ध होतें. असो; आपला सर्वांचा निर्माणकर्ता दयेचा सागर व परम न्यायी असता त्याला सर्वोपरी गांजलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांची कीव कशी आली नाही ?

जोतीराव.उ.—आपल्या सर्वांच्या दयाघन निर्माणकर्त्यानें कृपाळू होऊन धूर्त आर्य भट्टांच्या दासत्वापासून पंगू शूद्रादि अतिशूद्रांस मुक्त करण्यांकरितां, आपण सर्वांचा निर्माणकर्ता एक मानून, जातिभेदाचा समूळ नाश करणारे मुसलमान लोकांस या देशांत पाठविले; परंतु मुसलमान लोकांनीं त्यांचे हेतूस धाव्यावर बसवून आपण सर्व प्रकारचें मिष्टात्र खाणें, ख्याली-खुशाली, गाणेंबजावणें वगैरे ऐषारामांत लंपट झाले व ऐश्वर्याच्या भरांत मदांध होऊन त्यांना दोन बोटें आकाश उरलें होतें. त्यामुळें आपल्या निर्माणकर्त्यास संताप होऊन त्यांने या बलिस्थानांतील मुसलमान लोकांस तोंडघसीं पाडून त्यांचें एकंदर सर्व वैभव नष्ट केलें.

यशवंत प्र.—देशांतील एकंदर सर्व चैनी मुसलमनांचें वैभव नष्ट करून आपला सर्वांचा निर्माणकर्ता उगीच कसा बसला ?

जोतीराव.उ.—तो उगीच बसला नाही. परंतु त्यानें प्रत्यक्ष अतिरानटी दशेपासून इंग्लिश लोकांस उदयास आणून शौर्यादि गुण त्यांचें अंगीं देऊन, त्यांस पंगु शूद्रादि अतिशूद्रांस धूर्त आर्यभट्टांच्या दासत्वापासून मुक्त करण्याकरितां या देशांत मुद्दाम पाठविलें आहे. त्यांपैकीं कांहीं सज्जन इंग्रज लोक त्यांच्या धर्मातील एका सत्पुरुषाच्या सद्बोधावरून शूद्रादि अतिशूद्रांस आर्य भट्टांच्या कृत्रिमी दासत्वापासून मुक्त करण्याचे कामीं मनःपूर्वक सतत प्रयत्न करीत आहेत.

यशवंत.प्र.—यावरून इंग्लिश लोक आपल्या धर्मातील ज्या सत्पुरुषाच्या सद्बोधाच्या साहाय्यानें पंगु शूद्रांची धूर्त आर्य भट्टांच्या दासत्वपासून सुटका करण्याकरितां झटते आहेत, त्या महासत्पुरुषाचें नाव काय आहे व त्याविषयीं आम्हांस थोडीशी माहिती कळवाल, तर फार बरें होईल.

जोतीराव.उ.—त्यांच्यंतील महासत्पुरुषाचें नांव यशवंत आहे व त्याचा सद्बोध येणेंप्रमाणें—“ तुम्ही आपल्या वैज्यावर प्रीति करा व त्याचें बरें करा.”

यशवंत.प्र.—या यशवंत महासत्पुरुषाच्या बोधास मान देऊन भंड धूर्त आर्यभट्टांनीं शूद्रादि अतिशूद्रांस दास करण्याबद्दलचे ग्रंथ एके बाजूला न ठेवितां जगामध्यें व्यर्थ मूजोरी करूं लागल्यास त्यापासून कोणता अनर्थ होईल, याविषयीं तुम्हीं काय भविष्य करितों ?

जोतीराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्रांस दास करण्यासंबंधीं ग्रंथ जर आर्य धूर्त भट्टांनीं समूळ नाहीसे केले नाहीत, तर ईश्वर परमन्यायी असून सर्व समर्थ आहे, यास्तव तोच थोड्या दिवसांत शूद्रादि अतिशूद्रांच्या हातून परस्पर धूर्त आर्यभट्टांचा व त्यांच्या पाखंडी ग्रंथाचा धिःकार करवील, असें मी भविष्य करितों.

यशवंत.प्र.—यावरून वेदाचे कर्ते कोणत्या तऱ्हेचे भले गृहस्थ असावेत, याविषयीं व त्यांच्या चांगुलपणाविषयीं मला थोडा वहीम येतो. यास्तव वेदाविषयीं आपल्यास कांहीं माहिती असल्यास तिचा येथें उल्लेख केल्यास शूद्रादि अतिशूद्रांवर आपले महदुपकार होतील.

जोतीराव.उ.—बृहस्पति या नांवाचा महाविद्वान शोधक सज्जन या देशांत होता त्यानें वेदाविरुद्ध जें कांहीं लिहिलें आहे, त्यांतून थोडेसें या प्रसंगी आपल्या माहिती करितां देतो. तें असें:

“त्रयो वेदस्य कर्तारो भंड धूर्त निशाचराः”

यशवंत.प्र.—तर या सर्व गोष्टींवरून हल्लींचे आर्यभट्ट ब्राह्मण इंग्रजींत मोठमोठे विद्वान झाले आहेत व मोठमोठ्या सरकारी जोखमीच्या हुद्याच्या जागेचा अधिकार चालविण्यास लायक झाले असून, त्यांच्या पुर्वजांनीं पराजित केलेल्या दीन शूद्रादि अतिशूद्रांच्या जन्मांतराचे मातेरें करून त्यांच्यांत जो सर्वस्व ब्रह्मघोळ करून टाकिला आहे, तो समूळ नाहीसा करण्याविषयीं प्रयत्न कां करीत नाहीत ? अथवा, सर्वांचा निर्माणकर्ता तळहातावर मेखा सोसणारा धूर्त आर्यांचें बरें होण्याकरितां ह्याविषयीं त्यांच्या डोळ्यावरील पडदा काढून त्यांस दोषमुक्त करून त्यांजला मार्गावर कां आणीत नाहीत ?

जोतीराव.उ.—एकंदर सर्व सृष्टीक्रमावरून असें सिद्ध होतें कीं, आर्यांच्या ऋषीवर्य पुर्वजांनीं केलेल्या नीच कर्मांची फळे तरी त्यांस भोगावी लागलीं नाहीत, तरी त्यांच्या दुष्टकर्मांच्या अनुमानाप्रमाणें त्यांच्या सतानास तरी तीं निःसंशय भोगावीं लगतील. यावरून हल्लींचे विद्वान आर्य ब्राह्मण शुद्धीवर येऊन त्याविषयीं त्यांचे कधींच डोळे उघडणार नाहीत. ते आपल्यावरील पुढें येणारीं आरीष्टं टाळण्याकरितां धर्म

व राजकीयसंबंधीं अनेक प्रकारचे थोतांडी समाज उपस्थित करून, त्यांमध्ये अज्ञानी जनांच्या व सरकारच्या डोळ्यांत माती टाकण्याकरितां नानाप्रकारच्या युक्त्या लढवितील; परंतु त्या त्यांच्या कल्पित युक्त्या शेवटीं फूस होतील. कारण आपणां सर्वांचा महापवित्र निर्माणकर्ता आर्य ब्राह्मणांच्या कल्पित काळ्या कृष्णासारखा दहयादुधाच्या चोन्यामाऱ्या करून सोळा सहस्र एकशत अष्ट नारींसह गवळ्याच्या भकलेल्या राधेबरोबर लंपट होऊन त्यांच्या उशापायश्याशीं लोळत पडणारा नव्हे

पशुपक्ष्यादि वगैरे आणि मानवप्राणी यांजमध्ये भेद

बळवंतराव हरी साकावळकर.प्र.—निर्माणकर्त्यानें पशुपक्ष्यादि वगैरे आणि मानव-प्राणी यांजमध्ये कांहीं भेद केला आहे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—निर्मिकानें पशुपक्ष्यादि वगैरे प्राण्यांस एक स्वाभावीक खोड दिली आहे. ती जशीची तशीच नहमीं कायम राहून तिच्या योगानें त्यांच्यानें आपल्यांमध्ये तिळप्राय सुधारणा करून घेतां येत नाहीं, परंतु निर्मीकानें मानव प्राण्यांस सारासार विचार करण्याची बुद्धि दिली आहे, तिच्या योगानें कालेंकरून ते आपल्यामध्ये ज्यास्ति ज्यास्ति सुधारणा करूं शकतात.

बळवंत.उ.—खोड आणि बुद्धि याविषयीं आपण प्रतिपादन जरी केले, तरी मला त्याविषयीं कांहीं चांगला बोध झाला नाही. यास्तव त्याविषयीं स्पष्टीकरण करून सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीरव.उ.—हजारों वर्षांपूर्वीं पाकोळी नांवच्या बांधलेली कोठी व त्यांनीं हल्लीं नवीन बांधलेलीं कोठीं यांमध्ये तिलप्राय सुधारणा झालेली दिसून येत नाही. यावरून निर्मीकानें पशुपक्ष्यादि इतर प्राण्यांस मानवासारखी सारासार विचार करण्याची बुद्धि मुळींच दिली नाही, परंतु त्याचप्रमाणें हजारों वर्षांच्या पूर्वीं झाडांच्या ढोलींत राहून निर्वाह करणारे व गुडघेमेटी येऊन हात टेंकून जनावरांसारखे पाणी पिणारे मानवप्राणी व हल्लींच्या सुधारलेल्या काळांत मोठेमोठ्या हवेल्यांत वास करून लोडाशीं टेंकून रुप्याच्या पंचपात्रीनें पाणी पिऊन मजा मारीत असलेले मानवप्राणी, या दोहोंची साम्यता होऊं शकेल काय ? यावरून निर्मीकानें मानवप्राणी जी कांहीं अत्युत्तम सारासार विचार करण्याची बुद्धि दिली आहे, तिजपासून त्याला एकंदर सर्व कामीं दिवसानुदिवस ज्यास्ती सुधारणा करितां येईल.

बळवंतराव.प्र.—यावरून पशुपक्षी इत्यादिकांमध्ये कांहीं विशेष सदगुण मुळींच नाहीत काय ?

जोतीराव.प्र.—तसें कसें होईल ? पशुपक्ष्यादि प्राणी आपल्या पोटापुरती मात्र काळजी करतात; परंतु ते कांहीं मानवप्राण्यासारखे स्वतः उद्योग केल्याशिवाय दुसऱ्यास नाडीत नाहीत व (एके वेळीं) लढाईमध्ये अश्रुत्तथामा हत्ती अगर अश्वत्थामा (मनुष्य) मारला गेला, अशी कंडी उठली, तेव्हां आपला मुलगा मारला गेला, असें द्रोणास वाटून तो सत्यवादि धर्मास विचारावयास आला, ते वेळेस कृष्णानें त्याजकडून खोटें बोलवून (त्याच्या) गुरुस मारविलें. तेव्हां अशा प्रकारच्या सदा सत्यवादी पुरुषास पापांत ढकलणाऱ्या काळ्या कृष्णास देवबाप्पा मानून, अज्ञानी पंगू मानव बांधवांस त्याविषयीं नानाप्रकारचा भक्तीभाव दाखवून आपण स्वतः साधुसंतांची सांगे घेतात व त्यांस उघड दिवसा धर्ममिषानें राजरोस लुटून त्यांच्या श्रमावर ऐषआराम करून, त्यांस धाय धाय करायास लावितात. उदाहरण—पशुपक्ष्यांमध्ये मानवांतील

आर्य ऋषींसारखी ईश्वराच्या नांवानें धर्मपुस्तकें करुन मोठा धार्मिकपणाचा डौल घालून ते आपल्या जातबांधवांस नाडून खातात काय ? त्यांच्यांत खोटे इनसाफ, खोटे कागद, खोट्या नोटी, खोट्या साक्षी देणारे थोडे तरी सांपडतील काय ? सारांश, पशुपक्ष्यादिकांमध्ये मानवांतील नाना पेशवा व वासुदेव फडक्यासारखे बंडखोर व चोर निवडत नाहीत. यावरून निर्मीकानें मानवप्राण्यांस सारासार विचार करण्याची बुद्धि देऊन त्यांस सर्वांमध्ये श्रेष्ठ केलें असून त्यांनीं त्या अमोल्य पवित्र बुद्धिचे कांहींच सार्थक केलें नाही. यास्तव बुद्धिहीन पशुपक्ष्यादि वगैरे प्राणी या लोभी मानवापेक्षां फार श्रेष्ठ आहेत असें मला वाटतें.

धर्म

यशवंत जोतीराव फुले. प्र.—मजुरीदाखल आपलीं सर्वांचीं वस्त्रेंप्रावरणें धुवून त्यावर आपला निर्वाह करणें हा परटाचा धर्म नव्हे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—मजुरीदाखल आपलीं सर्वांचीं वस्त्रेंप्रावरणें धुवून त्यावर जर परीट परीट आपला निर्वाह करितो, तर आपण कधीं कधीं आपलीं स्वतःचीं वस्त्रेंप्रावरणें घरीं धूत नाहीं काय ? यावरून मजुरी घेऊन दुसऱ्यांचीं वस्त्रेंप्रावरणें धुणें हा एकप्रकारचा धंदा झाला, याला कोणी धर्म म्हणावा ? त्याचप्रमाणें एखादा आर्यभट्ट ब्राह्मण दुसऱ्याची शागिर्दी पतकरून त्यांचीं धोतरें धुवून आपला गुजारा करूं लागला; तर त्यास तुम्ही परीट म्हणाल काय ? व त्या भट्ट शागिर्दाचा परटाचा धर्म होईल काय ?

यशवंत.प्र.—त्याचप्रमाणें मजुरीदाखल आपल्या सर्वांच्या हजामती करुन त्यावर आपला गुजारा करणें हा न्हाव्याचा धर्म नव्हे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—मजुरीदाखल आपलीं सर्वांचीं हजामती करणें, हा जर न्हाव्याचा धर्म आहे; तर आपण नेहमीं आपल्या नाजूक जगाचे केंस एके बाजूला जाऊन भादरीत नाहीं काय ? याशिवाय धूर्त न्हाव्याचा अतिशय धूर्त भट्टांशी एखाद्या क्षुल्लक कारणावरून बेबनाव झाल्याबरोबर कित्येक आर्यभट्ट ब्राह्मण द्रव्य मिळविण्याच्या आशेनें बेलाशक बगलेंत धोकट्या मारुन दुसऱ्यांच्या हजामती करण्याचा धंदा करितात. यावरून आर्यभट्ट ब्राह्मणांचा हजामाचा धर्म म्हणता येईल काय ?

यशवंत.प्र.—अथवा मजुरीदाखल आपल्या सर्वांचा गु-मूत काढून त्यावर आपला निर्वाह करणें हा तरी हलालखोराचा धर्म नव्हे काय ?

जोतीराव.उ.—अथवा मजुरीदाखल आपल्या सर्वांचा गु-मूत काढणें हा जर हलालखोराचा धर्म आहे; तर आपण आपल्या घरांत बिछान्यावर पडलेल्या आजारी माणसांचा गु-मूत काढून बाहेर टाकीत नाहीं काय ? यावरून मजुरी घेऊन दुसऱ्यांचा गु-मूत काढणें हा एकप्रकारचा उद्योग झाला. याला धर्म कोणी म्हणावा ? त्याचप्रमाणें एखाद्या ठोंब्या आर्यभट्ट ब्राह्मणानें दुसऱ्याची शागिर्दी पत्करून त्याचा गु-मूत काढल्यास त्याला तुम्ही हलालखोर म्हणाल काय ? होय—धूर्त चोरांनीं बेसावध लोकांचीं घरें पोडणें हा त्यांचा धर्म नव्हे, परंतु हि त्यांची हातचलाखी होय—विजयी आर्यभट्टांनीं अतिशूद्रांस विद्या देऊं नये हा त्यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा सूड उगविण्याचा व्देष होय—पराजित केलेल्या अज्ञानी जनांस भोंदाडून खाणें हा

आर्यभट्ट ब्राह्मणांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा धूर्तपणा होय—सरकारी कामावर असतां अज्ञानी जनापसून लांच खाणें हा कामगारांचा धर्म नव्हे, परंतु हें त्यांचें सरकारशीं दगेबाज करण्याचें कसब होय—मेहनत न करतां धर्ममिषानें अज्ञानी जनास लुटून आयतें खावें हा सूज सज्जन आर्यभट्टांचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची उघड ठकबाजी होय—मूढ शूरांकडून स्थानिक इंग्रज सरकाराविरुद्ध बंड करवून अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस संकटांत पाडणें हा धूर्त पेशवे व फडके यांचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची राजद्रोहीपणाची कावेबाजी होय—इतर सर्व लोकांस तुच्छ मानून आपण आपल्यास पवित्र मानून सोंवळेचार करणें हा भट्ट ब्राह्मण मानवांचा धर्म नव्हे, परंतु हें सर्व जगांत हलकें व अपवित्र मानण्याचें जातिकसब होय—वेश्येचा मुखरस पिऊन घरीं आल्याबरोबर सोंवळेचार करणें हा सज्जन मानवाचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची अपवित्रता होय—निर्वाहाकरितां पडझड जनावरें खाणें हा मांग, महार वगैरे यांचा धर्म नव्हे, परंतु हा त्यांचा लाचारीपणा व निरुपाय होय—यज्ञाच्या व श्राद्धाच्या निमित्तानें ताज्यातवान्या गायागुरांचा निर्दयतेनें वध करून खाणें हा आर्यभट्ट ब्राह्मणाचा धर्म नव्हे, परंतु ही त्यांची मांसाहाराची गोडी होय.

यशवंत.प्र.--रयतेपासून कर घेणे हा तरी राजाचा धर्म नव्हे काय ?

जोतीराव.उ.—चोर, बंडखोर व अनेक प्रकारच्या धर्मठक धूर्त लबाडांच्या त्रासापासून प्रजेचा व आपला बचाव करण्यापुरती करपट्टी रयतेपासून घेणें, हें राजाचें कर्तव्यकर्म होय. याला धर्म कोणीं म्हणावा ?

यशवंत.प्र.—वसुल केलेली करपट्टी रयतेच्या सुखाकरितां न खर्च करितां केवळ निरोपयोगी धूर्त आर्यभट्टांचें पाळणपोषण करून आपल्या स्वतःच्या ऐषआरामासाठीं तिचा उपयोग केल्यापासून परिणामी काय होणार आहे ?

जोतीराव.उ.—तसें केल्यामुळें अनेक राजेरजवाड्यांची खानेखराबी होऊन ते धुळीचे दिवे खाऊन वाया गेले व पुढेंहि त्याचप्रमाणें निःसंशय लयास जातील.

यशवंत.प्र.—मुलीमुलांनीं आपल्या आईबापांची आज्ञा पाळणें हा पण त्याचा धर्म नव्हे काय ?

जोतीराव.उ.—जन्मतांच आपण तेव्हां तान्हीं बाळें असून अशक्त व पंगू होतो, तेव्हां आपल्या जन्मदात्या आईबापांनीं आपलें पाळणपोषण करून आपणांस सुशिक्षण दिलें; हे त्यांचे आपल्यावर अनंत अनिवारा उपकार होत. त्याचप्रमाणें जेव्हां आपले जन्मदाते वृद्धापकाळामुळें अशक्त व पंगू होतात, तेव्हां आपण सर्व मुलीमुलांनीं कृतज्ञतापूर्वक मोठ्या आवडीनें त्यांचें पाळणपोषण करावें; व त्यांचें उतराई झाल्याशिवाय पितृबाळकांमध्ये देवघेवीचा व्यापार संपत नाही.

यशवंत.प्र.—यावरून अशक्त व पंगू जन्मदात्या मातापित्यांचें पाळणपोषण करून त्यांचें उतराई झाल्याशिवाय, स्त्रियांचा त्याग करून बाळब्रह्मच्यारी व ताबूतांतील सोंगासारखें सर्व अंगाला राख फासून आईतखावू बैरागी कसे बनतात ? याशिषयीं तुमचें कसें काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—याशिषयीं स्त्रियांचा त्याग करून बाळब्रह्मच्यार्यांचें व बैराग्यांचें नऊ महिने उदरीं ओझें वागविणाऱ्या त्यांच्या जन्मदात्यांस विचार, म्हणजे त्या तुम्हास यथास्थित उत्तरें देतील; परंतु यदाकदाचित पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एकंदर सर्व स्त्री-पुरुषांनीं मुक्ति मिळविण्यांच्या लालचेनें बाळब्रह्मच्यारी, बालब्रह्मच्यारिणी, बैरागी व बैरागिणी या सर्वांनीं थेट साधुसाध्वीणींचीं सोंग घेऊन

रात्रंदिवस कल्पित सनातन शेषशायीचें नामस्मरण करीत बसल्यानें त्या सर्वांचा, उपासानें दोन-चार महिन्यांच्या आंत खप होऊन ते सर्व लयास जातील, कां नाहीं बरें ? कारण त्या सर्वांस कोणाच्याहि जीवावर आपला निर्वाह करुन घेण्याचें साधन मुळींच रहात नाहीं. सारंश चाकरानें धन्याची चाकरी करण्याचे उद्योगास चाकराचा धर्म म्हणतात. वेश्येनें तरुणांस नादी लावण्याच्या उद्योगास पात्रेचा धर्म म्हणतात. भट्टानें शूद्रादि अतिशूद्रांस नीच मानणें यांस आर्यांचा धर्म म्हणतात. आर्य भट्ट ब्राह्मणांचा भिक्षा मागण्याचा धंदा असून त्यास भट्टांचा धर्म म्हणतात. असे धर्म शब्दाचे नानाप्रकारचे अर्थ होत असल्यामुळें, धर्म भट्ट ब्राह्मण आपलीं कार्ये साधून घेण्याकरितां जसी वेळ येईल तसा त्याचा अर्थ करुन आपलें हित करुन घेतात.

यशवंत.प्र.—आपल्या सर्वांचा निर्माणकर्ता व त्यानें निर्माण केलेले मानवप्राणी यांजमध्ये संबंध दाखवणारा, धर्म या शब्दाचा एखादा स्वाभाविक पवित्र अर्थ होत असल्यास त्याविषयीं अथवा निर्मीकाच्या थोरवीविषयीं आम्हास कळवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—पूर्वीं तुजला कळविलेंच आहे कीं, आपल्या दयाळू परमेश्वरानें या विस्तीर्ण अगम्य व अतर्क्य पोकळींतील अनंत सूर्यमंडळासह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांसहित पृथ्व्या निर्माण केल्या आहेत. त्यांपैकीं फक्त या आपल्या सूर्यमंडळाविषयीं विचार करूं जातां मज पामराचा त्याविषयीं तर्कसुद्धां पुरत नाहीं; जसें—आकर्षणाच्या योगानें प्रथम सूर्याभोंवती पृथ्वी आपली प्रदक्षणा संपवी, तोंपावेतीं ती आपणच होऊन आपल्या अक्षाभोंवतीं तीनशें पासष्ट ३६५ वेळां फिरते. यामुळें या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर दिन व रात्र असे दोन भेद होतात. यावरून एकंदर सर्व प्राणी दिवसभर आपल्या जीवनोपायाकरितां परिश्रम करितात आणि थकल्यामुळें रात्रीं सुखानें आराम घेतात. एकंदर सर्व प्राणीमात्रास पाण्याचा यथास्थित पुरवठा व्हावा, म्हणून निर्माणकर्त्यानें याच पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर जगोजाग महासागरांची योजना करुन ठेविली आहे व त्या सागरांतील पाणी खराब होऊन सडूं नये, यास्तव त्यांत क्षारादाखल मीठ मिसळविलें आहे व चंद्राच्या आकर्षणाच्या योगानें त्यास दिवसांतून एकदां अथवा ओहोटीच्या संबंधाने चलनवलन होण्याची योजन केली आहे. त्याचप्रमाणें निर्मीकानें यच्चयावत निर्माण केलेल्या प्राणीमात्रांपैकीं फक्त मानवप्राण्यांच्या शरीरांतील सांध्याच्या हतवटीविषयीं विचार करूं लागल्याबरोबर त्यांच्यामध्ये निर्मीकाची अगाध ममता व अगाध चातुर्य दिसून येतें. जसें:—मानवांच्या पायांत घोटेगुडघे यांची व कंबरेंत सांध्यांची जर योजना केली नसती, तर त्याला सोईवर चालता व पळतां न येतां, चिमण्यांसारखें त्याला दोन्ही पाय जुळून टणटणा उड्या माराव्या लागल्या असत्या. हातांत पांच बोटांच्या पेन्यास, तळहातास, मणगटास, कोंपरास आणि बाहूंस, सांध्यांची जर योजना केली नसती तर बापुड्या मानवप्राण्यांस नानाप्रकारचे उद्योग करुन त्याच हातानें त्यांस जेवण घेतां आलें नसतें. खालीं अथवा वर, डाव्या अथवा उजव्या बाजूला वळविण्याकरितां त्यांच्या मानेंत जर सांधे ठेविले नसते, तर त्यांची मोठी गैरसोय झाली असती. कर्णद्वियें जर त्यांस दिलीं नसतीं, तर त्यांची योगानें त्यांस भाषण करण्याचें मुळींच ज्ञान झालें नसतें. मुखामध्यें कुराडे व उखळे वगैरे दातांनीं बारीक चावलेले पदार्थांस, रसाळ भाषण करणाऱ्या जिभेला त्यांच्या घशांत मुळींच ढकलितं आलें नसतें व जबड्याच्या खालींवर दोन ओठांचा मजबूत व नेहमीं उघडझाप करणारा डबा जर केला

नसता, तर सर्व प्रकारचे प्रवाही व अप्रवाही पदार्थ त्यांस सोईने खातां न येतां त्यांची फारच फटफजिती झाली असती. व ते पदार्थ सहज खातांना मानवांच्या घशांत गुदमरा होऊन त्यांनीं घाबरुं नये, म्हणून त्यांच्या घशांत वायु घेण्याकरितां निर्मीकानें घ्राणेंद्रियाची योजना केली आहे व त्यांजकडे सुवासिक व घाणेरडे पदार्थ शोधून कळविण्याचें काम सोंपविलें आहे. सर्वापेक्षां उंच अशा प्रदेशांत सोईवर बेताची खोलगट जागा करुन त्यांमध्ये सूक्ष्म रीतीनें नेत्रांची योजना केली आहे व त्या अति सुकुमार नेत्रांचा बचाव करण्याकरितां एका निमिषांत जलद उघडसोप करणाऱ्या डबीसारख्या दोन ब्रशरूपी पापण्या दिल्या आहेत. याशिवाय मानव प्राण्यांचा जन्म झाल्यानंतर त्यांचे बालपणीं निर्वाह होण्याकरितां त्यांच्या मातेच्या स्तनांत तीन दिवसांच्या आत त्यांस दुध पोंहचविण्याची योजना केली आहे व त्या मानवी तान्ह्या अर्भकांचे अति कोमल, अति नाजूक ओठ असल्यामुळे त्यांस दुध पितांना कोणत्याहि प्रकारची इजा होऊं नये, म्हणून निर्मीकानें त्यांच्या मातेचे दोन्ही स्तन अतिशय मऊ व गुलगुलीत लहान लहान रेशमी गिरद्यांसारखे काहींसे उंच केले आहेत. आणि अर्भकानें स्वभावेकरुन ते मुखांत धरुन त्यांपासून सहज दुध चोखतां यावें यास्तव त्यांच्या स्तनांवर अतिशय मऊ सहज त्यांच्या मुखांत मावण्याजोगत्या अशा बोंडशा केल्या आहेत. व त्यास दुध पितांना मुखांत मावण्याजोगत्या अशा बोंडशी केल्या आहेत. व त्यास दुध पितांना ठसका लागून त्यानें घाबरुं नये म्हणून प्रत्येक बोंडशीस अति सूक्ष्म जाळीवजा छिद्रे करुन त्यांतून दुधाच्या सुमारें अठरा घारांची योजना केली आहे. शिवाय मानवी प्राण्यांच्या मातुश्रीचें स्तनांतलें दुध संपतांच त्यांचा निर्वाह होण्याकरितां आपल्या दयाळू निर्मीकानें द्राक्षें, डाळिंब, पपनस, नारिंग, जायफळें, बोरें, आंवळीं, काजू, जांबूळ, बकुळ, सपताळ, केळीं, नारळ, पेरु, शिताफळें, अंजीर, फणस, आंबे, रामफळें, आननस वगैरे नानाप्रकरचीं फळें; ज्वारी, तूर, तीळ, मसूर, वाल, उडीद, मूग, वाटाणा, राळे, बाजरी, हरबरे, गहू, तांदूळ वगैरे नानाप्रकारचीं धान्यें; माठ, पोकळी, चुका, चाकवत, मेथी, तांदुळजा, कोबी, भोपळे, घोसाळीं, पालख, वांगीं, गवार, पडवळ, भेंडी वगैरे नानाप्रकारची भाजीपाला; बटाटे, कांदे, लसूण, गाजरें, मुळें, रताळीं, आलें वगैरे नानाप्रकारच्या कंदमुळासह वनस्पती निर्माण केल्या आहेत व त्या सर्वांमध्ये त्यांच्या आच्छादानाकरितां वस्त्रप्रावरणांचा पुरवठा व्हावा, म्हणून पल्हाटी, ताग वगैऱ्यांची झाडें केली आहेत व त्या सर्वांची मनःपूर्वक आपण सर्वांनीं रात्रंदिवस मेहनत, मशागत करुन त्यांची सर्वप्रकारें जतणूक करुन, आपण स्वतः श्रमानें थकल्यावर त्यांचा सर्वोपरी उपभोग घेतांना चाफा, पारिजात, कांचन, कदंब, केवड, केतकी, गूलच्छबू, पाच, मरवा, चमेली, मोतिया, गुलाब, मधुमालती, कांटेशेवती, रेवती, मदनबाण, मोगरा, जुई, जाई, वगैरे नानाप्रकारच्या सुवासिक फुलांचा या जगद्रूप मळ्यांत मानव माळिणी माळ्यानें सुवास घेऊन, चिरकाल आराम आनदांत रहाण्याकरितां तीं निर्माण केलीं आहेत.

यशवंत प्र.—निर्मीकानें कृपाळू होऊन सदरीं वर लिहिलेली एकंदर सर्व व्यवस्था मानवी स्त्रीपुरुषांच्या सुखासाठीं जर केली आहे, तर एकंदर सर्व जगांत असंतोष होऊन दुःख कसें उद्भवलें ?

जोतीराव.उ.—याचें कारण—आपण सर्व मानवांनीं निर्माणकर्त्याचें भय सदासर्वकाळ जागृत न ठेवितां, त्यानें निर्माण केलेल्या मानव स्त्रीपुरुषांनीं एकमेकांविषयीं बहिणभावंडपणाची पवित्र वृत्ती जागृत न

ठेविल्यामुळे या जगामध्ये सत्याचा मुळीच ऱ्हास होत गेला व यामुळे एकंदर सर्व जगांत असंतोष होऊन दुःखाचें प्राबल्य झालें.

यशवंत.प्र.—या सर्वाविषयी उलगडा करून जर सांगाल, तर फार बरें होईल.

जोतीराव.उ.—आपण आपल्यासच मोठे शहाणे मानून विद्येच्या तोऱ्यांत एकंदर सर्व मानवी पुरुषांनीं, आपल्या जन्मदात्या मातांनीं आपल्या उदरीं नऊ महिने ओझें वागवून आपणांस जन्म दिला, याविषयीं ते अनोळखी होऊन कृतघ्न होतात. त्याचप्रमाणें पुरुषांच्या मातेच्या उदरीं त्याच्या पूर्वीं अथवा मागाहून जन्मलेल्या आपल्या पाठराख्या भगिनीची दिमाखानें हेळसांडस करितात. त्याचप्रमाणें मानव पुरुषांनीं आपल्या पोटच्या लेकीबाळी व सुना-बाळांचा कोणत्याच तऱ्हेचा बोज न ठेवितां एकंदर सर्व माता, भगिनी, कन्य आणि सुनाबाळांस कृत्रिमी व अतिशय लबाड स्त्रियांची जात आहे, असा त्यांजवर लटकाच आरोप घेऊन, त्यांस लुटींत सांपडलेल्या बटकुल्या दासीसारखें वागवितात. यावरून एकंदर सर्व जगांत सत्याचा ऱ्हास झाल्यामुळे असंतोष होऊन दुःख झालें.

यशवंत प्र.—एकंदर सर्व मानवी पुरुषांनीं सत्यास स्मरून ते एकंदर सर्व स्त्रियांस त्याच्या एकंदर सर्व मानवी हक्कांच्या जर आड आले नाहींत, तर या जगामध्ये निर्मीकाचें राज्य होऊन एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुष संतोषी होऊन सुखी होतील कां नाहीं ?

जोतीराव. उ.—तसें केल्यानें केवळ निर्मीकाचें राज्य होऊन आपण सर्व सुखी होणार नाहीं. कारण, एकंदर सर्व पुरुषांनीं सत्यास स्मरून एकमेकांनीं एकमेकांशीं निर्मळ व पवित्र अंतःकरणानें वागल्याशिवाय त्या सर्वांमध्ये निर्मळ भाऊपणा जागृत होणार नाहीं. आणि म्हणूनच या आपल्या दुर्दैवी जगांत निर्मीकाचें राज्य तूर्त होणें नाहीं.

यशवंत. प्र.—याविषयी एखादें जागृत उदाहरण घाल, तर फार बरें

जोतीराव. उ.—याविषयीं यशवंत महासत्पुरुषाच्या वाक्याचा आधार येथें देतो—व त्या महा वाक्याच्या पवित्रतेवरून आपली सर्वांची बालोबाल खात्री होईल. तें येणेंप्रमाणें :--“ जसें माणसांनीं तुम्हांशीं वर्तावें म्हणून तुमची इच्छा आहे तसेंच तुम्हीही त्यांशीं वर्ता. ”

नीति

यशवंत जोतीराव फुले. प्र.—आर्यांच्या धर्मांत भट्ट ब्राह्मणांखेरीज बाकीच्या एकंदर सर्व लोकांस नीतीचा सारखा उपभोग घेण्यासारखी मोकळीक आहे कां नाहीं ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.—आर्यांच्या धर्मांत भट्ट ब्राह्मणांखेरीज बाकीच्या एकंदर सर्व लोकांस नीतीचा सारखा उपभोग घेण्यासारखी मोकळीक नाहीं. कारण, आर्यांच्या मुख्य वेदांत आर्यभट्टांनीं सुवर्णलोभास्तव जेव्हां जेव्हां या सधन व संपत्तीवान बलिस्थानांत अनेक वेळां खान्या केल्या, तेव्हां तेव्हां त्यानी येथील मुळचे मालक, अस्तिक, किकाटस, पिशाच, अहिर, राक्षस, भिल्ल, कोळी, वैदु, मातंग, शूद्रदि अतिशूद्र वगैरे क्षत्रिय लोकांस तीरकमठ्याच्या साहयानें लढून त्यांस, अनेक वेळां लुटून त्या सर्वास रसातळीं घातलें, नंतर त्यांजवर आर्यांनीं आपलें वर्चस्व कायम करतांच त्यांनीं आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाचें भय मनांत न

आणितां, त्या सर्वास हलके मानून त्यांना पशुपेक्षांही नीच मनण्याची वहिवाट घातली; व त्यांच्या संततीस पिढीजादा आर्यांनी आपले दास करून त्या सर्वास नानातऱ्हेचे अनिवार त्रास आजपावेतां देत आले आहेत. त्याविषयी त्यांचे वेदांतील वास्तविक इतिहास व श्रुतिसंहिता वगैरे संस्कृत ग्रंथांतील कावेबाजी व आपमतलबी लेख, बलिस्थानांतील क्षत्रियांस समजू नयेत, म्हणून आर्यांनी आपल्या स्वार्थी चुलीच्या भानवसीमार्गे सोवळ्यांत लपवून ठेविले आहेत. इतकेंच नव्हे परंतु बलिस्थानांतील अक्षरशून्य क्षत्रियांस आर्यांच्या हेवेखोर व बनावट ग्रंथांचा मागमूससुद्धां लागू नये म्हणून आर्यांनी, मोठ्या धूर्ताईने पाडाव केलेल्या लाचार क्षत्रियांस मुळीच संस्कृत भाषेचें ज्ञान होऊ नये, या इराद्याने त्यांनी त्यांस तत्संबंधी विद्या शिकण्याची अटोकाट बंदी केली. अति जुनाट आर्यांच्या नीतीचा हा एक मासला पहा.

यशवंत प्र.—रामायण व भागवतांतील एकंदर सर्व इतिहासांतील नीति खरी व विश्वसनीय आहे काय ?

जोतीराव. उ.—रामायण व भागवतातील इतिहासांत एकंदर सर्व नीति खरी व विश्वसनीय आहे, असें कोणाच्याने म्हणवेल ? कारण, रामायणांतील अनेक गोष्टी जंबुकांच्या तोलाच्या असंभवनीय आहेत व भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय, आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाच्या नांवाला बट्टा लावण्यासारख्या आहेत.

यशवंत.प्र.-तर यावरून रामायणांत इतिहासांत कोणत्या गोष्टी असंभवनीय आहेत, याविषयी आपण आम्हांस थोडेसे कळवाल, तर बरे होईल ?

जोतीराव.उ.—कल्पित रामायणांतील लोभी रावणास दहा मुखे, दहा नाके, वीस डोळे, वीस कान आणि वीस हात होते; परंतु त्यास एकच गुद्वदार असून दोन पाय मात्र होते, यावरून त्याने आपल्या दशमुखांनी खाल्लेले पदार्थ पचन होऊन एकाच गुद्वदाराने बाहेर निघण्याची कशी काय योजना केली होती व त्याविषयी एकंदर सर्व सृष्टीक्रमास ताडून पाहतां रावणाच्या शरीराचे रचनेविषयी मोठा चमत्कार वाटतो ! पुन्हां त्याचप्रमाणे एके वेळीं परशुराम जनकराजास भटावयास गेला होता. तेथे त्याने आपले धनुष्यबाण त्याच्या महालाच्या बाहेरल्या एका कोपऱ्यांत ठेऊन आपण दिवाणखान्यांत त्याला भेटावयास गेला; नंतर कांहीं वेळ त्या उभयतांचे भाषण चालले असतां इकडे एकंदर सर्व महालांतील मुलीमुले लांकडाच्या काठ्यांचे घोडे करून खेळू लागली; परंतु जानकीच्या हातीं लांकडाची काठी न लागल्यामुळे तिनें तेथें पडलेल्या धनुष्याचा घोडा करून आपणही त्या सर्व मुलांत खेळू लागली. नंतर परशुराम आपले संभाषण संपवून बाहेर येऊन पहातो, तो आपण ठेवलेले धनुष्य तेथे नाही; नंतर थोडी चवकशी करतां त्यास त्या धनुष्याचा घोडा करून जानकी पोरामध्ये टणटणां उड्या मारून खेळत आहे, असें दिसले. तेव्हां (भूदेव) परशुरामास वाटले कीं, आता माझा अवतार संपला. कारण या मुलीचा पति मजपेक्षांही महाबलवान निर्मीकाने निर्माण केला असावा; कारण ही अजाणती मुल माझे धनुष्यास काठीसारखे समजून त्याचा घोडा करून जर खेळत आहे, तर माझ्या अवताराची पुंगी बंद झाली, असें मनांत समजून त्याने त्याविषयी खरेंखोटें ताडून पहाण्याविषयी बेत केला व त्याने आपले धनुष्यबाण जनकराजाजवळ ठेविले; आणि त्यास एकांती असें कळविले कीं, या धनुष्यावर जो बाण चढविल त्यास मात्र ही मुलगी द्या व तसें न केल्यास मुलीस योग्य नवरा न मिळाल्यास तिच्या आयुष्याचे मातेरे होऊन बोजवार होणार आहे. पुढे

परशुरामाच्या सुचनेवरून तिच्या विवाहसमयीं जनकराजानें एकंदर सर्व बलिस्थान वगैरे व्दीपांतील राजेरजवाड्यांस धनुष्यबाणाच्या प्रतिज्ञेविषयीं जाहीर आमंत्रण केलें. नंतर सर्व जमलेल्या भूपती मंडळीमध्ये प्रथम रावणानें पुढें सरसावून हातात धनुष्यबाण घेऊन त्यानें धनुष्यास बाण लावून मोठ्या दांत बळकटीनें तें धनुष्य कानापावेतो नेंण्याच्या अगोदर त्याचा दम खुंटला व धनुष्यबाणास छातीवर घेऊन तो आपले आपण सभेमध्ये उताणा पडला. पुढें राम, लक्ष्मण व सीता वनवासाला गेले असतां तेथें त्यांस शूर्पणखा नावाच्या स्त्रीची अप्रतिष्ठा केल्यामुळें तिच्या भावास राग येऊन त्यानें त्याचा सूड उगविण्याच्या इराद्यानें आपल्याजवळील एकास सुवर्णमय मृग करून सीता पंचवटींत होती, त्या ठिकाणीं त्यास पाठविलें. यावरून मृगाच्या देखणेपणास सीता लुब्ध होऊन तिनें हट्टानें रामास त्याला धरावयास पाठविला; नंतर कांहीं वेळानें रामासारखी वाणी त्या मृगवेषधारी राक्षसानें कपटानें केली व ती रामाची वाणी समजून सीतेनें रामचंद्राचा शोध काढण्याकरितां लक्ष्मणास पाठविलें असतां ती एकटी आहे, असें पाहून रावणानें संन्याशाचें सोंग घेऊन भिक्षा मागतांना सीतेस कोंकरासारखी खांद्यावर टाकून आपल्या शहरीं त्वरेनें निघून गेला. यावरून रावणाच्या उरावर पडलेलें धनुष्य त्याच्या उरास दडपून चेंपणाच्या भूदेव परशुरामाच्या आयुधाचा घोडा करून खेळणाऱ्या जानकीस कोंकरासारखें सहज खांद्यावर टाकून पळण्यास रावण त्याच वेळीं कसा समर्थ झाला ? व दुसरें असें कीं, रावण हा मानवाव्यतिरिक्त निराळी जात होती, तर जनकराजानें या परजातीच्या रावणास आपल्या मुलीच्या स्वयंवराच्या समारंभास येण्याचें आमंत्रण केलें नसतें कारण, रावणानें धनुष्याला बाण लावण्याची प्रतिज्ञा जर पूर्ण केली असती तर जानकीस रावणाबरोबर लग्न लावून त्याचा संसार लरावा लागला असता; यास्तव रामाची व राक्षसाची जात निराळी होती, असें म्हणणें हें किती अश्लाघ्य आहे. तर यावरून असें सिद्ध होतें कीं, रामायणांतील इतिहास त्या वेळच्या गप्पाड्या नाटक्यांनीं केवळ लोकांची मनें रिझवण्याकरितां कल्पून रचिला असावा. या सर्वांत नीतीचा गंधसुद्धां नाहीं असें मला वाटतें.

यशवंत.प्र.—लोभी रावणाविषयीं गोष्ट या वेळीं एक बाजूल ठेवा. परंतु सात्वीक एकपत्नि, एकवचनी अशा रामचंद्राविषयीं एखादी असंभवनिय गोष्ट रामायणांत असल्यास सांग पाहू.

जोतीराव.उ.—एकपत्नि, एकवचनी, एकबाणी, रामचंद्रानें अहिमहिच्या स्त्रीस मर्कटव्दारें वचनानें विषयसुखाची थाप देऊन तिच्या पतीचा विश्वासानें घात करविला; परंतु रामचंद्रानें आपलें वचन पुरें करण्याच्या पूर्वीं तिचा पलंग भ्रमरांकडून कोरून पोंकळ करविला. आणि त्या रांडमुंड भोळ्याबापुडीस दिलेले वचनाचा भंग करून घरीं निघून गेला. त्याचप्रमाणें फळें, पाला खाऊन शेपटें हालवून चेष्टा करणाऱ्या वानरांचें रामचंद्रानें दळ कसें उभें केलें ? व त्यांपैकीं मारुती नांवाचा वानर यानें सीतेबरोबर भाषण करून अठरा क्षौणी दळभारासह रावणाच्या बागेची रखवाली करणाऱ्या ज

बागेची रखवाली करणाऱ्या जंबुमाळी सरदाराचा युद्धामध्ये मोड केला व त्यानें आपलें पुच्छ वर करून त्यास आपल्या पायाखालीं तुडविलें हें समयास अनुसरून त्यानें बरें केलें. परंतु हल्लीं जंबुमाळी मानव

सरदाराच्या हातांत नगवी तरवार न देतां खुर्षे देऊन जागिजाग मर्कटांच्या दगड धातूच्या मूर्ती करुन त्यांवर तेल शेंदूर खरबडून त्यांची आराधना करितात व तसेंच कुंभकर्णाचा आहार व निद्रा यांविषयीं इतिहासकर्त्यानें बरीच मीठमिरची लावून पाल्हाळ केला आहे, परंतु रावणाचें अंगावर पडलेलें, त्याचे उरास चेपणारें धनुष्य सहज हातांत धारण करुन युद्ध करणारा ब्रह्मराक्षस परशुराम काय काय खात होता, याविषयीं कांहींच उल्लेख केला नाही, याविषयीं इतिहास कर्त्याच्या कारस्थानीचा फार आचंबा वाटतो. त्याचप्रमाणें इंद्रजीताचें शीर सुलोचनेच्याच हातावर येऊन कसें पडलें ? या सर्वांवरुन रामायणांतील एकंदर सर्व इतिहास केवळ माकडचेष्टा असून एखाद्या भंगड मनुष्यानें हें कल्पनेनें लिहिलें आहे म्हणून सहज सिद्ध करितां येईल. यांत नीतिचा लव आहे म्हणून आम्हास दाखविता येणार नाही.

यशवंत.प्र.—आतां भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्या सर्वांविषयीं येथें थोडासा उल्लेख करुन दाखवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्यांपैकीं तुमच्या माहितीस्तव, नमुन्यासाठीं कांहीं गोष्टींचा येथें उल्लेख करुन दाखवितों अतिशय तामसी, गळ्यांत रुंडमाळा धारण करणाऱ्या शिवाच्या प्रसादेंकरुन दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाला मनुष्यांचीं शंभर, हत्तींचीं शंभर आणि घोड्यांचीं शंभर अशीं तीनशें मुखें असून त्यास हजार हात व दोन पाय मात्र होते. तर यावरुन दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाच्या शरीराचे रचनेविषयीं विचार केला असतां रावणाविषयीं कांहींच आचंबा वाटत नाही. एके वेळीं गोकुळांत अतिशय पर्जन्यवृष्टि होऊं लागल्यामुळें एकंदर सर्व गोपाळांसह गांवचे लोक गर्भगळीत होऊन भयभीत झाले व त्या सर्वास अद्भुत चमत्कार करुन दाखविण्याकरितां अवतारी देवबापा कृष्णाजीनें (मारुती माकडासारखा द्रोणागिरी) गोवर्धन पर्वत उचलून त्यास आपल्या हाताच्या करांगळीवर घेऊन सर्व लोकांचा बचाव केला. त्याचप्रमाणें यमुनेच्या डोहांत बुडी मारुन काळिया सर्पाचा पराभव केला आणि आपण यशस्वी होऊन त्याचे पाठीवर उभा राहून मोठ्या शेखीनें तोंडानें पुंगी वाजवीत वाजवीत डोहाच्या बाहेर निघाला, या सर्व असंभवनीय गोष्टी कोणाच्यानें खऱ्या म्हणवतील ?

यशवंत.प्र.—भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाच्या नांवाला बट्टा आणण्यासारख्या आहेत. त्या सर्वांविषयीं इत्थंभूत वर्णन केल्यास सर्व लोकांचे डोळे उघडणार आहेत.

जोतीराव.उ.—प्रथम दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाच्या घरीं कृष्णानें (ठेंगू वामनासारखें) ब्राह्मणाचें थेट सोंग घेऊन त्याचा निर्दयपणें कपटानें वध केला, हें आपल्या सर्वांच्या परम दयाळू निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरुन इतर मानवी धर्मांतील लोकांपेक्षां एकंदर सर्व आर्यांच्या धर्मांतील ब्राह्मण लोक इतर अज्ञानी जनांबरोबर ठकबाज्या करण्याचा विधिनिषेध मानीत नाहीत. दुसरें असें कीं, कृष्णाजीनें आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्याच्या घरांतील दूध, दही व लोणी चोरुन खाल्लें. आतां हा चोरी करण्याचा धंदा आपल्या परम न्यायी निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरुन

इतर धर्मातील लोकांपेक्षा आर्यभट्ट ब्राह्मणांस चोऱ्यामोऱ्या करून लांच खाण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. तिसरं असें आहे कीं, त्यावेळच्या रुढीप्रमाणें गवळ्यांच्या स्त्रिया नग्न होऊन नदींत स्नान करीत असतां अति चावट कृष्णाजीनें त्या सर्वांचीं, भामट्यासारखीं, लुगडीं व चोळ्या बगलेंत मारून कदंब वृक्षावर बसून त्या सर्वांची निर्लज्जपणें मोठ्या हौसेनें मजा पाहात बसला; आता हा निर्लज्जपणा आपल्या परम पवित्र निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यांवरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांस स्त्रियां बरोबर उद्धटपणा करून त्यांची अमर्यादा करण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. चवथें असें कीं, कृष्णाजीस जरी सोळा सहस्र एकशत अष्ट नारी होत्या, तरी गवळ्याच्या राधा स्त्रीवर लपट होऊन तिचें मन भ्रष्ट केलें. हें त्याचें व्यभिचाराचें कृत्य आपल्या परम नीतिमान निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांतील वेदवेत्ते शास्त्रीपंडीतास वेसवारांडांचें गाणेंबजावणें ऐकण्याचा व व्यभिचाराचा बिलकूल विधिनिषेध वाटत नाही. याशिवाय सर्व दुर्गुणसंपन्न अष्टपैलू देव अवतारी कृष्णाजीनें अनेक वेळां लबाडीनें नानाप्रकारच्या ठकबाजा करून अनेक लोकांच्या प्राणास भवला व आपल्या सख्ख्या कंसमामा दैत्याचा वध केला, या सर्वांवरून सर्वोपरी काळ्या रंगाच्या कृष्णाजीनें अर्जुनास गीतेमध्ये उपदेश केला आणि त्यांत त्यानें नीतिचा काय उजेड पाडला असेल तो असो. जसेः--

"लोका सांगे ब्रह्मज्ञान आपण कोरडे पाषाण"

यशवंत.प्र.—कृष्णाजी जर देव जातीचा होता, तर त्याच्या सख्ख्या मामाची दैत्याची अवलाद कशी झाली ? या सर्वांवरून माझ्या मतें इसापनीति फार बरी दिसते. याविषयीं तुमचें काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य भट्टांच्या बोलण्यांत व लिहिण्यांत कांहींच धरबंद नाही. तें आपल्या मतलबासाठीं पाहिजेल तें करतील आणि वेळेस आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाची सुद्धां कुकूचकू करून आपण स्वतः वेदांती अहंब्रह्म बनून खासे भूदेव होऊन बसण्यास चुकत नाहीत. इसापनीतींत कोल्ह्याकुर्त्याविषयीं कल्पित गोष्टी ऐकून मानवप्राणी सुनीतिमान होतो. परंतु रामायण व भागवतांतील कल्पित माकडांसहि दुंदुभीसारख्या विचित्र प्राण्यांविषयीं गोष्टी ऐकून मानवप्राणी कुनीतीच्या ठिकाणीं रत मात्र होतात. आणि आपल्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुलांस सुशिक्षण देण्याकरितां शाळा बांधण्याच्या कामीं खर्च न करितां, वाई, बनारस, प्रयाग, नाशिक वगैरे ठिकाणीं राम-कृष्णांचीं देवालये बांधण्यांत अतोनात खर्च करितात. याला कोणीतरी नीति म्हणेल काय ? शूद्रांपासून व अतिशूद्रांपासून कराचा पैसा घेत असत व तो पैसा लोकहिताकडे खर्च करण्याच्या ऐवजीं आपल्या कामाकडे व रामकृष्णांचीं देवालये बांधण्याकडे खर्च करीत असत. आतां हा एवढा अनर्थ कशावरून म्हणाल तर भागवत व रामायण यावरूनच होय, हें सूक्ष्म विचारांतीं सहज कळून येईल.

यशवंत.प्र.—यावरून एकंदर सर्व जगांत नीतीचें आचरण करणारे कोणीच नाहीत काय ?

जोतीराव उ.—असें कसें म्हणतोस ? महंमदी धर्मांत नीतीनें आचरण करुन आपल्या निर्मीकास संतोष देणारे बहुतेक आहेत.

यशवंत. उ.—एकंदर सर्व मुसलमान लोकांनीं तर कित्येक मूर्तीपूजक लोकांच्या जुलमानें सुंता करुन त्यांस बाटिवलें म्हणूनच धूर्त आर्य भट्टांच्या हेवेखोर ग्रंथांत लेख सांपडतो, तो येणेप्रमाणें " न नीचो यवनात्परः" व मुसलमान लोकांचें कुराण समजू नये म्हणून त्यांनीं एक शास्त्र मानून नियम करुन टाकिला तो असा--"न वदेद्यावनी भाषां कष्टे प्राणगते अपि."

जोतीराव.उ.—कृत्रिमी आर्य भूदेव नटांच्या अपमतलबी बनावट धर्माच्या पाशांत सांपडलेल्या बहुतेक अज्ञानी मूर्तीपूजकांचें कल्याण होण्यासाठीं कित्येक धार्मीक जाहामर्द मुसलमानांनीं आपल्या हातावर शिरे घेऊन तलवारीच्या जोरानें त्यांनीं आपल्यासारख्या त्यांच्या सुंता करुन त्यांस "बिसमिल्ला हिर रहिमान निर्रहिम" असा महापवित्र कलमा पढवितात व त्यांस आपल्या सर्वांच्या सरळ सत्य धर्ममार्गावर नेतात. कारण महंमदी लोकांच्या पवित्र कुराणांत एकंदर सर्व प्राणीमात्रांची निर्माणकर्ता खुद्द म्हणतात व त्या खुदानें निर्माण केलेल्या मानवांस एकमेक भावंडांप्रमाणें मानितात. त्याचप्रमाणें एकंदर सर्व मानवांस त्यांचे पवित्र कुराण वाचून पाहण्याची व त्याचप्रमाणें आचरण करण्याची मोकळीक आहे, तसेंच ते सर्वास आपल्या बरोबरीचे हक्क देऊन त्याजबरोबर रोटी व बेटी व्यवहार सुरु करण्याची मोकळीक देतात आणि अखेरीस त्या सर्वास आपल्या सर्वांच्या खुद्द निर्मीकाचे आभार मानण्याकरितां महिझीतींत आपल्याबरोबर घेऊन बसतात.

यशवंत. प्र.—एकंदर सर्व मानवांनीं एकमेकांस भावंडांसारखे मानून त्याप्रमाणें आचरण करावें म्हणून त्यांच्या पवित्र कुराणांत जर लेख आहे, तर त्याचप्रमाणें आर्यांचे अथर्व वेदांतसुद्धां तसल्या प्रकारचा श्लोक आहे, तो पुढें देतों.

श्लोक

सहृदयं संमनस्य अविद्वेष कृणोमिवः
अन्योन्यं अभिहृत वत्सजातं इवाध्न्या ।
अनुव्रतः पितुः पुत्रो मात्रा भवतु सम्मनः
जायापत्ये मधुर्मात वाचं वदतु शांतिवान ।
मा भ्राता भ्रातारं व्दिषद मास्वसारं उतस्वसा
संम्यंचः सव्रतः भूत्वा वाचं वदत भद्रया ।

अर्थ—एक मनानें व एक अंतःकरणानें तुम्हीं राहावें, कोणी कोणाचा व्देष करूं नये. नुक्तेंच जन्मलेलें आपलें वत्स पाहून ज्याप्रमाणें गाईस आनंद होतो, त्याप्रमाणें तुम्हीं परस्परांवर प्रेम करा. पुत्रानें पित्याची आज्ञा पालन करावी. मातेशीं एक मनानें बागावें. पत्नीनें पतीशीं ऐक्याने राहून त्याजशीं सर्वदा मधूर भाषण बोलावें. बंधुभगिनीमध्ये कोणत्याही प्रकारचा व्देषभाव नसावा. अशाप्रकारें गोड बोलून ऐक्य रक्षण करावें.

जोतीराव.प्र.—त्यांनी या वेळेस पुढे आणलेला तशाप्रकारचा अथर्व वेदांत जर श्र्लोक होतो, तर निर्दय आर्यांच्या कारकीर्दीत शूद्रादि अतिशूद्रांसह म्लेंच्छ वगैरे लोकांस निराळे भिन्न जातीचे समजून तुच्छ मानून त्यांचा छळ करण्याची वहिवाट आपले आपण पडली असावी काय ?

यशवंत.प्र.—पूर्वीपासून आजतागायित धूर्त आर्य भट्टांनी आपल्या अपवित्र सोवळ्यात वेदांस छपवून ठेविले होते म्हणून असा अनर्थ घडून आला.

जोतीराव.उ.—पूर्वी धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांच्या कारकिर्दीत दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांस त्यांच्या वेदांतील एका शब्दसुद्धां ऐकू देत नसत आणि या निःपक्षपाति इंग्रज बहादुरांच्या राज्यांत वेदांतील वाक्ये बापुड्या लोटन खबुत्रासरखी तुच्छ मानलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांचे चरणाजवळ गडबड लोळावयास धूर्त आर्यांनी लावली आहेत, आतां त्यांची वेदरूपी काळी चिंधी आम्हां शूद्रादि अतिशूद्रामध्ये नको.

यशवंत.उ.—ते कसे कां होईना, परंतु आपल्या धर्मशील जाहांमर्द मुसलमानांनी, शूद्रादि अतिशूद्रांस धूर्त आर्य भट्टांच्या कृत्रिमी दासत्वांतून कां मुक्त केले नाही ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य भट्टांनी आपल्या सोवळ्यांत लपवून ठेवलेल्या त्यांच्या वेदाचा तपास काढून त्यांतील एकंदर सर्व खोटसळपणा तपासून शूद्रादि अतिशूद्रांस मुसलमान करून त्या सर्वास आपल्यासारखा पवित्र मानवी अधिकाराचा उपभोग घेण्यास लावले नाही म्हणून असा अनर्थ घडून आला, ही सर्व बेफाम मुसलमानांची चूक आहे म्हणून मी कबूल करितों.

यशवंत.प्र.—धूर्त आर्य भट्ट केवळ मूठभर असतां त्यांचे वेद तपासून पाहाण्यास तुमचे जाहांमर्द मुसलमान लोक आर्य धर्मातील अति कोपीष्ट ऋषी मंडळाचे शापास भ्याले असावे.

जोतीराव.उ.—मुसलमान लोक जर त्यांच्या धूर्त आर्य ऋषींच्या शापास भिणारे असते, तर त्यांनी सोरटी सोमनाथाच्या मूर्तीचे तुकडे तुकडे केले नसते. परंतु ते थोडेसे ऐश्वर्याच्या मदांत बेफाम झाले असतां अति पटाईत मुकुंदराज, जानोबा, रामदास वगैरे ब्रह्मवंदांतील महाधूर्त साधूंनी कल्पित भागवतांतील कावेबाज अष्टपैलू काळ्या कृष्णाने कुतर्कभरीत गीतेंत पार्थास उपदेश केलेला मात्र उचलून त्यांनी प्राकृत भाषेत विवेकसिंधु, ज्ञानेश्वरी, दासबोध वगैरे अनेक प्रकारचे थोतांडी ग्रंथ रचून त्या सर्वांचे कपटजालांत अक्षरशून्य शिवाजीसारख्या महावीरास फसवून त्यास मुसलमान लोकांचे पाठलाग करावयास लाविले. यामुळे मुसलमान लोकांस एकंदर सर्व महाधूर्त आर्यांचे कूट बाहेर पाडण्यास फुरसतच झाली नाही. असें जर नाही म्हणावे, तर मुसलमान लोक या देशांत येण्याच्या संधीस धूर्त आर्य मुकुंदराजास शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्याने त्याजकरितां प्राकृत विवेकसिंधु त्याचवेळीं कां केला ? यांतील कावेबाजी अशी आहे की, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांनी मुसलमान होऊन धूर्त आर्य भट्टांच्या मतलबी धर्माची फटफजीती करुं नये. सारांश—मुसलमान लोकांस ह्या महाधूर्त आर्य ब्राह्मणांचे कूट बाहेर पाडण्यास जर फुरसत झाली असती, तर त्यांनी त्यांच्या वेदांसह एकंदर सर्व पुस्तकांच्या पिंजान्यासारख्या फुसड्या फुसड्या करून उधडून त्यांची धुळधाणी केली असती.

यशवंत प्र.—मुसलमानासारखे धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मण त्यांचे पवित्र वेद बाहेर काढून एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस वाचून पाहाण्याची मनाई कां करितात ? यांतील इंगीत काय आहे हे आम्हांस कळवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव. उ.—धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांनीं आजपावेतों मोठी कावेबाजी करून त्यांनीं आपले खल्लड जुनाट वेद बाहेर काढले नाहीत, म्हणून त्यांस शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर मोठ्या शेखानें पोकळ पत्राप करितां येती. धूर्त आर्यांनीं जर वेदांची भाषांतरें करून सर्व लोकांत प्रसिद्ध केलीं असतीं, तर एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांसह म्लेंच्छ वगैरे लोकांनीं धूर्त ब्राह्मणांची हुऱ्याहुऱ्या करून त्यांस मांगामहारांचीं कामें हौसेनें करावयास लावलीं असतीं. कारण धूर्त आर्य ब्राह्मणांनीं या बलिस्थानांत जेव्हां जेव्हां स्वाऱ्या केल्या, तेव्हां तेव्हां आर्यांनीं येथील मूळच्या क्षत्रियांस कसकसे रसातळीं घालून त्या सर्वांस कसकस त्रास दिला, याविषयीं त्यांच्या वेदांत कोठे कोठे मागमूस लागतो; व यावरून एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांस आर्यांचें कपट समजल्याबरोबर ते त्यांच्याबरोबर चोरून छपून रोटीव्यवहार न करितां त्यांची सावलीसुद्धां आपल्या अंगावर पडूं देणार नाहीत असें मी खात्रीनें भविष्य करितों. पाण्यांत वेदरूपी म्हैस आणि तिचें मोल धूर्त आर्यभट्ट कसें करितात, ही कोणत्या गांवची नीति म्हणावी ?

यशवंत प्र.—सारांश—यावरून तुमच्या मतें नीति तरी कशास म्हणावी ?

जोतीराव. उ.— आपल्या सर्वांच्या निर्मोकास संतोष देण्यासाठीं सार्वजनीक सत्याचें भय मनीं धरून जो कोणी इतर मानव बांधवांबरोबर आचरण करील, त्यास नीति म्हणावी; मग तो ख्रिस्ती असो, महमदी असो, सत्यशोधक समाजीयन असो अथवा एखादा गावंढेकरी अज्ञानी असो.

तर्क

गुंडीराम धोंडीराम प्रवाशी. प्र.— तर्क या शब्दाचे किती अर्थ होतात ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.— तर्क या शब्दाचे तीन प्रकारचे अर्थ होतात. पहिला प्रकार—प्रत्यक्ष कर्त्यावरून कर्माचें आणि कर्मावरून कर्त्याचें ज्ञान होतें तें. तिसरा प्रकार—अनेक गोष्टींविषयीं अनेक प्रकारचे मात्र अंतःकरणाचें आकार म्हणजे तरंग होतात, ज्यामध्ये निश्चयरूपता असत नाही.

गुंडीराम. प्र.—पहिला प्रकार—कर्त्यावरून कर्माचें आणि कर्मावरून कर्त्याचें ज्ञान होतें तें कसें ?

जोतीराव. उ.—कातणीनें जाळें केलें, पाकोळीनें कोठें बांधिले आणि मनुष्यानें शस्त्र केलें या वाक्यांत जाळें, कोठें आणि शस्त्र यांचे कर्ते कातन, पाकोळी आणि मनुष्य व त्याचप्रमाणें कातन, पोकळी आणि मनुष्य यांचे कर्म जाळें, कोठें आणि शस्त्र होत, असें ज्ञान होतें.

गुंडीराम. प्र.—दुसरा प्रकार—पदार्थाच्या लक्षण दर्शनावरून कर्माचें जें ज्ञान होतें तें कसें ?

जोतीराव. उ.—आपणांस कर्त्याच्या लक्षणावरून कर्माचें ज्ञान होतें. यावरून त्यांचे कर्ते अदृश्य असावेत असें अनुमान होतें. जसें—वायूनें जहाज बुडालें, बिजेनें मनुष्य मेला आणि मनानें कुतर्क

घेतले या वाक्यांत जहाज, मनुष्य आणि कुर्तक यांचे कर्ते वायु, विज आणि मन होत व त्याचप्रमाणे वायू, विज आणि मन ह्यांचे कर्म जहाज, मनुष्य आणि कुर्तक होत. असे ज्ञान होतें.

गुंडीराम.प्र.—तिसरा प्रकार—अनेक गोष्टीविषयी अनेक प्रकारचे जे अंतःकरणाचे आकार म्हणजे तरंग होतात, ज्यामध्ये निश्चयरूपता असत नाही. त्याविषयी कसे ?

जोतीराव.उ.—ज्यामध्ये कर्त्यावांचून कर्म असतें व त्याच्या साक्षात्काराविषयी अथवा लक्षणाविषयी कांहींच ज्ञान होत नाही. जे पहावे तें सर्व अनुमानानें वाटेल तसे भंगडासारखें स्वकपोलकल्पित केलेलें असतें, त्याविषयी महाभारतांतील धूर्त आर्यभट्टांनीं अज्ञानी जनांपासून आपला मतलब साधून हित होण्यासाठीं आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या जागीं लटकेच अष्टपैलू बाळबोध काळ्या कृष्णास कल्पून त्यानें लोभी अर्जुनास बोध केला होता, ज्यास गीता म्हणतात व पुढें कांहीं काळानें जेव्हां जाहामर्द मुसलमान लोकांचें या देशांत राज्य झालें तेव्हां अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र पवित्र कुराणांतील सार्वजनीक सत्य पाहून मुसलमान होऊं लागतील, या भयास्तव धूर्त देशस्थ आळंदीकर ज्ञानोबानें तो गीतेंतील बोध उचलून त्याच्यावर ज्ञानेश्वरी नांवाचा ग्रंथ केला. तो सर्व अक्षरशः वाचून पाहिल्याबरोबर धूर्त आर्य धर्माचे पाचपेचीं आंधळे भारुड सर्व लोकांच्या ध्यानांत सहज येईल ?

गुंडीराम.प्र.—त्याविषयीं येथें थोडक्यात विवेचन करण्याची कृपा कराल तर बरें होईल.

ज्ञानेश्वरी, बाराचा अध्याय

जोतीराव.उ.—ज्ञानेश्वरी अध्याय १२ वा ॥ जो सर्व भूतांचे ठायीं ॥ व्देषातें नेणेचि कांहीं ॥ आप-पुरु जया नाही ॥ चैतन्या तन्या जसे ॥ १ ॥ असा खरोखरच समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें पांडवांस मदत करून त्यांच्या हातून कौरवांचा मोड करवून त्यांचा सत्यानस करविला नसता. हें जें त्याचें करणें आपल्या सर्वांच्या निर्मीकास तर शोभणार नाहीच; परंतु त्यानें निर्माण केलेल्या जंगली रानवट मानवांससुद्धां तसें करणें आवडणार नाही. ॥ उत्तमातें धरिजे ॥ अधमातें अव्हेरिजे ॥ हें कांहींच नेणेचे ॥ वसुधा जेवी ॥ २ ॥ असा खरोखर समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें धर्मराजास मान देऊन त्याचा सर्वोपरी सत्कार केला नसता. हें त्याचें पक्षपाती आचरण जंगली मानवांससुद्धां आवडणार नाही. ॥ गाईची तृषा हरुं ॥ व्याघ्रा विष होऊन मारुं ॥ ऐसे नेणेचिगा करुं ॥ तोय जैसे ॥ असा खरोखर समज तर बाळबोध कृष्णाजीचा होतो, तर त्यानें काळीयाचें मर्दन केलें नसतें. ॥ तैसी अवधिया भूतमात्री ॥ एकपणें जया मैत्री ॥ कृपेसी धात्री ॥ आपण जो ॥ ५ ॥ असा खरोखर समज तर बोधबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें शिशुपालाशीं लग्न होणाऱ्या रुक्मीणीस चोरून नेऊन तिजबरोबर राक्षसविवाह लविला नसता. ॥ आणि मी हें भाष नेणे ॥ माझें कांहीची न म्हणे ॥ सुख दुःख जाणणे ॥ नाही जया ॥ ६ ॥ असा जर खरोखर समज बोधबाध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें द्रौपदीवस्त्रहरणाच्या वेळीं बहुरुप्यासारखें कपटानें द्रौपदीस साहय केलें नसतें. ॥ वर्षीयेवीण सागरु ॥ जैसा जळें निर्भरु ॥ तैसा निरुपचारु ॥ संतोषी जी ॥ ७ ॥ असा खरोखर समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें

कालपवनाचा कपटानें वध करविला नसता. हें त्याचें कृत्य जंगली रानवट मानवाससुद्धां सुचलें नसतें. ॥ व्यापक आणि उदास ॥ जैसें कां आकाश ॥ तैसें जयाचें मनास ॥ सर्वत्रगा ॥ ९ ॥ खरोखर व्यापक जर बाळबोध कृष्णाजीचें मन होतें, तर त्याचा प्रद्युम्न नामक पुत्र तेव्हां शंबर नामक दैत्यानें चोरून नेला तेव्हां त्याचें व्यापकत्व झोपी गेलें होते काय ? व त्यानें नरकासुराच्या सात हजार पुत्रांसह त्यास मारिलें हें कसें ? ॥ संसार व्यर्थ फिटला ॥ जो नैराश्यें बिनटला ॥ व्याधा हातोनी सुटला ॥ विहंगम जैसा ॥ १० ॥ अशी जर बाळबोध कृष्णाजीची आर्य संन्याशासारखी वृत्ति होती, तर त्यानें सोळा सहस्र एकशत अष्ट नारींबरोबर मजा मारून यादवकुळांत संतती वाढवून त्या सर्वांची यादवी करून आपसांत नाश करविला नसता. ॥ जो आत्मलाभासारिखें ॥ गोमटें काहिंचि न देखे ॥ म्हणोनि भोग विशेखें ॥ हरीखेना जो ॥ ११ ॥ पहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत विचार केला असतां, केवळ पोकळ आत्मज्ञान करून घेतल्यानें आत्म्याचा उद्धार होऊन त्याची सद्गती होते, परंतु त्याच्या आत्म्यास उदयास आणणाऱ्या देहास काय लाभ प्राप्त होणार ? याविषयीं कृष्णाजींनीं गीतेंत कांहींच म्हटलें नाहीं हें कसें ? कारण, देहच जर नसता तर आत्मा बिचारा कोठून आला असता ? ॥ कां घरीचिया उजेड करावा ॥ परखिया अंधार पाडावा ॥ हें नेणेचि गा पांडवा ॥ दीप जैसा ॥ १७ ॥ परंतु दिव्याच्या बुडाखालीं अंधार असतो हें बाळबोध कृष्णाजीस कसें माहित नव्हतें ; कारण त्या वेळीं पारदर्शक बिल्होरी हंड्या नव्हत्या. ॥ जो खांडावया घाव घाली ॥ कां लावणी जयानें केली ॥ दोघा एकचि साउली ॥ वृक्ष दे जैसा ॥ १८ ॥ या जगांत कित्येक विषरी झाडें आहेत आणि त्यांच्या योगानें तळें वगैऱ्यांतील पाणी बिघडतें व तें विषारी पाणी प्याल्याबरोबर निरपराधी जनांस विकार करून त्यांचा प्राण घेतें, हें कसें ? ॥ नातरी इक्षुदंडु ॥ पाळि तया गोडू ॥ गाळी तया कडू ॥ नोहेचि जेवीं ॥ १९ ॥ माळी उसाच्या लावण्या करून त्यास जेव्हां पाणी देतात, तेव्हां ते माळ्यांच्या डोळ्यांस पानाचे सपके मारून त्यांचे डोळे बिनाकारण घायाळ करितात, हें कसें ? ॥ तिही ऋतु समान ॥ जैसे का गगन ॥ तैसा एकचि मान ॥ शितोष्णी जया ॥ २१ ॥ आकाशांत जसजसें उंच जावें, तसतसें जास्ती शीत अनुभवास येतें. याविषयीं बाळबोध कृष्णाजीस अनुभव नव्हता काय ? ॥ माधुर्ये चंद्रिका ॥ सरिसी रायारंका ॥ तैसा जो सकळिका ॥ भूता समू ॥ २३ ॥ चंद्राच्या संबंधानें जेव्हां समुद्रास भरत्या व ओहोट्या येतात तेव्हां नित्य किती किटकांचा नाश होतो, ह्याविषयीं बाळबोध कृष्णाजी माहिती नसावी काय ? ॥ अघविया जगा एक ॥ सेव्य जैसें उदक ॥ तैसे जयाचे तीन्ही लोक ॥ आकांक्षिती ॥ २४ ॥ पृथ्वीतील ज्यास उदक रॉक आईल म्हणतात त्याचे तिन्ही लोक सेवन करण्यास इच्छित नाहींत, हें कसें ? ॥ जो यथालभें संतोखे ॥ अलाभे न पारुखे ॥ पाऊसेवीण न सुके ॥ समुद्र जैसा ॥ २७ ॥ पर्जन्याची अनावृष्टि झाल्यामुळें समुद्र कांहीं वाढत नाहीं, तो दोन्ही वेळेस सारखा समान असतो, हें कसें ? ॥ आणि वायुसि एके ठायीं ॥ बिठार जैसे नाहीं ॥ तैसा न धरीच कांहीं ॥ आश्रम जो ॥ २८ ॥ वायु भरीव वस्तूंच्या ठिकाणीं रहात नाहीं; परंतु तो एकंदर सर्व पोकळींत आश्रम करून राहतो, हें निर्विवाद आहे. ॥ हें विश्वचि

माझें घर ॥ ऐशी मती जयाची स्थीर ॥ किंबहुना चराचर ॥ आपण जहाला ॥ २९ ॥ मग यावरिहि पार्था ॥ माझ्या भजनीं आस्था ॥ तरी त्याते मी माथां ॥ मुकूट करी ॥ ३० ॥ स्थीर मतीनें विश्व हें आपलें घर मानून, किंबहुना जो कोणी मानवप्राणी चराचर जर झाला, तर त्यानें पोंकळ कृष्णाच्या भजनाची आस्था तरी कशासाठी करावी ? कारण त्याचें ह्याच अध्यायांतील पाहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत आचरण जर सतत कायम रहातें, तर त्यांत पाप अथवा पुण्य आचरल्यानें कांहींच कमज्यास्ती होत नाही.

ज्ञानेश्वरी, तेरावा अध्याय

तेराव्या अध्यायांतील सातव्या व आठव्या ओवींतला अभिप्राय ज्या कोणास सर्वज्ञता आल्याबरोबर त्याचा महिमा वाढेल, या भयास्तव त्यानें वेड्याचें सोंग घेणें व त्यानें आपला चतुरपणा आवडीनें लपविण्यासाठीं पिसा होणें, हें बाराव्या अध्यायांतील दुसऱ्या ओवीस अगदीं विरुद्ध आहे. तेराव्या अध्यायांतील विसावी ओवी ॥ तरी अहिंसा बहुतापरी ॥ बोलाली असें अवधारी ॥ आपुल्या मतांतरी ॥ निरुपिली ॥ २० ॥ असे शब्द वापरले नसते व यावरून जगांतील इतर धर्माविषयीं बाळबोध कृष्णाजीस कांहींच माहीत नव्हतें, असें सिद्ध होतें. कारण तसें असतें तर कृष्णाजीनें “ आपुल्या मतांतरी निरुपिली ॥” असें शब्द वापरले नसते व त्याचप्रमाणें धूर्त आर्यांचे मीमांसा ग्रंथांतील आधार त्यानें पुढें केला नसता. बाराव्या अध्यायांतील ॥ हें विश्वची माझे घर ॥ ऐशी मती जयाचि स्थीर ॥ किंबहुना चराचर ॥ आपण जहाला ॥ २९ ॥ असें असतां तेराव्या अध्यायांत ॥ अहो वसती धवळारे ॥ मोडूनी केली देऊळी देव्हारे ॥ नागुनि व्यव्हारे ॥ गवादी घातली ॥ ३१ ॥ यावरून अष्टपैलू कृष्णाजी निवळ मूर्तीपूजक होता, असें सिद्ध होतें. बाराव्या अध्यायांतील पहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत आर्यांच्या देवाचें आचरण जर ठाम आहे, तर काळाच्या मुखांत जाणत्या धूर्त आर्य मानवांस गुरु करण्याचें काय प्रयोजन ? तेराव्या अध्यायांतील ॥ स्वशिखराचा भारू ॥ नेणें जैसा मेरू ॥ कीं धरा यज्ञ सुकरु ॥ वोझे न म्हणे ॥ ७९ ॥ सूकर यानें आपल्या दांतावर पृथ्वी धरली त्यावेळीं त्यास कांहीं ओझें झालें नाही व त्याचप्रमाणें सूकराचा धाकटा भाऊ कृष्णाजी यानें गोवर्धन पर्वत उचलून त्यास आपल्या करंगळीवर धरला तेव्हां त्यास ओझें झालें नाही. यांत नवल तें कोणतें ? ॥ उदयिजतां बोधार्का ॥ बुद्धीचा डाळ सात्विका ॥ भरोनिया **त्यंबका** ॥ लाखोली वाहे ॥ ११० ॥ ही बाराव्या अध्यायांतील साहाव्या ओवीस अगदीं विरुद्ध आहे. ॥ मृत जैसा शृंगारिला ॥ गाढव तीर्थी न्हाणिला ॥ कडू दुधीया माखिला गुळें जैसा ॥ १४४ ॥ गाढवानें जर तीर्थी स्नान केलें, तर त्यास कांहीं पवित्रता येत नाही. यावरून धूर्त आर्यांतील तिर्थाचा बडीवर तों काय ? सारां-सुज्ञ जनांस माहिती होण्याकरितां नमुन्यासाठी आर्य ज्ञानोबाचे ज्ञानेश्वरींतील निराधार तर्काचे फारच थोडे वेंच घेऊन त्यांचें कामापुरतें खंडण करून हा विषय येथें तूर्त संपवितों.

दैव

॥ मना त्वांचि रे पूर्वसंचीत केलें ॥ तयासारिखें भोगणे प्राप्त झालें ॥ ८ ॥

--रामदास

गणपतराव दर्याजी थोरात. प्र.-देवाचे कोणते प्रतिशब्द आहेत ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.-दैवास नशीब, प्रालब्ध, प्राक्तन, संचित, रती, सुकृत, लल्लाटरेषा, ब्रह्मलिखित असे अनेक प्रतिशब्द आहेत. याविषयी उदाहरणे-एखाद्या आईबापाने आपल्या मुलास विद्या शिकण्याची गोडी नसता, त्यास दुराग्रहाने त्याच्या मनाविरुध्द शाळेत घालून त्यास अभ्यास करावयास लाविले; तथापि त्यास स्वभावतः विद्या शिकण्याची मुळीच गोडी नसल्यामुळे, तो अविद्वान निपजल्याबरोबर त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, विद्या शिकणे हे त्याच्या दैवांतच नव्हते. त्याचप्रमाणे एखाद्या आईबापाने मुलास विद्या शिकण्याची गोडी असता त्यास शाळेत पाठविण्याचा प्रयत्न जरी केला नाही, तथापि त्याने आपण होऊन शाळेत जाऊन विद्या संपादन केल्याबरोबर त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, विद्या शिकणे हे त्याच्या दैवांतच होते. एखाद्या कारागिराने शिल्पशास्त्र वगैरे विद्येमध्ये पुरती माहिती करून घेतल्याशिवाय आगगाडी करण्याची कल्पना करून ती तयार करू लागल्यामुळे त्याचा सर्व पैसा खर्ची पडून त्याची सर्वोपरी नुकसानी झाल्याबरोबर त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, आगगाडी तयार करून त्यामध्ये यश मिळवणे हे त्याच्या नशीबांतच नव्हते. त्याचप्रमाणे एखाद्या कारागिराने शिल्पशास्त्र वगैरे विद्येमध्ये चांगली पूर्ण माहिती करून घेतल्यानंतर निर्विघ्नपणे आगगाडी तयार केल्याबरोबर, त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, आगगाडी तयार करता येणे हे त्याच्या नशीबांतच होते. एखाद्या व्यापाऱ्याने व्यापारविषयी बिलकूल माहिती करून न घेता, त्याने व्यापार करण्याचे काम सुरु करतांच त्यामध्ये त्याची सर्वोपरी नुकसानी झाल्याबरोबर त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, व्यापारामध्ये यश मिळवणे हे त्याच्या प्रालब्धांमध्येच नव्हते. त्याचप्रमाणे एखाद्या मनुष्याने व्यापारासंबंधी माहिती करून घेण्यासाठी एखाद्या वाकबगार व्यापाऱ्याच्या दुकानी उमेदवारी करून त्याविषयी चांगली माहिती करून घेतांच तो व्यापार करू लागल्याबरोबर त्यास यश येऊ लागते. यामुळे त्याजविषयी सर्व लोक त्यास असे म्हणू लागतात की, व्यापारामध्ये यश मिळणे हे त्याच्या प्रालब्धांतच होते. एखाद्या आईबापांस चोरी करण्याची संवय असल्यामुळे त्यांची मुलेही त्यासारखी चोर निपजून त्यांस अखेरीस काळेपाणी अथवा फांशीच्या शिक्षा झाल्याबरोबर त्यांजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, काळेपाणी अथवा फांशीची शिक्षा होणे हे त्यांच्या प्राक्तनांतच होते. त्याचप्रमाणे एखाद्या मुलाचे आईबाप स्वभावाने सदगुणी असल्यामुळे त्यांची मुलेही त्यासारखी सदगुणी निवडतांच त्यांस मोठमोठ्या सरकारी हुद्याच्या जागा मिळून त्यांचा लौकीक होणे हे त्यांच्या प्राक्तनांतच होते. एखादा राजाने लढाईसंबंधी सर्व सामग्या सिद्ध करून जेव्हा शत्रूचा मोड करितो, तेव्हा त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, युद्धामध्ये जय मिळवणे हे त्याचे संचितांतच होते. एखादा अक्षरशून्य अज्ञानी ठोंब्या, ज्यास व्यापारधंद्याविषयी स्वतः अनुभव नसून तो अगोचरपणा करून सरकारी कामांत मक्ता घेण्याचा धाडसपणा करितो; त्याचा असा समज असतो की, "जवभर रतीपुढे तोबराभर अक्कल कांहीं कामाची नाही." अशा अज्ञानी धाडस

मनुष्याने एखादा मोठा मक्ता घेतला आणि त्याने केवळ पोकळ दैवावर भरंवसा ठेवून त्यामध्ये जाणूनबुजून हयगय केल्यामुळे त्यास तोटा आल्याबरोबर त्याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, त्याला मक्त्यामध्ये थोडासा नफा झाल्याबरोबर याजविषयी सर्व लोक असे म्हणू लागतात की, त्याच्या रतीने आपुले पाऊल पुढे सारले, म्हणूनच मक्त्यामध्ये त्यास नफा झाला. असो, एक सत्यशोधक समाजीयन एके वेळी वैशाखमासी भर उन्हांत प्रवास करित असतां, सुमारे बारा वाजतां उन्हाच्या तापाने अतिशय व्याकूळ होऊन क्यॉनालच्या शेजारी एका थंडगार वृक्षाचे गाढ छायेखालीं ऊन टाळण्याकरितां विश्रांतीस बसतो, तों बाराची तोफ दणाणल्यामुळे क्यॉनालांतील शेवाळ काढणाऱ्या बंदीवानांस दोन प्रहरची सुटी मिळतांच, ज्या झाडाच्या छायेखालीं हा प्रवासी विश्रांतीस बसला होता, त्या झाडाखालीं कांही शिपायी लोकांनीं एकंदर सर्व बंदीवानांस भाकरी खाण्याकरिता आणून बसविले. नंतर भाकरी खाल्ल्यावर त्यांपैकीं कांहीं बंदीवानांबरोबर प्रवाशाचे संभाषण झाले, ते मासल्याकरितां पुढे देतो :-

प्रवासी-(पहिल्या कैद्यास प्रश्न करतो) तूं कोण जातीचा आहेस ?

पहिला बंदीवान.उ.-महाराज, मी ब्राह्मण जातीचा आहे.

प्रवासी. प्र.-अरे, तूं जतीचा गाईसरखा गरीब ब्राह्मण असतां तुझ्या पायांत बिड्या पडण्याचे कारण काय ?

पहिला बंदीवान.उ.-गाईसरखा गरीब मी ब्रह्मण जातीचा विकाळ स्नानसंध्या करणारा आहे खरा; परंतु बिड्या पडणे हे माझ्या सुकृतांत होते, याला मी काय करूं ?

प्रवासी. प्र.-तुझ्या सुकृताप्रमाणे जर तुझ्या कपाळीं बिड्या पडल्या, तर तुम्हां धूर्त आर्यांचे सुकृत मोठे चमत्कारिक आहे बुवा.

पहिला बंदीवान.उ.-असे नव्हे, महाराज, मी हुबेहूब खोट्या नोटा करून कित्येक वेळां चावडीवर, उघड दिवसा दरवडा घातल्याप्रमाणे सरकारच्या डोळ्यांत माती टाकून मी आपला तळीराम गार केला. ही सर्व लबाडी जेव्हां सरकारच्या नजरेस आली, तेव्हां त्यांनीं ही शिक्षा यथायोग्य दिली आहे. सुकृत-विचाऱ्याकडे याचा काय बोल आहे ? हीं मी माझ्या दुष्कर्माची फळे भोगित आहे.

प्रवासी-(दुसऱ्यास प्रश्न करितो) तुझ्या पण गळ्यांत धूर्त आर्य ब्राह्मणासारखा पांढरा दोरा आहे ? म्हणून तूं ब्राह्मण असावास, असे मला वाटते.

दुसरा बंदीवान.उ.-होय महाराज, माझी जात ब्राह्मणाचीच आहे.

प्रवासी.प्र.-तुम्ही ब्राह्मण केवळ दया, क्षमा शांतीचे माहेरघरच असतां तुझ्या पायांत बिड्या रे कां ?

दुसरा बंदीवान.उ.-या जन्मीं माझ्या पायांत केव्हां तरी बिड्या पडाव्यात, म्हणून माझ्या लल्लाटीं होतें, तेथे माझा उपाय नाही.

प्रवासी.प्र.-तुझ्या पायांत बिड्या पडणे हे जर तुझ्या लल्लाटींच होतें, तर सरकाराने तुला शिक्षा कां दिली ? ते वेळेस त्यांनीं तुझ्या लल्लाटरेषेविषयी कांहीं विचार केला नाही, हे कसे ?

दुसरा बंदीवान.उ.—तसें नव्हे, महाराज, मी विव्दान केवळ सरकारच्या खर्चानें झालों असून सरकारी कामगार झालों, परंतु मी त्रिकाळ स्नान-संध्या करून देवपूजा करण्याचें धाब्यावर ठेवून सर्व काळ दीन, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रावर जुलूम करून कित्येक वेळां लांच खाल्ले, तेव्हां सरकारनें मला ही योग्य शिक्षा दिली. वास्तविक विचार करतां एथें कौलें लल्लाट आणि तेथें कैचें फल्लाट आलें आहे !

प्रवासी—(हासत हासत) म्हणाला, “ कां, अठरा वर्णाना ब्राह्मण गुरु म्हणविणारे पांढरा दोरेवाले तिसरे महाराज,” तुमची जात कोण आहे ?

तिसरा बंदीवान.उ.—माझी पण जात ब्राह्मणाचीच आहे.

प्रवासी.प्र.—अरे येथें ब्राह्मण कैद्यांची तर सांतच आली आहे. असो, तुझ्या पायांत बिड्या रे कां ?

तिसरा बंदीवान.उ.—या जन्मी माझ्या पायांत बिड्या पडणें हें माझ्या कपाळीं ब्रह्मलिखित होतें, तेथें माझा निरुपाय, याला मी काय करावें ?

प्रवासी.प्र.—जर तुझ्या कपाळीं बिड्या पडण्याचें ब्रह्मलिखित होतें, तर सरकारनें तुला शिक्षा तरी कां दिली ?

तिसरा बंदीवान.उ.—तसें नव्हे, देशमुख, मी नाना पेशव्यासारखें या आपल्या धर्माविरुद्ध हिंसक सरकारावर बंड करून कित्येक अज्ञानी रामोशी माळी वगैऱ्यांच्या प्राणास भवलों व अज्ञानी लोकांतील शांततेचा क्षय केल्यामुळे, मला ही शिक्षा झाली. ब्रह्मलिखित होतें म्हणून दोष देता येत नाही. हीं मी माझ्या दुष्कर्मांचीं फळे भोगीत आहे.

प्रवासी.प्र.—कां हो भटजी, तुम्ही जर हिंसक नाही, तर तुमचा नाना पेशवा रेसिडेंटसाहेबाच्या टेबलावर बसून मांडीशीं मांड देऊन, त्यांच्याबरोबर मद्यमांसावर कधीं कधीं झोड उडवीत नव्हता काय ? आणि त्याचप्रमाणें तुमचे आर्यांचें पूर्वज यज्ञांच्या व श्रद्धांच्या निमित्तानें गायागुरें भाजून खात नव्हते काय ? असें असून तूं इंग्रजांवर नाक चढवून काय बोलतोस ?

तिसरा बंदीवान.उ.—आतां आमची कामाची जुपी होण्याची वेळ जवळ आली आहे, नाही तर त्याविषयीं तुम्हाला यथास्थित उत्तर दिलें असतें.

प्रवासी.प्र.—अरे, तू काळा दोरावाला कोण जातीचा आहेस ?

चौथा बंदीवान.उ.—जोहार महाराज—मी व्हय, मी तुमचा माविताचं उष्टं खाणारा महार जातीचा आहे लई दिवस झालं, मग वामन महाराजांनीं आमच्या गळ्यांत काळा दोरा घालून आम्हांस गांवाबाहेर हाकून दिलं.

प्रवासी.प्र.—अरे तूं खरा निरुपद्रवी महार जातीचा असतां तुझ्या पायांत रे बिड्या कां ?

चौथा बंदीवान.उ.—नव्हं, मायबाप, या जन्मी माझ्या पायांत बेड्या पडणें हें माझ्या दैवांत होतं.

प्रवासी.प्र.—तुझ्या दैवांत जर बिड्या होत्या, तर अविचारी सरकारानें तुला शिक्षा तरी कां दिली ?

चौथा बंदीवान.उ.—तसं नव्हं देशमुख महाराज, माझ्या बायकून लई लबाडी केल्यामुळं मी रागाच्या भिरकंडीत तिला सहज चापट मारताच तिचा जीव निघून गेला, यामुळं ही मला शिकशा झाली. याचा बोल दैवावर कायी नाही.

प्रवासी.प्र.—तुझ्या बायकानें अतिशय मुखपणा केला, तो कोणता ?

चौथा बंदीवान.उ.—एके दिशीं कुचित ब्राह्मण मामलदाराच्या कचाट्यांत घावल्यामुळं वल्यामुळं त्यानं रातच्या वारा वाजसतव्हर आनपान्याशिवाय मजपासून गावकीचं काम घेतलं. आणि मंग मी घरी गेलों; तव्हां घरात बघतो, तो माझ्या बायकूनं चुलीपाशी X X X अक्षी घान केली आणि घराच्या एका कोपऱ्यात झोपी जाऊन डराडर घोरत पडली व्हाती. यावरून मी तिजला पुसलं कीं, तूं घराबाहेर न जातां घरांतच कां X X X ? ती काळोखी रात असल्यामुळं मला बाहेर X X X जान्याचं लई भ्या वाटलं आणि हाडळीच्या भयामुळं मी घरांतच X X X, आसं खरुखर उत्तर द्यायाच एके बाजूला ठेऊन माझ्या बायकूनं घाबरून उत्तर दिलें कीं, “चुलीपाशी X X X आणि दैवांत होते ते झाले.” यावरून मी सर्व दिवस उपाशीं असल्यामुळं रागाच्या भिरकंडीत मी तिला एक चपराक मारताच कोंबडीसारखी खुडखुड करून तिचा परान निघून गेला. यावरून सरकारानें त्या गुन्ह्याबद्दल मजला जन्मठेप दिली. इथं दैव कैचं आणि इथं फैव कैच !

गणपतराव.प्र.—यास्तव दैव आहे किंवा नाही याविषयीं चांगला उलगडा करून सांगाल, तर फार बरें होईल ?

जोतीराव.उ.—दैव हें कल्पित धोरणानें मानलेलें कर्म आहे. त्यास मुळींच कर्ता नसतो. नशीब, प्रालब्ध आणि संचित या सर्वांचा कर्ता अनुमानानें आपण सर्वांचा निर्माणकर्ता मानीला आहे. रती, सुकृत हीं पूर्वतन्मीं आपण केलेल्या कर्माचीं फळें होत, अशी कल्पना आहे. लल्लाटरेषा व ब्रह्मलिखित हें आमच्या पूर्व जन्मींच्या पापपुण्यावरून जन्मास घालतेवेळीं ब्रह्माजीनें आपल्या आपल्या कपाळावर सर्व लिहून ठेवलें असतें, त्याप्रमणें तें सर्व घडून येतें. या सर्वांवरून असें सिद्ध होतें कीं, उद्योग आणि आळस याविषयीं परीणामीचें अनुमान सर्व लोकांस कळत नाही; यास्तव ते त्यास अनुमानानें दैव म्हणतात. दैव हें एक रामायण व भागवतांतील भाकड दंतकथेसारखेंच कल्पिलें आहे, ते सर्व मिथ्या आहे, याविषयीं रामदासाचे उदाहरणार्थः

अभंग

एक देव आहे खरा ॥ माये नाथिला पसारा ॥ १ ॥

हेंचि विचारें जाणावें ॥ ज्ञाता तयासी म्हणावें ॥ २ ॥

रामदासाचें बोलणें ॥ स्वप्नापरी जायी जिणे ॥ ३ ॥

अभंग

जया ज्ञान हें नेणवे ॥ पशु तयासी म्हणावें ॥ १ ॥

कोणे केले चराचर ॥ कोण विश्वाचा आधार ॥ २ ॥

निर्माता ॥ कोण आहे त्यापरता ॥ ३ ॥

अनंत ब्रह्मांडाच्या माळा ॥ हे तो भगवंताची लिळा ॥ ४ ॥
रामदासाचा विवेक ॥ सर्व-कर्ता देव एक ॥ ५ ॥

अभंग

ज्ञानाविणें जे जे कळा ॥ ते ते जाणावी अवकळा ॥ १ ॥
ऐसें भगवंत बोलीला ॥ चित्त द्यावें त्याच्या बोला ॥ २ ॥
एकं ज्ञानेची सार्थक ॥ सर्व कर्म निरर्थक ॥ ३ ॥
दास म्हणे ज्ञानवीण ॥ प्राणी जन्मला पाषाण ॥ ४ ॥

अभंग

ज्याचें होतें त्याणें नेलें ॥ एथें तुझें काय गेलें ॥ १ ॥
वेगीं होई सावधान ॥ करी देवाचें भजम ॥ २ ॥
गती नफळे होणाराची ॥ हे तो इच्छा भगवंताची ॥ ३ ॥
पूर्व संचिताचें फळ ॥ होती दुःखाचे कल्लोळ ॥ ४ ॥
पूर्वो केलें जें संचित ॥ तें तें भोगावें निश्चीत ॥ ५ ॥
दास म्हणे पूर्व रेखा ॥ प्रावत न टळे ब्राह्माधिकां ॥ ६ ॥

सदरच्या अभंगांत अनंत ब्रह्मांडांतील ब्रह्माजीस निर्माणकर्त्याची लिला व ज्ञानविषयीं अनंत ब्रह्मांडाचा निर्माणकर्ता भगवान बोलला, हें मानव आर्य रामदासास ऐकूं आलें व त्याचप्रमाणें भगवंताची इच्छा व आर्याजीचें ब्रह्मादिकांस टाळतां न येणारें संचित; या तिन्ही वाक्यांतील खरें तथ्य रामदासास कळालें नव्हतें, याविषयीं मोठें आश्चर्य वाटतें. कारण, लिलेविषयीं ज्ञान, इच्छा आणि संचित हीं परस्परांशीं किती विरुद्ध आहेत, हें साधारण मनुष्याच्यासुद्धां मनांत सहज येतें.

आर्यभट ब्राह्मणांचे वेद आणि सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्याची तुलना

गोविंदराव गणपतराव काळे. प्र.—महमदी लोक आपल्या धर्मातील मूसा, दावीद, सुलेमान वगैरे सत्पुरुषांचे ग्रंथांसह हजरत महमद पैगंबरानें केलेल्या पवित्र कुराणाचीं बाकीच्या इतर सर्व लोकांकरितां अक्षरशः भाषांतरें करून ते जगजाहीर जरी करीत नाहींत, तरी त्यांच्या धर्मातील पुस्तकें एकंदर सर्व मानवास ऐकण्यास अथवा वाचून पाहण्यास अथवा त्याप्रमाणें आचरण करण्यास कोणत्याच तऱ्हेचा ते प्रतिबंध करीत नाहींत, हें कसें ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—इतर सर्व लोकांनीं कुराणाप्रमाणें वर्तन करूं लागल्याबरोबर मुसलमान लोकांस अतिशय आनंद होतो. कारण ते असें समजतात कीं, कुराण हें अति पवित्र असल्यामुळें एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राण्यांनीं मात्र त्याचा उपभोग घेतल्याबरोबर त्यांमध्ये मनुष्यपणा येणार आहे.

गोविंदराव.प्र.—त्याचप्रमाणें ख्रिस्ती लोक आपल्या धर्मातील मुख्य बायबल ख्रिस्तीयन लोकांसह एकंदर सर्व जगांतील सर्व प्रकारच्या परधर्मी लोकांस प्रांजळ बुद्धीनें वाचून पाहण्यासाठीं बहुतेक

निरनिराळ्या भाषांमध्ये त्याचे तरजुमें करुन सर्वांमध्ये जगप्रसिद्ध करितात. यावरुन तें सार्वजनीक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नांवाला कांहींसे शोभण्यासारखें दिसतें, असें मला वाटतें.

जोतीराव.उ.—तुला त्यावषयीं कसेंहि वाटो. परंतु बायबलामध्ये कोणत्याच प्रकारची आवडनिवड नसतां त्याचा सर्व मानवप्राण्यांना सारखा उपभोग घेतां येतो, असें असून धूर्त आर्यभट्टांचे अज्ञानी शूद्र स्नेही आपल्या ग्रंथांत असें लिहितात कीं—“इंग्रज लोकांचें राज्य या देशांत झालें तेव्हां त्यांनीं येथें इंग्रजी शाळा वगैरे स्थापून व पाद्रींकडून आपल्या ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश करवून या देशांतील लोकांत जो आस्तिकपणा वागत होता, त्याचा नाश केला; म्हणून इंग्रजी विद्या शिकलेले लोक आपलीं (आर्य धूर्त भट्टांची) शास्त्रें खोटीं व अज्ञानभरीत आहेत, असें मानूं लागले आहेत;” याला कोणत्या प्रकारचा शहाणपणा म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.—तसेच आर्यभट्ट ब्राह्मणांचे वेद सार्वजनीक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नावाला कांहींसे शोभण्याजोगते आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य ब्राह्मणांनीं अंकित केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांस खेरीज करुन, आपल्या आर्यभट्ट जातीशिवाय इतर परधर्मी इंग्लिश, फ्रेंच वगैरे म्लेंछांनीं त्यांस फक्त कांहीं द्रव्याची लालूच दाखविल्याशिवाय त्यांनीं आजपावेतो आपलें मन मोकळे करुन प्रसिद्धपणें त्यांच्या देवाचा मुखडा तर कोणासहि दाखविला नाहीं; यावरुन आर्यांचे मुख्य वेद सार्वजनीक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नांवाला बिलकूल शोभण्याजोगते **नाहींत**; आणि प्राचीन काळीं धूर्त आर्य ब्राह्मण लोक ज्ञानसपन्न, धर्मनिष्ठ, नीतिमान होते, म्हणून म्हणणाऱ्या वाचाळ शूद्रास कोणत्या तऱ्हेचा धर्मलंड म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.—या जगांतील एकंदर सर्व धर्मांतील लोकांबरोबर धूर्त आर्यांची वर्तणूक कशी कां असेना, परंतु आर्यांनीं पूर्वी धनुर्विद्येच्या बळानें व हल्ली पूर्वी आर्यांतील धूर्त ऋषींनीं आपल्या पक्षपाती ग्रंथांनीं, कपटानें कायम केलेल्या दासानुदास शूद्रादि अतिशूद्रांस मुळीच वेद पाहूं अथवा ऐकूं देत नाहींत, यांतील इंगित काय असावें बरें ?

जोतीराव.उ.—त्यांतील कृत्रिमी आर्यांचें इंगित काय आहे, याविषयीं तूं धूर्त आर्यभट्टांसच विचार, म्हणजे ते कदाचित त्याविषयीं तुला कळवितील.

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यब्राह्मण तळहातावर मेखा सोसणारे पुरे धर्मलंड आहेत. ते आपल्या वेदांतील इंगिताविषयीं दुसऱ्या कोणाला कधींच कळविणार नाहींत. तेथें मज पामराची कोण कथा ! यास्तव तुम्हीच कृपा करुन त्याविषयीं प्रतिपादन कराल, तर फार बरें होणार आहे.

जोतीराव.उ.—नको रे बाबा, नको ! त्यांचे इंगित तुला कळविण्याची अद्याप वेळ आली नाहीं. कारण, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र केवळ अक्षरशून्य आहेत, यास्तव ते भर रस्त्यांत धूर्त आर्यभट्टांच्या धोतराला पिळ घालून त्यांबरोबर त्याविषयीं वाद घालूं लागल्याबरोबर त्या अडमूठांची समजूत कोणी काढीत बसावी.

गोविंदराव.उ.—तैं कसैं कां असेना, तुम्ही या परम न्यायी इंग्रज सरकारच्या राज्यांत ईश्वरास स्मरुन सत्य जें असेल, तैं जगापुढें आणा. त्याविषयीं आतां धूर्त आर्यभटांचें फारसैं भय तुम्हांला बाळगण्याची जरूरी दिसत नाही.

जोतीराव.उ.—अरे बाबा, अहिल धूर्त आर्यब्राह्मण नास्तिकांनीं पापपुण्याचा विधिनिषेध न मानितां, त्यांनीं आपण सर्वांच्या निर्मिकाची उचलबांगडी करुन त्याच्याऐवजीं आपण स्वतः अहंब्रह्म म्हणजे इतर सर्व अज्ञानी मानवांचे भूदेव होऊन, त्यांपैकीं निवळ शूद्रादि अतिशूद्र मूढजनांस सर्वकाळ निर्लज्यपणें उघड नानाप्रकारच्या धर्मलंडी ठकबाज्या करुन त्यांस भोंदाडून खातात, या त्यांच्या कृत्रिमी ठकबाज्यांविषयीं मीं थोडेसैं जगजाहीर केल्याबरोबर त्यांनीं सर्व बलीस्थानभर मजविषयीं, कोल्हेभूक करुन, अशी कंडी उठविली आहे कीं, मी ब्राह्मणांसह त्यांच्या कल्पित ब्रह्माचा मोठा व्देषटा आहे. आणि त्यांतून बहुतेक शूद्रादि अतिशूद्र निवळ अज्ञानी असल्यामुळें धूर्त भटांनीं मोठी कावेबाजी करुन, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस, माझीच उलटी निंदा करावयास लाविलें आहे; यास्तव धूर्त आर्यभटांची कावेबाजी तूर्त बाहेर पाडण्याची संधी आली नाही.

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यभटांनीं बहुतेक शूद्रादि अतिशूद्र अज्ञानी असल्यामुळें त्यांनीं त्यांस जरी आपणावर दगड फेकावयास लाविलें, तरी आपण आपलें पवित्र मानवी कर्तव्यकर्म करण्यास चुकू नये, हें आपलें सत्यशोधक समाजीयनांचें ब्रीद असतां आपण असल्या सत्यशून्य, आर्यभट्ट ब्राह्मणांच्या वितंडवादास भ्यावें ते कां ? तर तुम्ही कंबर बाधून या निर्दय आर्यभटांचे खल्लड वेद बाहेर काढून त्यांची सार्वजनिक ईश्वरप्रणीत सत्यांशी तुलना करुन जर दाखवाल, तर कोट्यावधी शूद्रादि अतिशूद्रांचे पाय थरीस लागणार आहेत.

जोतीराव.उ.—वेद रचल्यापासून धूर्त आर्यभटांनीं आपले खल्लड वेद जर बिळांत लपवून ठेविले आहेत; तर त्यांस त्यांच्या बिळाच्या बाहेर काढून त्यांपैकी ऋग्वेदाचें मात्र अक्षरशः आतांच्या आतां प्राकृत करुन त्याची सार्वजनिक ईश्वरप्रणीत सत्याशी तुलना मी कशी करावी ?

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यभटांनीं आरंभापासून आजपवितां आपले वेद जर लपवून ठेविले आहेत, तर वारुसारखी त्यांच्या पोटाखालीं काय खोड आहे ?

जोतीराव.उ.—वेदांच्या पोटाखालीं वारुसारखी टळटळीत मुख्य गोम आहे. ती अशी कीं, कंगाल आर्य (हल्लीं ज्यांस कोकणस्थ ब्राह्मण म्हणतात त्यांनीं आपल्या इराणांतून व बलिस्थानांत येतेवेळीं आपल्याबरोबर देशस्थ ब्राह्मणांस घेऊन आले नाहीत. कारण हे मूळचे बलिस्थानांतील क्षेत्रस्थ असावेत, म्हणून कित्येक गोष्टीवरून सिद्ध करतां येतें. आर्यांनी तेव्हां या बलिस्थानावर स्वाग्या केल्या, तेव्हां त्यांनीं मुळच्या देशस्थांस (ख्रिस्ती मुसलमानासारखे आपल्या आर्यधर्मात सतें करुन घेतल्यानंतर त्यांस यजुर्वेद वाचून पाहाण्याचा अधिकार दिला असावा, असा अदमास करितां येतो. कारण आर्यब्राह्मण आणि देशस्थ ब्राह्मण या उभयतांमध्ये कालच्या पेशवाईपावेतो मुळींच पंक्तीस उघड असून अन्नव्यवहार करण्याची जर वहिवाट नव्हती, तर त्यांच्यामध्ये बेटीव्यवहार कोठून असणारे ? कारण आर्य उर्फ कोकणस्थ ब्राह्मणांचा वर्ण येथील मूळच्या शूद्रादि अतिशूद्राशीं

मिळतो याशिवाय बहुतकरून शूद्रादि अतिशूद्रांचे कूलस्वामी, देवके, डाका, गोंधळ, भराड वगैरे देशस्थांची मिळतात. आर्यांनी येथील मूळच्या क्षत्रियांस (जबरीनें अथवा गोडीगुलाबीनें म्हणा) आपल्या धर्मात सर्ते करून त्यांस गावोंगाव वतनदार कुळकर्णी केले; तसेंच मागाहून मुसलमानांनी येथील मूळच्या क्षत्रियांस येथील धर्मात सर्ते करून त्यांस वतनदार मुल्ला केले. उदाहरणार्थ आमचे स्ने. रे. नारायणराव शेषाद्री हे पूर्वी आर्यधर्मानुयायी असतां त्यांनीं ख्रिस्ती धर्मचा स्वीकार करून इंदापुरास वतनदारी मिळवून तेथें देऊळ बांधून ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश केला.) लोकांनीं प्रथम जेव्हां इराणांत आपले काळे करून धनुर्विद्येच्या बळावर आडहत्यारानें लढणाऱ्या सधन क्षत्रियांच्या सुवर्णमय बळीस्थानांत आले, तेव्हां त्यांचे या देशांत मुख्य हाडवैरी नानाप्रकारचे लोक होते. त्यांस आर्य लोक व्देषानें दस्यु, हल्लीं आम्हा शूद्रांपैकीं महामुनि गोसाव्यांत गिरी, पुरी, भारथी वगैरे दशनामी लोक आहेत. या शब्दांचें मूळ दस्यू असावें असें अनुमान होतें. (लुटारु मागाहून दास) महाअरी (म्हार) क्षुद्र (शूद्र) असें म्हणूं लागले. दस्यू लोकांपैकीं कित्येक राज्यधुरंधर, महाप्रतापी विख्यात होते, त्यांस यवन लोक हेव्यानें दुष्मन व स्नेहभावानें दोस्त म्हणत असत, (दुष्मन व दोस्त या शब्दांचें मूळ दस्यू असावें असें अनुमान होतें.) त्यांतील मुख्य लोकांचीं नांवें होती, तीं येणेंप्रमाणें—ज्यांच्या शरीराचा बाधा ऊंच असून जे अति मजबूत, शरीरानें अत्राळवित्राळ असत, त्यांस दराऱ्यानें भित्रे भट राक्षस म्हणतः ज्या लोकांचे चेहरेमोहरे तामशी असून भयंकर दिसत, त्यांस भ्याड आर्य अचंब्यानें उग्र म्हणत; जे लोक नेहमीं आर्यांची चेष्टा करून त्यांस उपद्रव करीत असत, त्यांस ते व्देषबुद्धीनें पिशाच म्हणत; जे लोक आर्यांस नेहमीं उपद्रव देण्यामध्ये गम्मत मानीत असत, त्यांस आर्यलोक हेव्यानें तरफडून असूर म्हणत. याशिवाय यज्ञाच्या निमित्तानें घोडे, गाया भाजून खाणाऱ्या आर्यांच्या विधीचा विध्वंस करून त्यांस सर्वोपरी त्रास देत असत, त्यांस आर्यलोक अजास, यक्ष, शिग्रव, किकाट (कैकाडी) वगैरे म्हणत असत. आणि हे सर्व दस्यूमन (आर्यांचे दुष्मन) काळ्या वर्णाचे होते आणि त्यापैकी जे सर्वकाळ आर्यांच्या धर्माचा तिरस्कार करून त्यांचा सर्वोपरी वीट मानीत, त्यांच्या सर्व अंगाचीं निर्दय आर्य लोक मोठ्या क्रुरतेनें कातडीं सोलून काढीत, त्याविषयीं आर्यांनीं पवित्र मानलेल्या त्यांच्या वेदांत मजबूत आधार सांपडतो. तो असा कीं, “ त्वचं कृष्णामरंधवत ” अर्थ—(त्यांनीं काळ्या लोकांचीं कातडीं फाडलीं.) याशिवाय ब्रिटिश, फ्रेंच, जर्मन आणि अमेरिकन लोकांतील सत्पुरुषांच्या लेखांत निर्दय आर्य भट्टब्राह्मणांच्या अनन्वित दुष्ट कर्माविषयीं मजबूत आधार सांपडतात.

गोविंदराव.प्र.—अशी धूर्त आर्यभट्टांच्या वेदाच्या पोटाखालीं, जर तट्टासारखी गोम आहे, तर आर्य लोकांनीं त्या वेदरूपी वारुस रंगणात काढून त्यास हल्लीं बाजार दाखवूं नये, इतकेंच नव्हे; परंतु त्यांनीं आपले वेदरूपी वारुस शूद्रादि अतिशूद्रांच्या दृष्टीससुद्धां कधींच पडूं देऊं नये, असें माझें मत आहे. कारण, तसें धूर्त आर्यभट्टांनीं केल्यास त्यांजकडून आजपावेतो गाजलेले शूद्रादि अतिशूद्र त्यांची कोणत्या तऱ्हेची व किती फटफजिती करतील, याचें मला अनुमानसुद्धां करवत नाहीं; परंतु

या तुमच्या लिहिण्यावरून कदाचित आर्य धूर्त भट्ट ब्राह्मणांनी आपल्या वेदांचे प्राकृत भाषांतर करून जगजाहीर केल्यास मग ते दोषमुक्त होतील ना ?

जोतीराव.उ.—तसे त्यांनी केल्यास त्यांस दोष कोणी देणार नाही. परंतु धूर्त आर्य ब्राह्मणांस आपल्या सोवळ्यांत लपवून ठेविलेल्या वेदांचे प्राकृत करून त्यास यांच्याने मैदानांत आजपावेतो आणवले नाही; आणि यामुळे त्यांच्याने तसे करण्याचे धैर्य व्हावयाचे नाही. याचे पहिले कारण, आर्यांच्या वेदांत क्रूर आर्य भट्ट ब्राह्मणांनी शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, खोंड, राक्षस, पिशाच वगैरे लोकांस रसातळीं घातल्याबद्दल आधार आहेत व दुसरे कारण, मागाहून आर्यांपैकीं मुकुंदराज, ज्ञानोबा, रामदास, मोरोपंत, वामन वगैरे साधूंनीं पोरींच्या घरकुंडांत भातकुल्या करून वेदांत कल्पिलेल्या ब्रह्माची उतरंड रचिली आहे; तीं ढांसळून तिच्या खापरखुट्या होतील, या भयास्तव धूर्त आर्य भट्टब्रह्मण, आपण होऊन गुण्यागोविंदांने, वेदांचे भाषांतर करून कधींच मैदानांत आणणार नाहीत, असें मी भविष्य करून सांगतो.

गोविंदराव.प्र.—वेदांमध्ये शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, खोंड, राक्षस, पिशाच वगैरे लोकांस रसातळीं घातल्याबद्दल लेख आहेत, म्हणून आपण म्हणतां आणि एकंदर सर्व धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मण मोठ्या शेखोनें म्हणतात की, एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांचे तारण होण्यासाठीं ईश्वराने वेद निर्माण केले आहेत.

जोतीराव.उ.—हे सर्व आर्य धूर्त ब्राह्मणांचे म्हणणे अजीबाद खोटे आहे. कारण, आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें जर एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांचे तारण होण्यासाठी वेद निर्माण केले असते, तर ते एकंदर जगांतील सर्व भाषांमध्ये केले असते; आणखी त्याचप्रमाणे ते फक्त मरुं घातलेल्या अवघड संस्कृत भाषेमध्येच करून या सर्व जगांमध्ये एकट्या भट्टब्राह्मणांनीच मात्र त्यांचा उपभोग घ्यावा आणि इतर जगांतील मानवांनीं आर्यांच्या तोंडाकडे पहावे, असें झाले नसते; यावरून आप्पलपोट्या धाडस आर्यांचे वेद आणि सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्यांतील खरे कोणते व खोटे कोणते, हे निवडून काढण्यास आपल्यास मुळींच मार्ग नाही.

गोविंदराव.प्र.—कांही तात्यासाहेब—एकंदर सर्व आर्य भट्टांची खरोखर जर लाचारी आहे म्हणून म्हणावे, तर हल्लींचे कित्येक धूर्त आर्य ब्राह्मण राजद्रोही बंडखोर वासुदेव फडक्याविषयी व मनःकल्पित रामायण, भागवत, सत्यनारायण वगैरेविषयीं भारेचे भोरे नवीन ग्रंथ छापून उदयास आणून, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांचीं मनें भ्रष्ट करून कुत्सित करित असतां, त्यांजला हा काळपावेतो वेदांचे भाषांतर करून जगापुढे आणण्याची मुळींच ऐपत झाली नाही हे कसे ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य ब्राह्मणांच्या लाचारीमुळे जर त्यांस वेदांचे भाषांतर करण्याची ऐपत होत नाही, तर चवल काम पावणे आठ आर्य बाजीरावसाहेबांनीं आपल्या पवित्र पेशवाईच्या अमलांत रात्रंदिवस शेतीं खपून वाया गेलेल्या पर त्जातीच्या शूद्रादि अतिशूद्र पंगू वृद्धस नचक्या कवडीचीसुद्धां मदत न करितां त्यानें आपल्या स्वजातीच्या धूर्त आर्य धर्मलंड भिक्षुकांस मात्र लाखो रुपयांची रमण्यामध्ये दरवर्षी रुपये मोहोरांची खिचडी करून वग्राळ्यानें दक्षिणा वांटली हे कसे ?

अशा सधन व श्रीमंत आर्य सोंवळ्या बाजीरावास वेदाचें भाषांतर करण्यासाठीं लाचारी होती म्हणून म्हणण्याचें शोभेल काय ? त्याचप्रमाणें कित्येक भट भिक्षुक कथाडे ब्राह्मण ब्राह्मण आपल्या बनावट धर्माच्या मिषानें अज्ञानी शूद्रांतील हल्लींचे शिंदे, होळकर वगैरे सरकारांपासून लाखो रुपये उपटून खात असतां त्यांची वेदांचें भाषांतर करून प्रसिद्ध करण्याची जुरत होत नाही, याला कोणत्या प्रकारचा धूर्तपणा म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.—असो—धूर्त आर्यभटांनीं आजपावेतों आपले वेद जर मैदानांत आणले नाहीत,तर आपण आजपर्यंत कलभांड धूर्त आर्यभटांच्या वेदांतील आंधळें गारुड उघडकीस आणून अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांपुढें ठेविलें आहे, याला तरी काय आधार ?

जोतीरव.उ.—या धूर्त आर्यभट्ट ब्राह्मणांनीं हा काळपावेतों आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती म्हणूनच आपणास त्यांच्या वेदांतील गोम शोधून काढण्यास मार्ग नव्हता; परंतु कर्नल लिग्ट्यांड जेकप, वुडलसन्स वगैरे कित्येक कनवाळू युरोपियन सत्पुरुषांस आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्यांनीं वेदांतील गोम बाहेर काढून जगप्रसिद्ध केली आहे. याला मूळ आधार युरोपियन सदगृहस्थांचे लेख होत.

गोविंदराव.प्र.—कर्नल लिग्ट्यांड जेकप वुडलसन्स वगैरे सत्पुरुषांस आम्हा दीन अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्यांनीं वेदांतील गोम बाहेर काढून जगप्रसिद्ध केली हें बरें केलें; परंतु त्यांनीं धूर्त आर्यांच्या तावडींतून एकंदर सर्व गांजलेल्या आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांस मुक्त करण्याविषयीं कांहींच प्रयत्न केला नाही म्हणून मी त्यांच्या राजकारस्थानीस अथवा भिन्नेपणास दोष देतां. कारण, उदाहरणार्था—इंग्रज लोकांतील कांहीं लोकांस जर धूर्त आर्य भटांनीं जुलमानें गुलाम केले असते तर त्यांनीं धूर्त भटांसह त्यांच्या वेदाच्या चिध्या चिध्या करून आपल्या जातीच्या इंग्रज लोकांस आर्यांच्या तावडींतून सोडविण्यास कधीं मार्ग घेतलें असतें काय ?

जोतीरव.उ.—परंतु कर्नल लिग्ट्यांड जेकप, वुडलसन्स वगैरे सत्पुरुष बिचारे काय करतील. हा विषय आम्हा अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या घ्यानांत ठसण्याची आपल्यामध्ये योग्यता आली नव्हती. आपण केवळ जुलमानें धरून नेलेल्या अमेरिकेंतील सिद्धि लोकांसारखे पिढीजादा त्यांचे गुलाम बनलों होतो. तसें जर त्यांनीं त्या वेळीं केलें असतें, तर आपल्यांतील अडमूठ अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्यापूर्वजांनीं धूर्त भटांच्या चिथावणीवरून, परवांच्या आर्यभट पांड्याच्या चपाती बंडाप्रमाणें, निरपराधी युरोपियन लोकांबरोबर मोठा प्रळय केला असता आणि तेणेंकरून लक्षावधी शूद्रादि अतिशूद्रांसह इंग्रज लोक प्राणास मुकले असते.

गोविंदराव.प्र.— कर्नल लिग्ट्यांड जेकप सत्पुरुषासारखे तुम्ही कांहीं आतां एकटे नाहीत, त्यांतून महाराष्ट्रांतील इंग्रजी शिकलेले कांहीं आर्य ब्राह्मण जरी शुद्ध अंतःकरणाचे नाहीत, तरी नाईलाजास्तव वरकांती तुमच्या मताला मिळतील, असा संभव आहे आणि शेंकडों शूद्रादि अतिशूद्र सत्यास स्मरून निःसंशय तुमच्या मताला साहय देतील, अशी माझी पक्की खात्री आहे. यास्तव धूर्त आर्य भटांच्या वेदांत भट पडो. तुम्ही भटांसह त्यांच्या वेदाची पर्वा न करितां एकंदर सर्व धूर्त

आर्यभट ब्राह्मणांच्या मागील व हल्लींच्या आचरणावरून व ईश्वरप्रणित सार्वजनिक सत्याची तुलना केल्याबरोबर बहुतेक अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांची समजूत होऊन त्यांचे बरे होणार आहे.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्मीकाने निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व विस्तीर्ण पोकळींतील अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या उपग्रहांवरील नानाप्रकारच्या अनंत खटाटोपीविषयी व्यवस्था कसकशा केल्या आहेत, त्या सर्वांविषयी ज्ञान करून घेणे हे आम्हा क्षणभंगूर मानवांच्या बुद्धितरंगाच्या आटोक्यांत तर येणेच नाही; परंतु त्यांपैकी आपण वस्ती करणाऱ्या, या आपल्या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एकंदर सर्व प्राणीमात्र खेरीजकरून फक्त आपल्या या मानवी प्राण्याविषयी निर्मीकाने काय काय सोईवार व्यवस्था केल्या आहेत, त्याविषयी एकंदर सर्व आर्य लोक बेसमज होते; कारण हा काळपावेतो निर्माणकर्त्याविषयी मनुजांची कर्तव्यकर्म जी आहेत आणि ज्यांचा अनुभव प्रत्येक मनुष्यास आहे आणि त्याचप्रमाणे मनुष्यांनी आपल्या शेजाऱ्याबरोबर कसे वर्तन करावे, ज्याविषयी प्रत्येक मनुष्याला अनुभव आहे, हे सर्वास सहज सिद्ध करता येते. या उभय सिद्धांतांविषयी एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झाले नव्हते; यावरून आर्य ब्राह्मणांच्या मागील व हल्लींच्या, जगाविरुद्ध आचरणावरून साफ सिद्ध होते.

गोविंदराव.प्र.—आपण सर्वांच्या निर्मीकाविषयी मनुजांची कर्तव्यकर्म काय आहेत, ज्यांचा अनुभव प्रत्येक मनुष्यास आहे व तत्संबंधी एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झाले नव्हते, याविषयी प्रथम उलगडा करून जर प्रतिपादन कराल, तर बरे होईल.

जोतीराव.उ.—आर्य लोकांच्या वेदांत एकंदर वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण येथील एकट्या सूर्यास मुख्य दैवत समजून त्याच्या नांवाने अर्घ्य देऊन त्याची पूजा करीत होते, तर या विस्तीर्ण पोकळींत अनंत सूर्यमंडळांच्या निर्माणकर्त्याविषयी आर्यांस ज्ञान झाले नव्हते, असे सिद्ध होते.

गोविंदराव.प्र.—आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण सूर्यनारायणाशिवाय एखाद्या तत्वास ते देव समजून त्याची पूजा करीत नव्हते काय ?

जोतीराव.उ.—आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण सूर्यनारायणाशिवाय अग्नितत्वाससुद्धां मुख्य दैवत समजून त्याची पूजा करतांना त्याच्यापुढे नांवाला गाया गुरे व बोकडास अर्पण करीत असत आणि त्या बिचाऱ्या मुक्या जनावरांनी मोठ्या स्वराने हंबरडे फोडून नये, म्हणून त्यांच्या तोंडांत कापडाचे बोळे कोंबून सोमरसाच्या (दारु) नादांत त्यांच्या नरड्यांवर बुक्यांचा भडीमार करतां करतां त्यांचे प्राण घेऊन आपण स्वतः त्यांचे मांस खात होते.

गोविंदराव.प्र.—आर्यलोक पूर्वी गायागुरे यांचे व हल्ली बोकडाचे हालहाल करून त्यांचे प्राण घेत होते. ते मुसलमानांसारखे त्यांचे एकदम झटक्यासरसे सुऱ्यांनी गळे कापून त्यांस हालहाल करून कां खात नाहीत ? यांतील मर्म काय असावे बरे ?

जोतीराव.उ.—मुसलमानांसारखे जनावरांचे सुऱ्यांनी गळे कापल्याबरोबर त्यांतील रक्त (सत्व) निरर्थक वायां गेल्यामुळे त्यांच्या मांसांत असावी तशी चव आणि खमंगी रहात नाही, अशी पूर्वीच्या व हल्लींच्या आर्य लोकांची जुनी समजूत असवी. हेच काय ते त्यांतील मर्म. यास्तव

गायागुरें यांचें व बोकडांचें मांस भाजून देण्याकरितां अग्निदेवतांपुढें थयथया नाचविली खरी ! परंतु यावरून असें सिद्ध होतें कीं, सर्व भूतांच्या ठायीं दया ठेवणाऱ्या आपण सर्वांच्या निर्मिकानें फक्त अघोरी खादाड आर्यभट्टांच्या खाण्याकरितां गाया, गुरें, बोकडांस निर्माण केलें असावें, असें सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—तूर्त हें एकीकडे ठेवा, परंतु ताज्यातवान्या गायागुरें यांचे व बोकड यांचे बुक्याने प्राण घेऊन त्यांचे मांस खाणारे अघोरी आर्यभट्ट ब्राह्मण व त्याचप्रमाणें रोगानें अथवा लंगडीलुलीं, आंधळींपांगळीं आपमृत्यूनें मेलेल्या जनवरांचे मांस खाणारे लाचार मांग महार या दोहोंपैकीं आपण कोणास निर्दय व क्रूर म्हणाल ?

जोतीराव.उ.—या दोहोंपैकीं धूर्त आर्यभट्ट ब्राह्मणांस पक्के निर्दय व क्रूर म्हटलें पाहिजे, असें न्यायाचें ठरतें.

गोविंदराव.प्र.—यावरून आपण कोणत्या न्यायानें लाचार मांगामहारांस निर्दय म्हणून क्रूर मानितां ? याला काय आधार आहे ?

जोतीराव.उ.—अरे, येथें तूं मध्येंच कोठून न्याय आणिलास ! आघोरी खादाड आर्यब्राह्मण ताज्यातवान्या गायाबोकडांचे प्राण घेऊन त्यांचें मांस मोठ्या आवडीनें बेधडक खातात; याला मळ आधार धूर्त आर्यभट्ट ऋषींनीं ताडपत्रांवर लिहून ठेवलेले वेद होत.

गोविंदराव.प्र.—आर्य ऋषींनीं ताडपत्रांवर लिहून ठेवलेले वेदांत आधार असला म्हणजे धूर्त आर्यभटांनीं पाहिजेल तें बेधडक करावें. त्यांला मनाची तर लाज नाहीच; पण त्यांना आपण सर्वांच्या निर्मिकाचेंसुद्धां भय वाटत नाही, हें कसें ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभटांच्या मनाला आपण सर्वांच्या निर्मिकाविषयीं मुळींच भय वाटत नाही, कारण तें वेदांती बनून भृगु ब्राह्मणासारखी कल्पित विष्णु देवबापास लाथ मारून आपणच स्वतः अहंब्रह्म अथवा भूदेव होऊन, आपणा सर्वांच्या निर्मिकास पालथा घालण्यास जर भीत नाहीत, तर त्यांच्या ठायीं निर्मिकाचें भय कोठून असणार ?

गोविंदराव.प्र.—याशिवाय आर्यओकगायागुरें बोकड (मुख्यत्वेकरून काळ्या कपिला गाया) खाण्यामध्ये जरी पुण्य मानीत असत, तथापि त्यांनींपुढें बौद्धधर्माच्या धाकानें मांस खाणे जरी सोडून दिलें, तरी हल्लीं ते शुद्ध होण्याच्या निमित्तानें गोमांसाऐवजीं गोमूत्र प्राशन करून आपल्यास पवित्र मानून घेतात याला काय म्हणावें ?

जोतीराव.उ.—पूर्वींचे आर्य पुण्यप्रप्तीसाठीं यज्ञ व श्राद्धांमध्ये गायाबोकडांचा वध करून त्यांचें मांस खात होते. आणि नाईलाजास्तव हल्लींचे आर्य गोमूत्र प्राशन करून शुद्ध मानून घेतात, यावरून तूंच विचार करून पहा कीं, एकंदर सर्व धूर्त आर्यभटांच्या आचरणांत कोणत्याच तऱ्हेचा चिरकाळ धरबंद नसतो. ते कोणत्या वेळीं आपलीं पोटे जाळण्याकरितां काय करतील, याचा नेम नाही.

गोविंदराव.प्र.—आतांशीं बरें सुचलें, कांही “ अठरा वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ”असतां त्यांनीं मानवी शूद्रादि अतिशूद्रांची विष्टा खाणाऱ्या पशु गाईचें जरी मात्र पिऊन शुद्ध मानून घेतात, तरी ते

अत्युत्तम अतिशूद्र मानवांचा जेवतांना स्पर्शसुद्धां होऊं देत नाहीत, याला काय अधार असावा बरें ?

जोतीराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्र मानव केवळ अज्ञानी असल्यामुळे धूर्त आर्यभट ब्राह्मण चेष्टेखोर पशु माकडासह सरपटणाऱ्या विषारी सर्पाची पूजा करण्यास लाजत नाहीत, तरी शूद्रादि अतिशूद्रांनी तुच्छ मानून अपंक्त केलेल्या वेसवा रांडांबरोबर ते निर्लज्यपणें खाणें, पिणें वगैरे सर्व प्रकारचे व्यवहार करण्यामध्ये आनंद मानितात. यावरून धूर्त आर्य भटांस अत्युत्तम अतिशूद्रांस नीच मानण्याविषयीं आधार काय आहे ? म्हणून तूं विचार करून पहा, म्हणजे तुझ्या सहज ध्यनांत येईल.

गोविंदराव.प्र.—या सर्व मागील इतिहासावरून आर्यभट ब्राह्मण आपल्या वेदांत ख्रिस्ती लोकांसारखे बाहेर काढीत नाहीत, तर ते मोठे धूर्त आहेत व त्यांनीं तसें केल्याबरोबर वेदाचें सहज महत्त्व कमी होणार आहे, असें सिद्ध होतें.

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभटब्राह्मणांनीं वेद लपून ठेविल्याकारणामुळे वेदांची अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांत पोकळ पत्राज वाढली आहे खरी, परंतु यापुढें त्यांनीं ख्रिस्ती लोकांच्या बायबलासारखें, आपल्या वेदास बाहेर काढून त्याचें प्राकृत करून जगजाहीर केल्याबरोबर, धूर्त आर्यभटांसह त्यांच्या वेदांची बाजारच्या कोल्हाटणीसुद्धां फटफजीती करण्यास कधीं भिणार नाहीत, अशी मी प्रतिज्ञा करून सांगतो.

गोविंदराव.प्र.—तर मग आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व जगास बोध घेण्यासारखें बिलकूल कांहींच नाही, असें तुम्हांला वाटतें काय ?

जोतीराव.उ.—असें कसें म्हणतोस ? वेदामध्यें नीति वगैऱ्यांविषयीं जें प्रतिपादन केलें आहे, तें सर्व आपल्या जातीच्या आप्पलपोट्या धूर्त आर्यभटांच्या हिताकरितां मात्र योजिलें आहे. त्यांमध्यें एकंदर सर्व पराजित केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांस म्लेंछ या सर्वास, मान्य होऊन त्यापासून त्या सर्वांचें बिलकूल हित होण्यासारखें नाही.

गोविंदराव.प्र.—दुसरे, आपण पूर्वीं असें म्हणालांत कीं, “ मनुष्यांनीं आपल्या शेजाऱ्याबरोबर कसें वर्तन करावें ”, याविषयीं प्रत्येक मनुष्यास आपल्या स्वतःच्या अनुभवावरून सहज सिद्ध करतां येतें, या सिद्धांताविषयीं एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झालें नव्हतें. याविषयीं आतां उलगडा करून जर प्रतिपासन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न करतेव्हीं मनुष्याला जन्मतः स्वतंत्र प्राणी निर्माण केला आहे. आणि त्यास आपआपसांत सारखे हक्काचा उपभोग घेण्यास समर्थ केला आहे. आणि याच कारणास्तव प्रत्येक मनुष्य गांवांतील व मुलखांतील अधिकारांच्या जागा चालविण्याचा अधिकारी आहे.

गोविंदराव.प्र.—यावरून एकंदर सर्व मनुष्य सर्व कामीं सारखे अधिकारी असतां, धूर्त आर्य भट ब्राह्मण, शूद्रादि अतिशूद्रांस आपले दासानुदास करून त्यांचे धनी कोणत्या न्यायानें झाले ?

जोतीराव.उ.--धूर्त आर्यभट ब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रांचे अन्यायानें धनी झाले म्हणून आपण सर्वांच्या निर्मीकास संतोष झाला आणि त्यानं मोंगल, पठाण, पोर्तुगीज, फ्रेंच आणि इंग्लिश या सर्व लोकांकडून धूर्त आर्य भटांचें ऐश्वर्य नष्ट करुन त्यांस त्यांचे धनी केलें.

गोविंदराव.प्र.--आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें मुसलमान व ख्रिस्ती वगैरे लोकांकडून धूर्त आर्यभटांचें ऐश्वर्य नष्ट करुन जरी त्यांचे मुसलमान व ख्रिस्ती धनी केले, तरी त्यापासून आपण शूद्रादि अतिशूद्रांचे कोणत्या प्रकारचे फायदे झाले, याविषयी मला उघड कांहीं समजत नाही.

जोतीराव.उ.--अरे--बाबा, आपण सर्वांचा निर्मीक परम दयाळू व परम न्यायी आहे आणि त्याच्या न्यायाविषयी तुला कांहीं उघड सनजत नाही, म्हणून मला मोठी हळहळ वाटते. कारण क्षुल्लक अशा अति चिमुकुल्या मुंगीच्या अवयवांचा--तिच्या इंद्रिय वगैरे उद्योगाचा आम्ही कधीच विचार करीत नाही, तथापि तिजला कोणी निरर्थक त्रास देऊ शकत नाही व त्याचप्रमाणें या अत्युत्तम मानव प्राण्यांच्या अवयवांचा, त्यांच्या दशेंद्रियांचा आणि त्यांच्या ज्ञानाच्या थोरवीविषयी विचार करुं गेल्यास आम्हांस थांग लागत नाही. आणि अशा मानवांपैकीं शूद्रादि अतिशूद्रांचे पूर्वी तरवारीच्या आणि संप्रत ठकबाजीच्या जोरानें धनी आर्य मानव बनले आहेत. यास्तव सर्वन्यायी आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल धूर्त आर्यभटांस प्रायश्चित देऊन त्यांस शुद्धीवर आणण्याकरितां पूर्वी मुसलमानांस व हल्लीं ख्रिस्ती लोकांस आर्यांचे धनी केले आहेत, हें पक्कें समज.

गोविंदराव.प्र.--शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दलमुसलमान लोकांनीं धूर्त आर्यभटांस कोणत्या तऱ्हेचें प्रायश्चित दिलें, याविषयीं फारच थोड्यांत येथें विवेचन कराल, तर बरें होईल ?

जोतीराव.उ.--मुसलमान लोकांनी धूर्त आर्य भटांच्या कोरीव दगडाच्या मूर्तीचा विध्वंस करुन त्यांनीं जुलमानें दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांचे कळपाचे कळप त्यांच्या तावडीतून सोडवून मुसलमान करुन त्या सर्वास आपल्या मुसलमानी धर्मात सामील केलें. इतकेंच नव्हे परंतु त्या सर्वांबरोबर रोटी व बेटी व्यवहार सुरु करुन त्या सर्वास सर्व कामीं बरोबरीचे हक्क दिले. आणि त्या सर्वास आपल्यासारखे सुखी करुन त्यांच्या तोंडाकडे आर्यभटांस टकमका पहावयास लाविलें.

गोविंदराव.प्र.--त्याचप्रमाणें ख्रिस्ती लोकांनीं शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल धूर्त आर्यभटांस शुद्धीवर आणण्याकरितां कोणकोणतीं प्रायश्चित्तें दिलीं याविषयीं थोडेसें येथें विवेचन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.--प्रथम कर्नल **लिग्व्यांड** जेकप, सर वुईल्यम जोन्स वगैरे इंग्लिश सत्पुरुषांनीं धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या वेदांसह स्मृत्या, संहितांचे आडें फोडून त्यांतील शूद्रादि अतिशूद्र वगैरे लोकांस निःक्षत्रीय करुन त्यांस कसकसे त्रास दिलें याविषयीं साद्यंत इतिहासाचा तपास काढून जगप्रसिद्ध केल्यामुळें आपण सर्व शूद्रांचे आतांशे डोळे उघडून एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांचें ब्रह्मकपट आपल्या दृष्टीपुढें स्वयंभू थयथया नाचूं लागलें आहे.

गोविंदराव.प्र.—कर्मल **लिंग्यांड** जेकप, सर **वुईल्यम जोन्स** वगैरे सत्पुरुषांनीं धूर्त आर्यभटांचें ब्रह्मकपट जेव्हां बाहेर पाडिलें, तेव्हां आमच्या इंग्रज सरकारनें आम्हा अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुक्तेविषयीं कांहींच प्रयत्न केला नाहीं याविषयीं मोठा अचंबा वाटतो !

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या पूर्वजांनीं शूद्रादि अतिशूद्रांविषयीं रचलेले ब्रह्मकपटाविषयीं त्यांची खात्री होऊन त्यास पश्चात्ताप होऊन त्यांनीं आपणच होऊन शूद्रादि अतिशूद्रांस तुच्छ मानून त्यांस ठकविण्याचें अजीबात वर्ज करावे; म्हणून प्रथम इंग्रज सरकारनें या सर्व बलिस्थानांत शूद्रादि अतिशूद्रांच्या करपट्टींतून पैसे खर्च करून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांस खरें ज्ञान होण्याकरितां जगोजाग इंग्रजी विद्यालयें स्थापून त्यांस फुकट विद्यादान देण्याचें सुरु केलें.

गोविंदराव.प्र.—शूद्रादि अतिशूद्रांनीं परिश्रम करून सरकारास वसूल दिलेल्या करपट्टीच्या पैशांतून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांकरितां प्रथम इंग्रजी विद्यालयें स्थापून त्यांमध्ये त्यास विद्धान केलें खरें परंतु मुलांनीं इंग्रजी शाळांत शिकून, परिणामीं काय केलें, याविषयीं थोडेसें विवेचन केल्याबरोबर सरकारासह शूद्रादि अतिशूद्रांचे डोळे उघडणार आहेत.

जोतीराव.उ.—अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या परिश्रमाच्या करपट्टींतून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांची मुलें जेव्हां शाळांनीं विद्धान झालीं, तेव्हां त्यांच्या पूर्वजांनीं ब्राह्म्यात्कारी धर्मसंबंधीं, परंतु आंतून शुद्ध राजकीय, रचलेल्या ब्रह्मगारुडावर केवळ झांकण घालण्याकरितां कपटानें सध्यां आपला बचाव करण्यास्तव आपल्या डोळ्यांवर कातडीं ओढून मोठ्या धांदलीनें त्यांनीं ब्रह्मसमाज व प्रार्थनसमाज उभारले आहेत व त्यांनीं त्या समाजांत एकंदर सर्व ख्रिस्ती धर्माचें उष्टेमाष्टें चोरून छपून गोळा केलें आणि त्यांनीं अपल्या कल्पित ब्रह्माजीच्यापुढें डोळे झांकून बाकीच्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मनांत पुनः एक तऱ्हेचा ब्रह्मघोळ करण्याचे खटपट सुरु केली आहे.

गोविंदराव.प्र.—या सदरच्या समाजांशिवाय धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांनीं दुसऱ्या कांहीं सभा उपस्थित केल्या आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांनीं ज्या सभा उपस्थित केल्या आहेत, त्यांपैकीं मुख्य पुणें येथील सार्वजनिक सभा आणि नॅशनल काँग्रेस अशा मुख्य दोन सभा उभारल्या आहेत, म्हणून माझ्या ऐकिवांत आहे.

गोविंदराव.प्र.—या त्यांच्या सार्वजनिक सभेच्या शुद्ध आडनांवावरून या सभेमध्ये कुळंबी, माळी, धनगर, कोळी, भिल्ल वगैरे शेतकरी लोक सभासद असतील, नाहीं बरें ?

जोतीराव.उ.—तुझ्या म्हणण्याप्रमाणें कुळंबी वगैरे शेतकरी लोकांचा या सभेत सभासद असण्याचा संभव नाहीं, असें मला वाटतें.

गोविंदराव.प्र.—तर मग वाण्याउदम्याचा व्यापार करणारे गुजर, मारवाडी वगैरे दुकानदार व वस्त्रप्रावरणें विकण्याचा उद्योग करणारे साळी, कोष्टी, खात्री वगैरे लोक या सभेत सभासद असावेत, नाहीं बरें ?

जोतीराव.उ.—गुजर, मारवाडी वगैरे दुकानदार व वस्त्रप्रावरणें विकण्याचा उद्योग करणारे साळी, कोष्टी लोकांचे या सभेंत मुळीच नांवसुद्धां नाहीं, असें माझ्या ऐकिवांत आहे.

गोविंदराव.प्र.—बरें असो, लोहार, सुतार, चांभार, कुंभार, न्हावी, परीट वगैरे मिळून बारा बलुते व मांग, भट, जोशी वगैरे मिळून बारा आलुते तरी या सभेंत सभासद आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—या सभेंत ! या सभेंत बारा बलुते सभासद आहेत म्हणून त्यांचें नांवसुद्धां येथें तूं घेऊं नकोस; परंतु बारा आलुत्यांपैकीं ब्राह्मण जोशी, उपाधी, आलुत्यांचा मात्र या सभेंत भरणा आहे, त्यांमध्ये जे सरकारी कामगार आहेत, ते जरी उघडणें या सभेचे सभासद नाहींत, तरी त्यांच्या मुलाजाकरितां इतर जातीचे पांचपंचवीस सभासद सामील करून घेतले आहेत. त्यांपैकीं एकदोन मात्र श्रीमंत असून बाकी कोणी वकिली, कोणी कारकुनी करून पोटें जाळणारे आहेत.

गोविंदराव.प्र.—कांही, या बाळिस्थानांत अदमासें एकंदर सर्व वीस कोटी खानेसुमारी आहे आणि त्यांत दोन कोटी आर्यब्राह्मण आहेत. त्यांपैकीं पुण्यांतील आर्य ब्राह्मणांनीं पांचपंचवीस इतर जातीचे लोक सामील करून पुण्यांत जर सभा केली; तर त्या सभेस सार्वजनिक सभा कोणी म्हणावी ?

जोतीराव.उ.—सर्वांशीं तुझें म्हणणें खरें आहे, कारण म्हारांच्या पडसड बाबीसंबंधीं विचार करण्यासाठीं या सार्वजनिक सभेंत ब्रह्मवृंद सभासद म्हार सभासदास आपल्याबरोबर घेऊन कधीं बसले होते ? अथवा त्या पडसडीच्या संबधानें त्या सर्वांनीं कधीं सरकारास अर्ज केला होता, म्हणून माझ्या तर ऐकिवांत नाहीं.

गोविंदराव.प्र.—तथापि या सभेच्या रेकार्डांत असणाऱ्या अर्जांपैकीं एक तरी अर्ज कोणी असा दाखवावा कीं, ज्यांत एकाच वर्गाचा किंवा व्यक्तीचा संबंध आहे, असें एक सार्वजनिक पोरीच्या घरकुंडरूपी सभेंत बसून बढाई करणारा म्हणत आहे.

जोतीराव.उ.—त्यांचें म्हणणें ठीक आहे. कारण त्यांस असें वाटतें कीं, मजवांचून या जगांत दुसरा कोणी शहाणा नाही ! परंतु तूं अशी कल्पना कर कीं, हल्लीं सरकारानें अशी जाहिरात दिली आहे कीं, ज्या कोणास संस्कृत, मराठी आणि इंग्लिश भाषेचें ज्ञान झालें असून त्यास त्या सर्व भाषांमध्ये पत्रव्यवहार ठेवितां येईल, अशा म्हारास अथवा मांगास दोस हजार रुपये दरमाहा मिळतील. यावरून ही सदरची जागा चालविण्यासकिती म्हार अथवा मांग निवडतील ?

गोविंदराव.प्र.—सदरची जागा चालविण्यास एकसुद्धं म्हार अथवा मांग निवडणार नाहीं.

जोतीराव.उ.—याचप्रमाणें मोघम आम्हा हिंदूस कलेक्टरच्या जागा, युरोपियन लोकांसारख्या इंग्रज सरकारानें द्याव्यात, म्हणून सार्वजनिक सभेच्या रेकार्डांत अर्ज असतील, परंतु ते अर्ज अविद्वान शूद्रादि अतिशूद्रांच्या काय उपयोगाचें ? कारण मोघम नांव हिंदूंचें आणि उपभोग घेणारे एकटे ब्रह्मण ! वाहावा रे सभा ! आणि वाहावा रे दुटप्पी तिचें रेकार्ड !

गोविंदराव.प्र.—आतां हया नॅशनल काँग्रेसविषयी थोडेसें समजून सांगाल, तर आपल्या भोळसर मायाळू इंग्रज सरकारासह अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांचे डोळे उघडून त्यापासून त्या उभयतांचा कांहीं फायदा झाला तर होईल !

जोतीराव.उ.—सांगतां ऐक—आर्यांच्या खोडसाळ मतलबी धर्मावरून धूर्त आर्यभट ब्राह्मण अज्ञानी शूद्रास तुच्छ मानितात. अज्ञानी शूद्र, अज्ञानी म्हारांस नीच मानितात आणि अज्ञानी म्हार मांगास नीच मानितात. त्यांतून अति सोवळे धूर्त आर्यभट ब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रादि नीच मानून आपण तर नाहीच, परंतु त्या सर्वांमध्ये आपआपसांत रोटीव्यवहार व बेटीव्यवहार होऊं देण्याविषयी त्यांनी प्रतिबंध केल्यामुळे अर्थातच त्या सर्वांमधले भिन्न भिन्न प्रकारचे आचारविचार, खाणें-पिणें, रीतिभाती एकमेकांच्या एकमेकांशीं मिळत नाहीत. अशा अठरा धान्यांची एकी होऊन त्याचें चरचरीत कोडबुळें म्हणजे एकमय लोक “ Nation ” कसें होऊं शकेल ? अरे, हे धूर्त आर्यभट ब्राह्मण एकंदर सर्व जगांतील लोकांस तुच्छ मानून त्यांचा मनापासून हेवा व व्देष करणारे आहेत. हे केवळ आपल्या हितासाठी अज्ञानी मूढ शूद्रादि अतिशूद्रास कोणत्या वेळीं कोणत्या खड्ड्यांत घालतील, याचा नेम नाही. यास्तव आर्य लोकांनीं एकधर्मी अमेरिकन अथवा फ्रेंचांचें लटकें सोंग घेऊन शेंकडों नॅशनल काँग्रेस नवीन उपस्थित जरी केल्या, तरी त्यांच्या नॅशनल काँग्रेसीत समंजास असा शूद्रादि अतिशूद्र कधींच सभासद होणार नाही, असें मी खात्रीनें सांगतां कारण, तसें केल्यानें आमच्या मायाळू इंग्रज सरकारचें शूद्रादि अतिशूद्रांविषयीं मन विटणार आहे.

गोविंदराव.प्र.—समंजास शूद्रादि अतिशूद्र त्यांच्या नॅशनल काँग्रेसमध्ये जर सभासद होणार नाहीत, तर त्या सभेमध्ये हिंदु लोकांस मोठमोठ्या हुद्याच्या जागा द्याव्यात म्हणून युरोपियन मि. हंटरसाहेब इंग्रज सरकारांस ज्ञानाच्या गोष्टी सांगतात, हें कसें ?

जोतीराव.उ.—याचें कारण, हिंदूतील आर्यब्राह्मण खेरीज करून शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांविषयीं मि. हंटरसाहेबास बिलकूल ज्ञान नाही, म्हणून ते तसा वाचाळपणा करीत आहेत. त्याचप्रमाणें पूर्वी लार्ड रिपन गव्हर्नर जनरलसाहेबांनीं हिंदूतील शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांविषयीं माहिती करून न घेतां, एकट्या आर्यभटांस हिंदू समजून त्यांस म्युनिसिपालीटीचा अधिकार दिल्यामुळे बाकीच्या सर्व आनार्य लोकांस किती त्रास भोवावा लागतो, याचा तूंच विचार करून पहा, म्हणजे तुझ्या सहज ध्यानांत येईल !

गोविंदराव.प्र.—तथापि या नॅशनल काँग्रेसमध्ये शूद्रादि अतिशूद्रादि सभासद होऊन ब्राह्मणांबरोबर आपले वाजवी हक्क सरकारापाशीं मागण्यास कोणती हरकत आहे. त्यांचा या कामीं कोणी हात धरला आहे, म्हणून एक गुलहोशी भटब्राह्मणाचा वेष धारण करणारा तोतया करून बकत आहे.

जोतीराव.उ.—माझे त्या तोतयाच्या बकण्याविषयीं या प्रसंगीं कांहींच बोलणें नाही. द्या सोडून ! त्यांचें नांवसुद्धां येथें घेण्याचें प्रयोजन नाही. परंतु मी तुजला कांहीं प्रश्न करितों. ते असे कीं—हा काळपावेतो धूर्त आर्यभटांनीं शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती कां नाही ? त्याचप्रमाणें त्यांनीं अतिशूद्रांच्या मुलांस हा काळपावेतो शाळेत घेण्याची आटोकाट बंदी केली होती कां नाही ?

व त्यांच्यांत मामलेदाराच्या कचेरींत खालच्या कारकुनाचेंसुद्धां काम चालविण्यापूर्ती एकास विद्या आली नसतां बळीस्थानांतील कलाकौशल्य जाणणाऱ्या लोकांस “कलाकौशल्याच्या कामीं युरोपियन लोकांची बरोबरी करुन एकंदर सर्व जगाबरोबर चाल ठेवण्यास तयार व्हा; नाहीतर उभे राहा आणि मरा !” असे मुख्य साडेभावार्थी कळचेट्या नारदमुनीच्या नादीं लागून षट्कर्मी तर नव्हेच; परंतु खट कर्म प्रतिपादन करणारा, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस व्यापाराची हुल दाखवून वेदांचें बोचकें पळविणारा उचल्या, धूर्त आर्यभटांचा तोंड मानलेला धाकटी भाऊ म्हणावा !

गोविंदराव.प्र.—हा काळपावेतों धूर्त आर्यभटांनीं शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती. त्याचप्रमाणें त्यांनी अतिशूद्रांच्या मुलांस हा काळपावेतों शाळेंत घेण्याची बंदी केली होती. या कारणास्तव मांगाम्हारांत मामलेदाराच्याकचेरींतील खालच्या कारकुनाचेंसुद्धां काम चालविण्यापूर्वीं त्यंस विद्या आली नाही, हें निर्विवाद आहे.

जोतीराव.उ.—असो, या निःपक्षपाती इंग्रज सरकारच्या राज्यांत एकंदर सर्व मांगाम्हारांस विद्या मिळण्याचा संभव आहे आणि तसें पुढें घडून आल्यास त्या सर्वांनीं एकत्र होऊन माजी गवरनर लार्ड रिपन व मि. हंटरसाहेब या उभयतांस पुढें घालून महाराणी विक्टोरिया आईसाहेबांसमोर नेऊन त्यांस असें विचारलें कीं, हा काळपावेतों जर धूर्त आर्यभटांनीं आम्हांस विद्या शिकण्याची बंदी केली होती, तर आम्हीत्यांच्यासारखे विद्वान होईतों पावतों एकट्या आर्य धूर्त भटब्राह्मणांस मोठमोठाल्या हुद्याच्या जागा दिल्यास ते आम्हांस पुनः अन्य रीतीनें रसातळीं घालण्याचा प्रयत्न करतील कां नाही बरें ? असा प्रश्न सदरच्या उभयतां इंग्रजांस केल्यास ते त्याचें काय उत्तर देतील ?

गोविंदराव.प्र.—सदरच्या प्रश्नाचें उत्तर न देतां ते उभयतां निःसंशय खालीं माना घालतील आणि पालथ्या नजरेनें वेषधारी तोतयाच्या तोंडाकडे पाहून त्याच्या नांवानें बोटें मोडीस बसतील. याशिवाय दुसरा कांहीं त्यांच्याजवळ उपाय राहणार नाही. पुढें कसें ?

जोतीराव.उ.—यावरून या बळीस्थानांतील एकंदर शूद्रादि अतिशूद्रांसह भिल्ल, कोळी वगैरे सर्व लोक विद्वान होऊन विचार करण्यालायक होईतोंपावेतों ते सर्व सारखे एकमय लोक झाल्याशिवाय (Nation) होंऊ शकत नाही. असें असतां एकट्या उपच्या आर्यभट ब्राह्मण लोकांनीं न्याँशनल काँग्रेस स्थापिली, तर तिला कोण विचारतो ?

गोविंदराव.प्र.—तर यावरून शूद्रादि अतिशूद्रांच्या घराशेजारीं शाळा असून त्यांनीं जरी आपलीं मुलें शाळेंत पाठविलीं नाहीत, तरी त्यांच्या मुलांस उपच्या आर्यभट ब्राह्मणांनीं कडेवर घेऊन उचलून नेऊन शाळेंत पोंचवावे, असें सिद्ध होतें.

जोतीराव.उ.—आर्यभटांनीं आजपावेतों शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची व अतिशूद्रांस शाळेंत घेण्याची बंदी केली होती. या त्यांच्या मूर्खपणामुळें त्यांनीं तर काय, परंतु त्यांच्या कल्पित ब्रह्माजीच्या महापिताजीनें जरी शूद्रादि अतिशूद्रांचीं मुलें कडेवर उचलून नेऊन त्यांस शाळेंत पोहचवून दररोज

परत आणून घरीं पोहचविलीं, तरी एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं पूर्वी केलेल्या दुर्वर्तनाबद्दल ते दोषमुक्त होणार नाहीत. कारण विद्वत्ता हीं कांहीं पिढीजादा नाही.

गोविंदराव.प्र.—आपल्या इंग्रज सरकारनें पूर्वी धूर्त आर्यभट ब्राह्मणासच एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांस विद्या देण्याचें काम सोपीलें होते. परंतु हल्लीं आपल्य निष्पक्षपात इंग्रज सरकारनें सर्व जातीच्या मुलांस शाळेंत घेण्याची मोकळीक दिली असतां अतिशूद्रांचीं मुलें विद्वान होऊन मोठे कामगार झाले आहेत, असें माझे पाहाण्यांत व ऐकण्यांतसुद्धां आलें नाहीं, याचें मुख्य कारण काय असावें बरें ?

जोतीराव.उ.—आपल्या इंग्रज सरकारनें सर्व जातींच्या मुलांस शाळेंत घेण्याविषयीं जरी मोकळीक दिली आहे, तरी अतिशूद्रांच्या जातींतील पंतोजी तयार करण्याविषयीं त्यांनीं कांहीं तजवीज केली नाहीं. यावरून आर्य धर्माअनुयायी भटब्राह्मण पंतोजीकडून अतिशूद्रांचीं मुलें विद्वान होऊन मोठे कामगार कधींच होणार नाहीत, याविषयीं आमच्या भोळसर सरकारनें विचार केला आहे काय ? कारण, आर्य लोकांच्या एकतर्फी ग्रंथांत शूद्रादि अतिशूद्रांस विद्या न देण्याविषयीं कडेकोट बंदोबस्त केला आहे. आणि धूर्त आर्यभट ब्राह्मण आपलीं पोटे जाळण्याकरितां विद्वान झालेले पोटार्थी भट पंतोजीकडून खेडेगांवांतील अतिशूद्रांचीं मुलें शाळेंत शिकून विद्वान होणार नाहीत, असें मी खात्रीनें सांगतां.

गोविंदराव.प्र.—इंग्रज सरकारच्या शाळाखात्यांत पक्षपात असल्यामुळें एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांचीं मुलें विद्वान झाल्याबरोबर त्यांचा जरी सरकारी लष्करी खात्यांत प्रवेश होत नाहीं, तरी त्यांचा बाकीच्या एकंदर सर्व खात्यांत प्रवेश होऊन पलपलाट झाला असतो. यामुळें शूद्रादि अतिशूद्र अज्ञानी असून त्यांस स्वतंत्रता कशास म्हणावें, हें मूर्खीच समजत नसल्यामुळें धूर्त ब्राह्मण कामगार त्यांस कसकसें नाडीत असतील, याविषयीं आतां माझ्या पक्कें लक्षांत आलें. परंतु वेदसंहितासह आर्यभट ब्राह्मणाचे कारकिर्दींत प्रत्येक मानवास त्यानें स्वतः कमविलेल्या मालमत्तेचा उपभोग घेतां येत होता काय ?

जोतीराव.उ.—पूर्वी आर्यभट ब्राह्मणांच्या कारकिर्दींत एखाद्या शूद्रानें आपल्या जीवावर उदार होऊन आर्य यजमानासह त्यांच्या कुटुंबांतील एकंदर सर्व माणसांचे प्राण वांचविले, यास्तव त्यानें उदार होऊन त्या जाहमर्द शूद्रास आपल्या दासत्वापासून मुक्त केल्याबरोबर, भलता एखादा दुसरा नाग्या आर्यभट ब्राह्मण त्या परोपकारी शूद्रास पकडून त्यास आपल्या बापाची मत्ता समजून आपलें दास्यत्व करावयास लावीत असे. त्याचप्रमाणें दुष्काळांत आर्यानें शूद्रांच्या मालमिळकतीचा यथेच्छ उपभोग घ्यावा, म्हणून मनुसंहितेंत सांगितलें आहे. इतकेंच नव्हे, परंतु शूद्रांच्या स्वस्त्रीचें एखाद्या उन्मत्त आर्यभट ब्राह्मणानें पातिव्रत्य नष्ट केल्याबद्दल त्यास नांवाला सुमारें चौदा रुपये मात्र दंड द्यावा लागत असे व त्याचप्रमाणें आर्यभट ब्राह्मणांतील एखाद्या इष्की स्त्रीनें भलत्या एखाद्या शूद्राच्या अंगावर पडून आपला मतलब साधून घेतल्यास त्याबद्दल ब्राह्मणीस मोकळें

सोडून शूद्रांच्या तोंडांत शिसें पाघळून ओतावें; आणि त्याचें उत्पत्तीचें स्थान कापून काढण्याची त्यांस शिक्षा देत असत.

गोविंदराव.प्र.—सदरचे एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं पराजीत केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर दुष्ट आचरण केलेलें मला ऐकण्याचीसुद्धां लाज वाटते.

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर दुष्ट आचरण केलेलें तुला ऐकण्याची लाज वाटावी, हें योग्यच आहे. कारण तुला या दयाळू इंग्लिश सरकारच्या राज्यांत मनुष्यपणा आला. परंतु धूर्त आर्यभट्टांच्या पुर्वजांनीं पूर्वी आपल्या शूद्रादि अतिशूद्रांच्या पुर्वजांस अनीवार त्रास देतेवेळीं त्यांस लाज वाटली नाही व त्याचप्रमाणें आतांही आर्याचेवंशज आपण शूद्रादि अतिशूद्रांस बनावट धर्म व राजकीय कामामध्यें नानाप्रकरचे छक्केपंजे करून आपणांस ठकविण्यास लाजत नाहीत. यावरून आर्य लोकांत मुळींच मनुष्यपणा नाही, असें सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—आहो तात्यासहेब ! आर्यांनींजें केलें तें पुनः परत येत नाही. आतां त्यांनीं याला कय उपाय करावा ?

जोतीराव.उ.—आतां त्याला उपाय एवढाच आहे कीं, एकंदर सर्व आर्यभट ब्राह्मण लोक आपल्यास निर्लज्जपणें स्वतः अहंब्रह्म म्हणून घेतात, याविषयीं त्यांस पश्चात्प होऊन ते सर्व, सत्य शोधून सत्य वर्तणारे झाल्याबरोबर एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी, गोंड वगैरे लोक त्यांच्या मागील व हल्लींच्या नीच कर्माबद्दल सूड न घेतां त्यांस निःसंशय क्षमा करतील.

गोविंदराव.प्र.—परंतु एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राणीअर्यांस छिः थुः करितात, याला त्यांनीं काय करावें ?

जोतीराव.उ.—एकंदर सर्व आर्यभट ब्राह्मण आपले थोतांडी ग्रंथ एके बाजूला फेकून एकंदर सर्व मानव स्त्रीप्राण्यांबरोबर सत्य वर्तन जेव्हां करू लागतील, तेव्हां जगांतील एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुष आर्यांचें कल्याण व्हावें, म्हणून आपण सर्वांच्या निर्माकाच्या पदापार्शीं लीन होऊन त्यांजविषयीं मनःपूर्वक प्राथना करतील, यांत कांहीं संशय नाही. तूर्त हा विषय या प्रसंगीं थोडासा लांबला आहे, यास्तव मी येथेंच मुक्काम करितों.

सत्य

गणपतरव दर्याजी थोरात.प्र.—सत्यवर्तन करणारे कोणास म्हणवे ?

जोतीराव गोविंदराव फुलें.उ.—सत्यवर्तन करणाऱ्यांविषयीं नियम देतो, ते येणेंप्रमाणें :--

१. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यांनैं एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न केलें. त्यांपैकीं स्त्रीपुरुष हे उभयता जन्मतांच स्वतंत्र व एकंदर सर्व अधिकारांचा उपभोग घेण्यास पात्र केले आहेत, असें कबूल करणारे, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२. स्त्री असो अथवा पुरुष असो, ते आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यांनैं या विस्तीर्ण पोक्ळींतील निर्माण केलेल्या अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांचे ग्रहोपग्रहांस अथवा एखाद्या विचित ताऱ्यास अथवा

एखाद्या धातू दगडाच्या मूर्तीस निर्मीकाच्या ऐवजीं मान देत नसल्यास, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याने निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व वस्तूचा यच्चावत प्राणीमात्रांस उपभोग घेऊन न देतां, निरर्थक निर्मीकास अर्पण करून त्याचें पोकळ नामस्मरण जे करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

४. आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्याने निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस समस्त वस्तुंचा यथेच्छ उपभोग घेऊन त्यांस निर्मीकाचा आभार मानून त्याचें गौरव करूं देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

५. विश्वकर्त्याने निर्माण केलेल्या प्राणीमात्रांस जे कोणी कोणत्याहि प्रकारचा निरर्थक त्रास देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

६. आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांस, एकंदर सर्व मानवी अधिकारांचे मुख्य धनी केले आहेत. त्यांतून एखादा मानव अथवा कांहीं मानवांची टोळी एखाद्या व्यक्तीवर जबरी करूं शकत नाही व त्याप्रमाणें जबरी न करणारांस, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

७. आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांस धर्म व राजकीय स्वतंत्रता दिली आहे, ज्यापासून दुसऱ्या एखाद्या व्यक्तीस कोणत्याहि तऱ्हेचें नुकसान करितां येत नाही, अथवा जे कोणी आपल्यावरून दुसऱ्या मानवाचे हक्क समजून इतरांस पीडा देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

८. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याने एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस निर्माण केलें आहे. त्यांपैकीं हरएक स्त्रीनें एका पुरुषास मात्र आपला भ्रतार करण्याकरितां वजा करून व, एकंदर जे सर्व स्त्रीपुरुष एकमेकांबरोबर मोठ्या आवडीनें बहीण भांवडाप्रमाणें आचरण करतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

९. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें एकंदर सर्व स्त्रियांस अथवा पुरुषांस एकंदर सर्व मानवी हक्कांविषयीं आपले पाहिजेत तसे विचार, आपलीं पाहिजेत तशीं मते बोलून दाखवण्यास, लिहिण्यास आणि प्रसिद्ध करण्यास स्वतंत्रता दिली आहे; परंतु ज्या विचारांपासून व मतांपासून कोणत्याहि व्यक्तीचें कोणत्याच तऱ्हेचें नुकसान मात्र होऊं नये म्हणून जे खबरदारी ठेवितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१०. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या व्यवस्थेवरून एकंदर जे सर्व स्त्रीपुरुष दुसऱ्याच्या धर्मसंबंधीं गांवकी अथवा राजकीयसंबंधीं मतांवरून त्यांस कोणत्याहि प्रकारेनीच मानून त्यांचा छळ करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत

११. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांस एकंदर धर्मसंबंधीं गांवकी अथवा मुलकी अधिकाराच्या जागा त्यांच्या योग्यतेनरूप व सामर्थ्यानुरूप मिळाव्यात, म्हणून त्यांस समर्थ केले आहेत, असें कबूल करणारे, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१२. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या नियमास अनुसरून एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुष धर्म, गांवकी व मुलकी यासंबंधीची प्रत्येक मानवाची स्वतंत्रता, मालमत्ता, संरक्षण आणि त्याचा जुलमापासून बचाव करण्याविषयी जे कोणी बाध आणीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१३. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या मातापित्याचा वृद्धापकाळीं परामर्ष करून इतर मानववृद्ध शिष्टांस सन्मान देतात अथवा मातापित्याचा परामर्ष करून इतर मानववृद्ध शिष्टांस सन्मान देणारांस बहुमान देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१४. स्त्री अथवा पुरुष, जे वैद्यांच्या आज्ञेवांचून अफू, भांग, मद्य वगैरे अमली पदार्थांचें सेवन करून नानातऱ्हेचे अन्याय करण्यास प्रवृत्त होत नाहीत अथवा ते सेवन करणारास आश्रम देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१५. स्त्री अथवा पुरुष, जे—पिसू, ढेकूण, ऊं वगैरे किटक, विंचू, सरपटणारे सर्प, सिंह, वाघ, लांडगे वगैरे आणि त्याचप्रमाणें लोभी मानव दुसऱ्या मानवप्राण्यांचा वध करणारे किंवा आत्महत्या करणारे खेरीजकरून, जे स्त्री अथवा पुरुष, दुसऱ्या मानवप्राण्यांची हत्या करीत नाहीत अथवा हत्या करणारास मदत देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१६. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या हितासाठी दुसऱ्याचें नुकसान करण्याकरितां लबाड बोलत नाहीत अथवा लबाड बोलणारास मदत करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१७. स्त्री अथवा पुरुष, जे व्यभिचार करीत नाहीत अथवा व्यभिचारांचा सन्मान ठेवीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१८. स्त्री अथवा पुरुष, जे हरएक प्रकारची चोरी करीत नाहीत अथवा चोरास मदत करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१९. स्त्री अथवा पुरुष, जे व्देषानें दुसऱ्याच्या घरास व त्यांच्या पदार्थास आग लावीत नाहीत अथवा आग लावणाऱ्यांचा स्नेह करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२०. स्त्री अथवा पुरुष, जे स्वतःच्या हितासाठी—न्यायानें राज्य करणाऱ्या संस्थानीकांवर अथवा राज्यावर अथवा एकंदर सर्व प्रजेनें मुख्य केलेल्या प्रतिनिधीवर बंड करून लक्षावधी लोकांची कुटीबें उघडी पाडीत नाहीत अथवा बंड करणारांस मदत देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२१. स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व जगाच्या हितासाठी धर्मपुस्तक तयार केलें आहे, म्हणून मोठ्या बढाईनें वाचाळपणा करितात; परंतु तें धर्मपुस्तक आपल्या बगलेंत मारून इतर मानवांस दाखवीत नाहीत, अशा कपटी बढाईखोरांवर जे विश्वास ठेवीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२२. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या कुटुंबासह, आपल्या भाऊबंदांस, आपल्या सोयऱ्या-धायऱ्यांस आणि आपल्या इष्टमित्र साथ्यांस मोठ्या तोऱ्यानें पिढीजादा श्रेष्ठ मानून आपल्यास पवित्र मानीत

नाहीत आणि एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस पिढीजादा कपटानें अपवित्र मानून त्यांस नीच मानीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२३. स्त्री अथवा पुरुष, जे पूर्वी कपटानें लिहिलेल्या ग्रंथांच्या वहिवाटीवरून कांहीं मानवांस पिढीजादा दास मानीत नाहीत अथवा दास मानणाऱ्यांचा बोजठेवीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२४. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या लोकांचें वर्चस्व मुद्दाम राहण्याकरितां शाळेमध्ये शिकवितांना इतर लोकांच्या मुलांबरोबर दूजाभाव करीत नाहीत अथवा शाळेंत शिकवितांना दूजाभाव करण्याचा धिःकार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२५. स्त्री अथवा पुरुष, जे न्यायाधिश्याचा हुद्दा चालवितांना अन्यायी लोकांना, त्यांच्या अन्यायाप्रमाणें त्यांस योग्य शिक्षा देण्यास कधींहि, पक्षपात करीत नाहीत अथवा अन्यायानें, पक्षपात करणाऱ्यांचा धिःकार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२६. स्त्री अथवा पुरुष, जे शेतकी अथवा कलाकौशल्य करून पोटे भरणाऱांस श्रेष्ठ मानितात; परंतु शेतकरी वगैऱ्यांस मदत करणाऱांस आदरसत्कार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२७. स्त्री अथवा पुरुष, जे चांभाराच्या घरीं कां होईना, बिगाऱ्यांस धंदा करून आपला निर्वाह करणाऱ्यांस तुच्छ मानीत नाहीत; परंतु त्या कामीं मदत करणाऱांची बहावा करितात, त्यांस सत्यवर्तन म्हणावेत.

२८. स्त्री अथवा पुरुष, जे स्वतः कांहीं उद्योगधंदा न करतां निरर्थक धार्मिकपणाचा डौल घालून अज्ञानी जनांस नवग्रहांची पिडा दाखवून त्यांस भोंदाडून खात नाहीत अथवा तत्संबंधी पुस्तकें करून आपलीं पोटे जाळीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२९. स्त्री अथवा पुरुष, जे भावीक मूढांस फसवून खाण्याकरितां ब्रह्मर्षींचें सोंग घेऊन त्यांस आगाराधुपारा देत नाहीत, अथवा तत्संबंधी मदत करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३०. स्त्री अथवा पुरुष, जे कल्पित देवाची शांती करण्याचे निमित्तानें अनुष्ठानी बनून अज्ञानी जनांस भोंदाडून खाण्याकरितां जपजाप करून आपलीं पोटे जाळीत नाहीत अथवा तत्संबंधी मदत करणाऱांचा बोज ठेवीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३१. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपलीं पोटे जाळण्याकरितां अज्ञानी जनात कलह उपस्थित करीत नाहीत अथवा तत्संबंधी मदत करणाऱांच्या सावलीसदेखील उभे राहत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३२. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या सर्वांच्या निर्मिकानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांपैकीं मानव स्त्रीपुरुषांमध्ये कोणत्याच तऱ्हेचा आवडनिवड न करतां त्याचें खाणेंपिणें व लेणेंनेसणें याविषयीं

कोणत्याच प्रकारचा विधीनिषेध न करितां त्यांच्याबरोबर शुद्ध अंतकरणानें आचरण करितात त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३३. स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांपैकीं कोणाची आवडनिवड न करितां त्यांतील महारोग्यांस, पंगूस व पोरक्या मुलांस आपल्या शक्तीनुसार मदत करतात अथवा त्याला मदत करणाऱ्यांस सन्मान देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

गणपतराव.प्र.—या आपल्या सदरील नियमांवरून असें सिद्ध होतें कीं, एकंदर सर्व मानवांनी सत्य आचरण कसें करावें, याविषयीं आपल्या दयामूर्ति निर्मिकानें स्वतः एखादें पुस्तक केलें नसावें असेंच तुम्हांला वाटतें काय ?

जोतीराव.उ.—भले शाबास ! कारण आपण सर्वांच्या निर्मिकानें या अगम्य पोकळींतील अनंत सूर्य मंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांवरील अनंत प्राणीमात्रांस त्यानें धडा घालून दिल्याप्रमाणें ते आपल्या सुवर्तनानें कसें वर्तन करीत आहेत; त्याविषयीं संतोष मानण्याचें एके बाजूला ठेऊन या आपल्या पृथ्वीवरील मानव स्त्रीपुरुषांनीं सत्य आचरण करावें म्हणून त्यानें स्वतः एखादें धर्मपुस्तक जर केलें असतें तर त्यानें येथील स्त्रीपुरुषांची आवडनिवड न करितां या उभयतांच्या मानवी अधिकाराविषयीं निःपक्षपातानें लिहिलें असतें व त्याचप्रमाणें त्यानें तें धर्मपुस्तक एकंदर सर्व जगांतील निरनिराळ्या भाषांत समजण्याजोगतें केलें असतें.

गणपतराव.प्र.—तर मग हीं निरनिराळीं धर्मपुस्तकें या जगांत कोणीं केलीं ? ज्यामध्ये पुरुषांच्या मानवी हक्कांविषयीं मात्र अघळपघळ लिहिलें आहे.

जोतीराव.उ.—परंतु हीं सर्व निरनिराळीं धर्मपुस्तकें अनेक कनवाळू परोपकारी सत्पुरुषांनीं केलीं आहेत व त्यांमध्ये त्यांच्या समजुतीप्रमाणें पुरुषांच्या हक्कांविषयीं कांहींना कांहीं तरी प्रतिपादन केलें आहे.

गणपतराव.प्र.—बरें सुचलें ! तथापि पहिलें, आर्यांच्या धर्मांमध्ये आपण सर्वांच्या निर्मिकाची उचलबांगडी करून एकंदर सर्व आर्य आपणांस अज्ञानी जनांचे भूदेव म्हणवितात. दुसरें, ख्रिस्ती धर्मांमध्ये येशूस सर्वांच्या निर्मिकाचा पुत्र म्हणतात आणि तिसरें, महमदीं धर्मांमध्ये महमदास आपणा सर्वांच्या सर्वांच्या निर्मिकाचा पैगंबर म्हणतात; या सर्वांविषयीं उलगाडा करून सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—कारण पहिलें असें कीं, आर्यांनीं कुतर्कभरित तत्वज्ञानाच्या लंडाईने वेदांती बनून आपण सर्वांच्या निर्मिकास निकामीं करून त्याची उचलबांगडी केली. आणि ते आपणच स्वतः अहंब्रह्म होऊन पराजित केलेल्या अज्ञानी लोकांचे भूदेव बनले आहेत. यावरून अर्थात एकंदर सर्व जगांतील सुज्ञ पुरुष त्यांस कुचके धर्मलंड नास्तिक म्हणूं लागले व दुसरें असें कीं, आपण सर्वांच्या निर्मिकाविषयीं जो कांहीं येशूनें उपदेश केला, त्यामध्ये त्यानें आपल्या सर्वांच्या निर्मिकास बापासमान मानून अज्ञानी मानव बंधूजनांचें तारण होण्यासाठीं त्यांस मोठ्या आशेनें बोध केला, यावरून अर्थात हल्लींचें एकंदर सर्व ख्रिस्ती लोक त्याला देवाच्या पुत्रासारिखा मानून

त्यास तारणारा म्हणतात. आणि तिसरें असें कीं, महमदानें निर्मिकाच्या अधिकाऱ्यांविषयीं बरेंच पवित्र कुराण लिहून ठेविलें आहे; त्यांत त्यानें जो कांहीं उपदेश केला आहे, त्या सर्वांमध्ये एकंदर सर्व मानव बंधुजनांस सुमार्गावर आणण्याकरितां आपण सर्वांच्या निर्मिकानें महमदाला येंथें पाठविलें आहे, म्हणून तो मोठ्या आवेशानें उघड सर्वास कळवीत असे यावरून अर्थात हल्लींचे एकंदर सर्व सुत्री अथवा सिय्या महमदी लोक त्याला पैगंबर अथवा आपण सर्वांच्या निर्मिकानें पाठविलेला म्हणतात.

गणपतराव.प्र.—कांही तात्यासाहेब हीं सर्व धर्मपुस्तकें अनेक सत्पुरुषांनी जर केलीं आहेत तर त्यांपकीं एखादे धर्मपुस्तक सत्स्त्रीनें केलें आहे काय ?

जोतीराव.उ.—एखाद्या सत्स्त्रीनें आजपावेतो जर धर्मपुस्तककेलें असतें तर मानव पुरुषांनीं एकंदर सर्व स्त्रियांच्या हक्कांविषयीं हयगय करून त्यांनीं आपल्या पुरुषजातीच्या हक्कांविषयीं मात्र वाचाळपणा केला नसता. कारण स्त्रियाजर ग्रंथलिहिण्याजोगत्या विव्दान असत्या तर पुरुषांनीं असा उघड गोमा करून पक्षपात केला नसता.

गणपतराव.प्र.—असो, या महासत्पुरुषांच्या निरनिराळ्या धर्मपुस्तकांत त्यांच्या समजुतीप्रमाणें पुरुषांच्या हक्कांविषयीं कांहींना कांहीं जर सत्य प्रतीपादन केलें आहे, तर त्यांच्या अनुयायांमध्ये इतका भेदभाव पडला आहे, तो कां ?

जोतीराव.उ.—त्यांच्यामध्ये इतका भेदभाव पडण्याचें कारण, जे ते आपल्या धर्मावरून व दुसऱ्याच्या धर्माविषयीं सारासार विचार न करतां, माझाच धर्म खरा आहे, म्हणून बेलगामी हट्ट घेऊन बसतात. परंतु एकमेकांनीं एकमेकांच्या धर्माविषयीं सारासार विचार केल्याबरोबर कोणीच कोणाच्या धर्माला खोटें म्हणणार नाहीत, असें माझ्या विचारानें ठरतें.

गणपतराव.प्र.—तथापि दुसरें असें कीं, ते एकमेकांच्या धर्मपुस्तकांतील सत्याविषयीं जरी सारासार विचार करून पाहतात, तरी ते एकमेकांशीं निरर्थक हाडवैर कां करितात ?

जोतीराव.उ.—परंतु ते परस्परांच्या धर्मस्थापक सत्पुरुषांसह त्या वेळच्या अज्ञानी लोकांतील सत्य आचरणाच्या अनुमानस्थितीविषयीं सारासार विचार करीत नाहीत, यामुळें तसें घडून येतें.

गणपतराव.प्र.—या तुमच्या सिद्धांतावरून हल्लींच्याप्रमाणें अति प्राचीन काळचे मानव समंजस नव्हते काय ?

जोतीराव.प्र.—यांत काय संशय ! कारण, हल्लींप्रमाणें अति प्राचीन काळचे मानव जर समंजस असते, तर त्यांनीं शूद्रादि अतिशूद्र मानवांस धिःकारानें नीच मानण्याची वहिवाट पाडली नसती. त्याचप्रमाणें प्राचीन काळचे मानवाने पराजित केलेल्या मानवांच्या कन्या-पुत्रांस आपल्या कुणबिणी व दास करून त्यांस आपली सेवाचाकरी करावयास लाविली नसती; आणि अशा तऱ्हेचा अधिकार कांहीं लोकांस होता, म्हणून एखाद्या धर्मपुस्तकांत महासत्पुरुषांच्यानें प्रसिद्धपणें लिहून ठेविलें नसतें. यावरून ते हट्टी स्वभावाचे असून ते दुसऱ्यांचा सूड घेणारे मात्र होते, असें सिद्ध होतें.

गणपतराव.प्र.—अशा तऱ्हेचें धर्मपुस्तक एखाद्या जंगली रानवट मानवाच्यानें लिहून ठेवण्याची छाती झाली नसती. यास्तव धर्मपुस्तक तरी कसें असावें, यांविषयीं थोडक्यांत उल्लेख करुन दाखवाल, तर बरें होईल ?

जोतीराव.उ.—स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व गांवच्या, प्रांताच्या, देशाच्या व खंडाच्या संबंधानें अथवा कोणत्याहि धर्मातील मताच्या संबंधानें, स्त्री आणि पुरुष या उभयतांनीं अथवा सव स्त्रियांनीं अथवा सर्व पुरुषांनीं, एकमेकांत एकमेकांची कोणत्याच प्रकारची आवडनिवड न करितां या सर्व स्त्रीपुरुषांनीं, या भूगोलावर आपलें एक कुटूंब समजून एकमतानें, एकजुटीनें एकमेकांशीं सत्यवर्तन करुन आपण सर्वांच्या निर्मिकास संतोष देऊन आपण त्याचीं आवडतीं लेकरें होतात; त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत; परंतु या सदरच्या नियमास अनुसरुन एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांनीं जर सत्य आचरण केलें असतें तर एकंदर सर्व जगांतील देव बापा परशुरामादि शिपायांस;

पोलिसास, न्यायाधिशास व तुरंगावरील शिपायास अजिबाद फांटा द्यावा लागला असता.

गणपतराव.प्र.—तर मग एकंदर सर्व जगांतील स्त्रीपुरुष मानवांनीं कोणत्या धर्माचा स्वीकार करावा, याविषयीं आपण निकाल कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—अहो बाबा, या भूमंडळावर महासत्पुरुषांनीं जेवढीं म्हणून धर्मपुस्तके केलीं आहेत, त्या सर्वांत त्या वेळेस अनुसरुन त्यांच्या समजुतीप्रमाणें कांहींना कांहीं सत्य आहे. यास्तव कोणत्याहि कुटुंबांतील एका मानव स्त्रीनें बौद्ध धर्मी पुस्तक वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास तिनें तो धर्म स्वीकारावा व त्याच कुटुंबांतील तिच्या पतीनें जुना व नवा करार वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास त्यानें ख्रिस्त्री व्हावें व त्याच कुटुंबांतील त्यांच्या कन्येनें कुराण वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास तिनें महमदी धर्मी व्हावें आणि त्याच कुटुंबांतील त्याच्या पुत्रानें सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास त्यानें सार्वजनिक सत्यधर्मी व्हावें; आणि या सर्व मातापित्यासह कन्यापुत्रांनीं आपला प्रपंच करीत असतां प्रत्येकानें कोणी कोणाच्या धर्माचा हेवा करुन व्देष करुं नये आणि त्या सर्वांनीं आपण सर्व निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेलीं लेकरें असून त्याच्याच (निर्मिकाच्या) कुटुंबांतील आहोंत, असें समजुन प्रेमानें व गोडीगुलाबीनें एकमेकांशीं वर्तन करावें, म्हणजे ते आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या राज्यांत धन्य होतील.

गणपतराव.प्र.—पुरे आता; कारण त्या सर्व धर्मपुस्तकांत कांहींना कांहीं जर सत्य आहे, तर या भूमंडळावर जेवढे म्हणून धर्म आहेत, ते सार्वजनिक सत्याचीं लेकरें आहेत, अशी माझी खात्री झाली.

जोतीराव फुले.उ.—यावरुन एकंदर सर्व धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांनीं नमून सार्वजनिक सत्यास साष्टांग प्रणिपात करावा, अथवा सार्वजनिक सत्यानें एकंदर सर्व धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांस कोणत्या तऱ्हेचा मान द्यावा ? याविषयीं तुमचा तुम्हीच सरळ चोख विचार करुन पाहा. असो; परंतु प्रत्येक स्त्री-पुरुष मानवानें दुसऱ्या व्यक्तीचें नुकसान ब करितां त्यास

कोणत्याही तऱ्हेचें आचरण करण्यास अधिकार जर आहे, तर तुम्ही कोणत्याही धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांची आवडनिवड न करितां त्या सर्वांबरोबर बहिणभावंडाप्रमाणें सत्य वर्तन करण्याचा क्रम चालू करा, म्हणजे तुम्ही आपणा सर्वांच्या जगगियंत्यासमोर धन्य व्हाल.

आकाशांतील ग्रह

बळवंतराव हरी साकवळकर.प्र.—आकाशांतील ग्रह या आपल्या भूमंडळावरील मानव स्त्री-पुरुषांस पीडा देतात, म्हणून ग्रहशास्त्रवेत्ते मोठ्या डौलानें म्हणतात, हें खरें आहे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—या सर्व विस्तीर्ण पोकळींत अनंत तारे आहेत, त्यांपैकी आपल्या अति संनिधचे सूर्य आणि चंद्र हे उभयतां या पृथ्वीवरील एकंदर सर्व जलचर, भूचर आणि वचस्पतीचें प्राण जीवन आहेत, म्हणून निर्विवाद आहे. व तसेंच बाकी शनी वगैरे ग्रह एकट्या मानव स्त्रीपुरुषांस पीडा देतात म्हणून सिद्ध करितां येत नाही. तसेंच शनी वगैरे ग्रह एकट्या मानव स्त्रीपुरुषांस पीडा देतात म्हणून सिद्ध करितां येत नाही. तसेंच शनी वगैरे ग्रहांच्या क्रमणाच्या संबंधाने एखाद्या वेळीं या आपल्या पृथ्वीवरील एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस कांहीं एक तऱ्हेचें हित अथवा अनहित होण्याचा जरी संभव आहे; तरी ते एकंदर सर्व प्राण्यांपैकीं फक्त मानव अथवा पुरुषास पीडा देतात, म्हणून सिद्ध करतां येणार नाही. कारण, शनीवरील एकंदर सर्व प्रदेश इतका विस्तीर्ण आहे कीं, त्याच्या निर्वाहाकरितां चार चंद्र आहेत व त्यास आपल्या सर्वांच्या निर्मिकानें नेमून दिलेले उद्योग एके बाजूला ठेऊन तो या भूमंडळावरील एखाद्या मानव व्यक्तीस पीडा देण्यास येतो; आणि ती पीडा टाळण्याकरितां अज्ञानी लोकांनीं धूर्त आर्यभट जोशांस भक्कम दक्षिणा दिल्यानें दूर होती, ही सर्व पोटबाबू आर्य जोशांची लबाडी आहे.

बलवंतराव.प्र.—त्याचप्रमाणें आकाशांतील मेष व वृषभ ग्रह या भूमंडळावरील चतुष्पाद बैल व मेंढ्यांबरोबर टकरा घेण्याचें एकीकडेच ठेवून येथील एखाद्या व्दीपद मानव स्त्रीपुरुषांच्या राशीला येऊन त्यांस पीडा देण्यास समर्थ होतात हें कसें ?

जोतीराव.उ.—अहो ! त्यांच्या या भूमंडळावरील चतुष्पास भाऊबंदांस म्हणजे बैलांस जन्म देणाऱ्या गायांसह मेंढ्यांस अघोरी आर्यभट ब्राह्मण त्यांस खाण्याच्या निमित्तानें यज्ञांमध्ये त्यांचा बुक्यांनीं वध करून त्यांचें मांस जरी ते गिधाडासारखे खात होते, तरी त्यांच्यानें त्यावेळीं आर्यभट ब्राह्मणांचें कांहीं नुकसान करवले नाही; तथापि हल्लींचा सत्ययुगांत जर गाया मेंढ्यांस ईश्वरकृपेनें वाचा फुटली असती, तर त्यांनीं धूर्त आर्यांतील ग्रंथकारांची नाकें ठेंचण्यास कधींहि मार्गेपुढें घेतलें नसतें.

बळवंत.प्र.,—तथापि आर्यांतील ग्रहशास्त्रवेत्ते आकाशांतील ताऱ्यांच्या संबंधानें मानव स्त्रीपुरुषांच्या जन्मवेळेवरून त्यांच्या नांवांचीं मूळाक्षरें काढितात आणि त्या मूळाक्षरांवरून त्यांच्या जन्मपत्रिका वर्तवितात आणि त्यांमध्ये त्यांस पुढें होणारे लाभाविषयी व त्यांस पुढें येणाऱ्या संकटांविषयीं भाकीत लिहून ठेवतात, याविषयीं येथें थोडासा उलगाडा करून प्रतिपादन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—आकाशामध्ये सत्ताविस नक्षत्रे आहेत, त्यांपैकीं येथे मानव स्त्रीपुरुषांच्या मूळच्या नांवाचा सिद्धांत सिद्ध करण्याकरितां या प्रसंगीं सत्ताविस नक्षत्रे आणि बारा राशींचीं नांवे कामापुरतीं घेतों. तीं अशीं: नक्षत्रे—अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी वगैरे; आणि राशी—मेष,, वृषभ वगैरे. आतां प्रत्येक दिवशीं एक नक्षत्र असतें. त्याचे वेळचे चार भाग करून त्या प्रत्येकांस पहिलें, दुसरें वगैरे चरणें म्हणतात. प्रथम स्त्री अथवा पुरुष यांचा जन्म अश्विनी नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें चु होतें.दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव चे होतें. तिसऱ्या चरणांत झाला तर त्याचें नांव चो होतें आणि चवथ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ली होतें. भरणी नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ली होतें. दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव लू होतें, तिसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ले होतें आणि चवथ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव लो होतें. कृत्तिका नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव आ होतें. दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव इ होतें इत्यादि. यावरून मानव स्त्री-पुरुषांचा जन्म होतांना त्यावेळीं नक्षत्राचें कोणते चरण होते, म्हणून समजणारे लोक फारच विरळ. त्यांतून नक्षत्रांचें पहिले व दुसरे चरणांचा संधी होतांना एक शतांश निमिषाची घालमेल झाल्याबरोबर चेयाची-चू अथवा चूयाची-चे होण्याचा संभव आहे. त्याचप्रमाणें अश्विनीचीं चार चरणें, भरणीचीं चार चरणें आणि कृत्तिकाचें पहिलें चरण. असे एकंदर सर्व नऊ चरणें मिळून एक मेष रास होती. आतां मेष व वृषभ राशीचा संधी होतांना एक शतांश निमिषाची त्यांच्यामध्ये घालमेल झाल्याबरोबर, वृषभ राशीचा मेष रास अथवा मेष राशीचा वृषभ रास होण्याचा संभव आहे. त्या सर्वांवरून मानव स्त्री-पुरुषांचा जन्म होतेवेळीं घंगाळाच्या पाण्यांत वाटी टाकून घटका पाहाणारे फारच थोडे; परंतु वांव अथवा कासऱ्यानें सूर्य अथवा एखादा रात्रीचा तारा मोजणारे बहुत सांपडतील यावरून आर्यांतील ग्रहशास्त्रवेत्ते मुली-मुलांच्या जन्मपत्रिका कोणत्या तऱ्हेनें वर्तवितात, याविषयीं आपणांस खासा अनुभव असेलच याशिवाय आपण प पेशवे सवाई माधवराव यांची **जन्मपत्रिका** वाचून पहा, म्हणजे आर्यजोशांची ठकबाजी तुमच्या सहज लक्षांत येईल.

बळवंतराव.प्र.—बरें सुचलें कां हो ! मानव स्त्री-पुरुष बालकांनीं आपल्या मातेच्या उदरीं जन्म पावलेल्या वेळेविषयीं आर्य गृहशास्त्रवेत्त्यांनीं ठरविलेल्या मताप्रमाणें आपण प्रतिपादन केलें, हें आपण ठीक केलें. परंतु एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुष आपल्या मातेच्या उदरांत असतां त्यांच्या सातव्या महिन्यांत कां आठव्यांत कां नव्या महिन्यांत, ते साक्षात सजीव प्राणी होऊन त्यांचे जन्म पावण्याची ती मुख्य वेळ म्हणावी, अथवा मातेच्या उदराबाहेर पडल्यावर त्यांचे जन्म पावण्याची मुख्य वेळी म्हणावी, या दोहोंपैकीं कोणती मुख्य वेळ खरी आहे ? याविषयीं नीट उलगडा करून संगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—याविषयीं आर्यांतील ग्रहशास्त्रवेत्त्यांनीं या कामीं केवळ आपली पोटें जाळण्याकरितां ज्योतिषशास्त्रांत हें मनःकल्पित थोतांड उभे केलें आहे, कारण मानव स्त्रियांच्या उदरांत अथवा उदराबाहेर आलेल्या बाळांची मुख्य जन्म काळांच्या दोन्ही वेळा नव्हेत. परंतु स्त्री-पुरुष जेव्हां

एकांत स्थळीं रमतात, तेव्हां स्त्रीच्या उदरांत मानव पुरुष आपल्या स्वतः स्वयंभू अवताराचें बीजारोपण करितां. याविषयीं आर्यांतील गृहशास्त्रवेत्यांनीं स्त्री-पुरुषांपासून त्यांच्या रमण्याच्या वेळकाळांची नीकी बरोबर माहिती काढून जर त्यांनीं जन्मपत्रिका करण्याची वहिवाट घातली असती, तर त्या सर्वास गमतीकरितां या प्रसंगीं बरें म्हटलें असतें.

बळवंतराव.प्र.—मानव पुरुष जेव्हां आपण स्वतः स्त्रीच्या उदरांत अवतार धरण करितो, तेव्हां तो आपल्यासारखा मानव पुरुष न जन्मतां, तोच नेहमीं अथवा पाळीपाळीनें स्त्री अथवा पुरुष होऊन जन्म पावतो, याविषयीं आपणा सर्वांच्या निर्मीकानें आपल्या हातांत कोणती किल्ली ठेवली आहे, तिचें आपण कृपा करून जर यें थोडेसें प्रतिपादन कराल, तर आपले एकंदर मानवप्राण्यांवर मोठे उपकार होणार आहेत.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व प्राणीमात्रांसह मानव पुरुष, जेव्हां आपण स्वतः स्त्रीच्या उदरांत अवतार धरण अरितो, तेव्हां ते आपल्यासारखा मानव पुरुष होऊन न जन्मतां, तोच नेहमीं अथवा पाळीपाळीनें स्त्री अथवा पुरुष होऊन जन्मतो. याप्रीत्यर्थ आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें आपल्या हातांत कोणती किल्ली ठेवली आहे, याविषयीं प्रतिपादन करण्याचें हें स्थळ नव्हे व तसें केल्यानें हा विषय यें विनाकारण फुगून त्याचा माझ्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र बांधवांसह इतर मानव वाचकांस वाचण्याचा कंटाळा येणार आहे. या भयास्तव आपणा सर्वांच्या निर्मीकाच्या सत्तेनें दुसऱ्या एखाद्या प्रसंगीं याचें पृथक, मला सविस्तर विवेचन करितां येईल.

जन्म

लक्ष्मण मनाजी.प्र.—या जगांत मानव स्त्री-पुरुषांस कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर त्यांस कसें वाटतें ?

जोतीराव.फुले.उ.—मानव स्त्री-पुरुषांस कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर त्यांस आनंद होऊन उल्हास वाटतो खरा, परंतु ही त्यांची सर्वथैव चूक आहे. स्त्रीनें अथवा पुरुषानें पूर्वी कमविलेल्या दुर्गूणांचा त्यांनीं समूळ जर परित्याग केला नाही, तर त्याजपासून जन्म पावलेल्या कन्या-पुत्रांचा शेवट त्यांच्या सहवासानें फारच वाईट होणार आहे.

लक्ष्मण.प्र.—मानव माता-पित्यांस मूल जन्मल्याबरोबर त्यांनीं आपल्यांतील पूर्वी असलेल्या दुर्गूणांचा जर समूळ परित्याग केला नाही, तर त्यापासून त्यांच्या कन्या-पुत्रांचें नुकसान होणार तें कोणतें ?

जोतीराव.उ.—कारण आपणा सर्वांच्या निर्मीकानें मुख्य स्त्री व पुरुषांस अतिपवित्र व अतिकोमल निर्माण केले आहे, हें त्यांच्या मुखचंद्रावरून सहज सिद्ध करितां येतें. यास्तव मानव मातापित्यांमध्ये पूर्वी असलेला चोरी करण्याचा धंदा ते जर जागृत ठेवतील, तर त्यांच्या कन्या-पुत्रांच्या सदगुणी होण्यास फारच अडचणी सोसाव्या लागतील. यास्तव एकंदर सर्व मतापित्यांनीं आपल्यास कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर आपल्यांतील पूर्वीच्या दुर्गूणांचा सर्वोपरी त्याग करून

आपण स्वतः शुचिर्भूत होऊन आपल्या कन्या-पुत्रांस सत्य सदाचरणरूपी मंगलस्नान जर घालणार नाहीत, तर त्यांस लक्षावधी पाण्याच्या आंघोळी घातल्याने काय होणार आहे ! व अशा तऱ्हेचें मातापित्यांनीं स्वतः सत्यसदाचरणार्थें मंगलस्नान करून आपण स्वतः आपल्या कन्या-पुत्र अज्ञानी अर्भकांत सत्य मार्गावर लावण्याविषयीं जर प्रयत्न केला, तर त्यांचीं मुलें एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषास निःसंशय प्रिय होतील. मुलांचा अथवा मुलींचा जन्म झाल्याबरोबर त्यांच्या कुळांत जो सत्यदात्यांनीं चुंबन घेऊन एकंदर सर्व इष्ट-मित्रांसह कुटुंबांतील स्त्री-पुरुषांनीं शांतपणें सत्यास जीवीं धरून आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यांच्या कृपेविषयीं मंजुळ स्वरानें गायन करून एकंदर सर्व मानवांतील अंध पंगू जनांस आपल्या शक्तीनुसार साहय देऊन सर्वांनीं उल्हास आणि आनंद करावा.

**कन्या अथवा पुत्र यांचे नांवाचा संस्कार,
अन्नाचा संस्कार आणि शाळेचा संस्कार.**

यशवंत जोतीराव फुले.प्र.—कन्या अथवा पुत्र यांच्या नांवाचा संस्कार केव्हां करावा ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—कन्या असल्यास तिच्या नांवाचा संस्कार बाराव्या दिवशीं करावा व पुत्र असल्यास त्याच्या नांवाचा संस्कार तेराव्या दिवशीं करावा.

कन्या अथवा पुत्र यांच्या नांवाचा संस्कार करण्याच्या पूर्वी मानव मातापित्यांनीं त्यांच्या मुलाचा जन्म होतांच त्यांच्यामध्ये पूर्वीच्या दुर्गुणाचा परित्याग करीन, म्हणून जो त्यांनीं संकल्प केला होता, तो त्यांनीं मनीं दृढ धरून, आणि आम्ही उभयतां कोणत्याही मानवप्राण्यांचा व्देष करणार नाहीं आणि सर्वांबरोबर बहिण-भावंडांप्रमाणें प्रीति करण्यांचा निश्चय करून मुलांस तेलाभ्यंग करून स्नान घालून वस्त्रें घालवीत. मातापित्यांच्या सद्गुणाशिवाय मुलांच्या अंगावर रुपें, सोनें, रत्नें वगैऱ्यांचा कोणत्याच प्रकारचा मौल्यवान धातु, मौलीक दगडांचे अलंकार नसावेत, कारण त्यांच्या अलंकारापासून मुलांच्या जिवास धिका मात्र आहे, परंतु सद्गुण अलंकारापासून मुलांसह एकंदर सर्व मानवांस सुजानासरिखा लाभ होणार आहे. घरांतील स्त्रियांनीं पुरुषांच्या सल्ल्यानें मुलांच्या नांवाचा संस्कार करून त्यास पाळण्यांत घालून निर्मीकाची आभार स्तुति गावी. मुलाच्या मातुश्रीच्या स्तनांत दुध पुर्तें असल्यास मुलास सहा महिन्यांच्या आंत कोणत्याहि प्रकारचा अन्नसंस्कार करू नये.

कन्येस अथवा पुत्रांस थोडें थोडें बोलतां येऊं लागल्याबरोबर, तींच त्यांना त्यांच्या आईनें स्वतः लहान लहान वाक्यें त्यास बोलावयास लावून त्यांजकडून मूळाक्षरें मात्र खेळतां खेळतां पाठ लरवावीत. पुढें पाचवें वर्षे लागतांच त्यांस शाळेंत पाठविण्याची सुरवात करावी. पंतोजी मात्र कळवळ्याचा असून तो भाडोत्री स्वार्थसाधू व आपमतलबी कल्पित धर्माभिमानी नसावा.

लग्न

गणपतराव दर्याजी थोरात, पेन्शनर.प्र.—लग्न म्हणजे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याने जेवढे म्हणून प्राणीमात्र निर्माश केले आहेत, त्यांतून मानव स्त्री-पुरुषांस एक तऱ्हेची सारासार विचार करण्याची मात्र बुद्धि म्हणजे अक्कल दिली आहे व ते तिच्या योगाने एकंदर सर्व मानवप्राण्यांस कांहीं अविचारी दांडग्या लोकांस कलह करीतां येऊं नये, म्हणून सर्वानुमते असें ठरले असावे कीं, हरएक मानव पुरुष व स्त्री हे उभयतां मरेतो-पावेतो एकमेकांचे साथी व साह्यकारी होऊन एकचित्ताने वर्तन करून त्यांनीं सुखी व्हावे, म्हणून जी कांहीं परस्परांशीं कबुलायत करण्याची वहिवाट घातली आहे, त्यास लग्न म्हणतात.

गणपतराव.प्र.—मानव कन्यापुत्रांनीं कोणत्या गुणांवरून एकमेकांशीं लग्न लावावे याविषयीं कांहीं नियम असल्यास आम्हांस कळवाल, तर बरे होईल.

जोतीराव.उ.—मानव कन्यापुत्रांनीं एकमेकांशीं कोणत्या गुणांवरून एकमेकांबरोबर लग्न लावावे, याविषयीं कांहीं नियम नाहीत—कित्येक कन्येचीं माता-पितरें आपली कन्या कांहीं दिवस खाईल, पिईल, लेईल, नेसेल आणि मजा मारील, या आशेनें तिची संमती घेतल्याशिवाय तीस श्रीमंताची सून करून देतात. कित्येक पुत्रांची माता-पितरें आपला पुत्र कांहीं दिवस खाईल, पिईल, लेईल, नेसेल आणि मजा मारील, या आशेनें त्याची संमती घेतल्याशिवाय त्यास राजेरजवाडे यांचा जावई करून देतात. कित्येक कन्या तरुण मुलांच्या कुस्वरुपाची परवा न करितां, त्याच्या फक्त शौर्यावर भाळून त्यास आपला पति करितात. कित्येक पुत्र तरुण मुलींच्या दुष्ट स्वभावाची परवा न करिता तिच्या फक्त देखणेपणावर भाळून तीस आपली पत्नी करितात. यावरून कन्या-पुत्रांनीं आपल्या माता-पित्यासह वडील धाकुटे इष्टमित्रांचा सल्ला घेऊन त्यांनीं स्वतः मार्गे पुढें पाहून सारासार विचार करावा आणि वधू अथवा वराच्या मता-पित्यांच्या गृही अथवा सत्यशोधक समाजगृहांत वधूवरांनीं एकमेकांसमोर आसनावर बसून अथवा उभे राहून मानव पंचासमक्ष पुढें दिलेल्या आपआपल्या प्रतिज्ञांदाखल मंगळाचा स्वतः अनुक्रमाने उच्चार करून लग्न लावल्याबरोबर आपल्या सर्वांच्या निर्मीकास परमानंद होणार आहे.

॥ मंगलाष्टक ॥

(वर)

देवाचे नियमा प्रमाण धरुनि चाले तुझें कूळ गे ॥

सत्यानें अवध्यांत श्रेष्ठ असशी तसेचहि त्वत्सगे ॥

अज्ञान्या समदृष्टिनें शिकविशी, तूं ज्ञान त्या दाविशी ॥

प्रीतीनें वरितां तुला अजि तुझी ऐकून किर्ती अशी ॥

शुभमंगल सावधान ॥ १ ॥

(वधु)

मानीशीं जरी त्वां दिलें अनुदिनीं, कर्त्या समाधानसें ॥
आम्हां सर्व स्त्रियां असे बहु पिडा, हें नेणशी तू कसें ॥
स्वातंत्र्यानुभवाची ओळख आम्हां, झाली नसे मानशीं ॥
यासाठीं अधिकार देशिल स्त्रियां, घे आण त्याची अशी ॥
शुभमंगल सावधान ॥ २ ॥

(वर)

स्थापाया अधिकार मी झटतसें, या बायकांची सदा ॥
खर्चाया न मनीं मी भीं किमपिही, सर्वस्व माझें कदा ॥
मानीतों सकला स्त्रियांस बहिणी तूं एकली मत्प्रिया ॥
कर्त्याचें भय मी मनांत तुजला, ठेवीन पोसावया ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ३ ॥

(वधु)

बंधुवत्मजला समस्त असती, त्वदिभन्न जे कीं नर ॥
आज्ञाभंग तुझा करिन न कदां, मी सत्य कर्त्यावर ॥
ठेवोनी अवघाचि भार झटूं या, लोकां कराया हिता ॥
हाताला धरुनी तुला वरितसें, सर्वापुढें मी अतां ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ४ ॥

सत्यपाळक स्त्री-पुरुषांचा आशीर्वाद

आभारा बहु मानिजे आपुलिया, माता-पित्यांचे सदा ॥
मित्रांचे तुमच्या, तसेच असती जे इष्ट त्यांचे वदा ॥
वृद्धां पंगु सहाय द्या मुलिमुला, विद्या तया शिकवा ॥
हर्षे वृष्टि करा फुलांचि अवघे, टाळी अतां वाजवा ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ५ ॥

वर (शपथ)

आजपासून मी तुला माझी भार्या कबूल करुन, मानव पंचांसमक्ष मी अशी प्रतिज्ञा करतो
कीं, आजपासून मी मनीं कोणत्याहि प्रकारचा कुतर्क न धरुन एक क्षणभरदेखील तुझ्याबाहेर

जाणार नाही; म्हणून आपल्या सर्वांच्या उत्पन्नकर्त्यासहित आपल्या कुळस्वामीस स्मरून प्रतिज्ञा करितो.

वधु (शपथ)

आजपासून मी तुला माझा भ्रतार कबूल करून, मानव पंचासमक्ष मी प्रतिज्ञा करिते, ती अशी की, आजपासून मी मनीं कोणत्याही प्रकारचा कुतर्क ज धरून एक क्षणभरदेखील तुझ्याबाहेर जाणार नाही; म्हणून आपल्या सर्वांच्या उत्पन्नकर्त्यासहित आपल्या कुळस्वामीस स्मरून प्रतिज्ञा करिते.

शेवटी वधू-वराने सर्व इष्टमित्रांच्या भेटी घेतल्यानंतर वर-वधुने मोठ्या आनंदाने कोणत्याही धर्माची अथवा देशाची आवडनिवड न करितां एकंदर सर्व मानवबंधूतील पोरक्या मुली-मुलांस व अंध-पंगूस आपल्या शक्तीनुसार दानधर्म करित आपल्या घरीं अथवा गांवीं जावे.

दुष्टाचरण

लक्ष्मण मानाजी पाटील, मगर.प्र.—आपण सर्वांच्या निर्मीकाने एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न करतेवेळीं फक्त मानव स्त्री-पुरुषांस सारासार विचार करण्याची बुद्धि देऊन, त्यांस अतिपवित्र केले आहे, असा जर तुमचा सिद्धांत आहे, तर त्या जगामध्ये कांहीं मानव स्त्री-पुरुष दुष्टाचरणी कसे झाले ?

जोतीराव.उ.—एकंदर या सर्व पृथ्वीच्या पृष्ठभागांवरील कांहीं मानव स्त्रीपुरुष आळशी झाल्यामुळे ते दुष्टाचरणी झाले.

लक्ष्मण.प्र.—याविषयी आपण जर एखादे साक्षात उदाहरण द्याल, तर एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांवर आपले मोठे उपकार होतील.

जोतीराव.उ.—प्रथम, त्या आळशी मानव स्त्री-पुरुषांनी आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यांस विचारल्यावांचून, त्यांच्या वस्तु जेव्हां चोरून नेऊं लागले; तेव्हां एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांस आपआपल्या शेतमळ्यांतील वगैरे बाहेरचीं कामे करावयास जाण्याच्या पूर्वी प्रत्येक घरवाल्यास त्यांच्या कुटुंबांतील एखादा कामकरी घरीं ठेवून, आपआपल्या घरांची रखवाली करण्याची अडचण पडू लागली; व ही गैरसोय दूर करण्याकरितां कांहीं मानव कारागीर एकंदर सर्व जगांतील मानवास हितावह होऊन, त्यांच्या उपयोगी पडण्याजोगत्या वस्तु तयार करण्याचे काम एके बाजूला सोडून, ते लाखो रुपयांच्या किंमतीचीं नानातऱ्हेचीं कुलपे करण्यांच्या कामीं गुंतले. यामुळे एकंदर सर्व जगांतील मानव स्त्री-पुरुषांच्या वेळेच्या व द्रव्याच्या संबंधाने त्यांचे किती नुकसान झाले; व हल्लीं होत आहे, याविषयी माझ्याने अनुमान करूनसुद्धां सांगवत नाही.

लक्ष्मण.प्र.—असो-परंतु एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांनी आपआपल्या घरांतील सामानाच्या बचावासाठी कुलपें खरेदी करुं लागल्यामुळें त्यांच्या घरांतील सर्व वस्तु सुरक्षित राहून ते सुखी झाले असतील काय ?

जोतीराव.उ.—अरे, हे संवयीनें बनलेले अट्टल चोर मानव कारागिरांच्या कुलपी **अटकावला कोठून भिणार !** परंतु त्यांपैकी, (स्त्रियांशिवाय) कांहीं एक मानव पुरुष चोरांनीं जिवावर उदार होऊन एके ठिकाणीं जमून त्यांनीं आपल्या तोंडाला काळें लावून त्याला चुन्याच्या पांढऱ्या ठिपक्यांनीं साजरें करून, एका हातांत टेंभे आणि दुसऱ्या हातांत नागव्या तलवारी घेऊन रस्तोरस्तीं सराटे पसरून लोकांस मारण्याकरिता दगडांचे जागोजाग लहान लहान ढीग करीत. आणि एकंदर सर्व गावकऱ्यांची पर्वा न करितां त्यांच्या समक्ष निर्लज्ज होऊन “ **हरहरमहादेव** ” अथवा “ **दीनदीन** ” म्हणण्याच्या नादांत सधन मानव स्त्री-पुरुषांच्या घरांवर दरवडे घालून त्यांचीं जबरीनें कुलपें मोडून त्यांचीं घरें लुटून नेऊं लागले.

लक्ष्मण.प्र.—यावरून गांवकरी लोक पुढें काय करुं लागले ?

जोतीराव.उ.—गावांत दरवडे पडूं लागल्यामुळें कित्येक खेड्यापाड्यांसह एकंदर सर्व गावकऱ्यांनीं आपआपल्या स्वतःच्या निर्वाहांचीं कामें एके बाजूला सोडून, एकंदर सर्व गावांतील मानव स्त्री-पुरुषांनीं एकत्र होऊन, त्यांनीं आपल्या डोक्यांवर कन्हत कुन्थत चिखलमातीच्या टोपल्या वाहून, एकंदर सर्व गांवाभोंवतारीं गांवकूस बांधिले; आणी त्याला जागोजाग मोठमोठाले दरबाजे लावून त्यांच्या संरक्षणाकरितां आपसांतच वर्गणी जमा करून ते वेसकरांस वेतन देऊं लागले.

लक्ष्मण.प्र.—यापुढें दरवडेखोर आपला परिणाम कोणत्या थरास लावितात, याविषयीं आपल्यास विचारण्याचा त्रास जरी देत नाही, तरी तूर्त असें विचारतो कीं, मूळ मानव स्त्रीपुरुषांत चोर कोणाच्या हयगयीनें निपजलें ?

जोतीराव.उ.—कुटुंबातील मुख्य माता अथवा पिता; गावांतील मुख्य पाटलीण अथवा पाटील; देशांतील मुख्य देशमुखीण अथवा देशमुख; पृथ्वीवरील मुख्य महाराणी अथवा महाराजा, या सर्व मुख्य अधिकाऱ्यांत सत्यपाळकपणाची मुळींच कळकळ नसल्यामुळें ते आपल्या ताब्यांत असलेल्या मुलीमुलांवर चांगली चौकशी न ठेवितां त्यांस उनाड होऊं देतात आणि त्यांस योग्य वेळीं योग्य शिक्षण देण्याची हयगय करितात. त्यामुळें एकंदर सर्व जगांत चोऱ्या वगैरे सर्व प्रकारच्या दुष्ट आचरणांचा फैलाव झाला व होतहि आहे.

लक्ष्मण.प्र.—यास्तव या बलिस्थानावरील मुख्य महाराणी आईसाहेब सरकारांनीं आपल्या ताब्यांत असलेल्या प्रजेच्या कन्यापुत्रांस आळशी होऊं न देतां, त्यांस योग्य वेळीं योग्य शिक्षण द्यावें. तें कोणतें कीं, जेणेंकरून एकंदर सर्व बलिस्थानांत चोरी वगैरे सर्व प्रकारच्या दुष्ट आचरणांच फैलाव झाला आहे, त्याचें निर्वश होईल.

जोतीराव.उ.—अरे बाबा, आपल्या राणीसाहेब या बअलिस्थानांतील एकंदर सर्व शेतकरी लोकापासून जेवढी म्हणून करपट्टी घेतात, तिचें नांवसुद्धां मी येथें घेत नाहीं. परंतु मी तुला असें विचारतो कीं,

या आपल्या कनवाळू महाराणी आईसाहेब बलिस्थानांतील अजानी शेतकरी लोकांपासून जेवढा म्हणून लोकलफंड सक्तीने वसूल करितात, तो सर्व शूद्रादि अतिशूद्र शेतकऱ्यांच्या मुलांकरितां शाळा घालून त्या शाळेत त्यांस शेतकीसह तत्संबंधी सर्व. प्रकारच्या विद्या शिकविण्याच्या कामीं, येथील एकंदर सर्व कृत्रिमी, ढोंगी, धर्मलंड आणि बंडखोर भटपांड्यासह पेशव्यांच्या जातीचे, जे आपल्यासच श्रेष्ठ मानून इतर मानवास तुच्छ मानितात, अशांवर भरंवसा न ठेवितां फक्त युरोपियन कामगारांच्या व्दारे खर्च केल्याबरोबर त्या शाळांपासून शेतकऱ्यांत हल्लींपेक्षां ज्यास्ती चोर निपजतील, असें तुला वाटतें काय ?

लक्ष्मण.प्र.—खरोखर सरकारानें सदरीं लिहिलेल्या लोकांच्या, पंतोजीच्या जाग्यावर जर नेमणुका शेतकऱ्यांच्या शाळांत केल्या नाहींत, तर मात्र पूर्वीप्रमाणें त्यांच्यांत चोर होणार नाहींत व ते निरंतर उद्योग झाक्यामुळें त्यांच्यात जास्ती सदगुणी निपजतील आणि ते आर्यभट्ट फडक्या चोरासारख्यांच्या नादीं न लागतां, आपल्या सरकारास कोणत्याच प्रकारची तोशीस न लावितां ते मोठ्या उल्हासानें जास्ती करपट्टी देण्यास समर्थ होतील, असें मी प्रतिज्ञेनें सांगतां. परंतु आपल्या सरकारानें बळिस्थानांतील शेतकऱ्यांच्या शाकांशिवाय दुसऱ्या कोणत्या लोकांकरितां आणखी शाळा घालाव्यात ?

जोतीराव.उ.—आपल्या कनवाळू सरकारानें या बळिस्थानांतील शेतकऱ्यांच्या शाळांशिवाय घिसाडी, लोहार, बटई-सुतार-कढई-चांभार-सोनार-तांबट-साळी-शिंपी वगैरे कारागिरांच्या मुलांकरितां निरनिराळ्या शाळा घालून त्यांमध्ये त्या सर्वांच्या कसबांसंबंधीं सर्व प्रकारच्या विद्या शिकविण्याच्या कामीं थोडा थोडा खर्च केल्याबरोबर त्या सर्व शाळांत शिकलेलीं कारागिरांचीं मुलें फारच थोडीं चोर निपजतील, असें मी खात्रीनें सांगतां.

लक्ष्मण.प्र.—एकंदर सर्व बलिस्थानांतील कारागिरांच्या मुलांसाठी शाळा घालण्याकरितां आपल्या सरकारानें रयतेच्या कोणत्या फंडातून खर्च करावा ? कारण, कारागीर लोक शेतकऱ्यांसारखा सरकारास लोकल फंड देत नाहींत.

जोतीराव.उ.—असें जर आमच्या सरकाराचें म्हणणे आहे, तर त्यांत त्यांची थोडींसी गैरसमज आहे असें म्हटले पाहिजे; कारण त्यांनीं पाहिजे असल्यास शेतकऱ्यांपासून वसूल केलेल्या करपट्टीच्या रॉयलफंडांतून थोडासा पैसा खर्च करून कारागीर लोकांच्या मुलांकरितां शाळा घातल्याबरोबर ते यूरोप व अमेरिका खंडांतील कारागिरांसारखे थोड्या किंमतीत नांगर, कुळव, पाभारी, कोळपी, काढणी व मळणी वगैरे नानाप्रकारचीं यांत्रिक आऊतें लागोपाठ सहज शेतकऱ्यांसाठीं जेव्हां करतील, तेव्हां शेतकरी लोक आपल्या सरकारास जास्ती कर देण्यास सहज समर्थ होतील. यामुळें एकंदर सर्व बळिस्थानांतील क्षत्रियांसह सरकारचा बोलबाला होऊन त्याची या जगांत अगाध किर्ती होईल.

लक्ष्मण.प्र.—सरकारानें एकंदर सर्व शेतकऱ्यांसह कारागीर लोकांकरितां शाळा घातल्या आणि त्यांनीं आपआपलीं मुलें धूर्त आर्य पुराणिकांच्या चिथावणीवरून त्या शाळेंत शिकण्याकरितां जर पाठविलीं नाहींत, तर येंथें आपल्या सरकारानें काय उपाय करावा ?

बागेची रखवाली करणाऱ्या जंबुमाळी सरदाराचा युद्धामध्ये मोड केला व त्यानें आपलें पुच्छ वर करून त्यास आपल्या पायाखालीं तुडविलें हें समयास अनुसरून त्यानें बरें केलें. परंतु हल्लीं जंबुमाळी मानव सरदाराच्या हातांत नगवी तरवार न देतां खुर्पे देऊन जागिजाग मर्कटांच्या दगड धातूच्या मूर्ती करून त्यांवर तेल शेंदूर खरबडून त्यांची आराधना करितात व तसेंच कुंभकर्णाचा आहार व निद्रा यांविषयीं इतिहासकर्त्यानें बरीच मीठमिरची लावून पाल्हाळ केला आहे, परंतु रावणाचें अंगावर पडलेलें, त्याचे उरास चेपणारें धनुष्य सहज हातांत धारण करून युद्ध करणारा ब्रह्मराक्षस परशुराम काय काय खात होता, याविषयीं कांहींच उल्लेख केला नाही, याविषयीं इतिहास कर्त्यांच्या कारस्थानीचा फार आचंबा वाटतो. त्याचप्रमाणें इंद्रजीताचें शीर सुलोचनेच्याच हातावर येऊन कसें पडलें ? या सर्वांवरून रामायणांतील एकंदर सर्व इतिहास केवळ माकडचेष्टा असून एखाद्या भंगड मनुष्यानें हें कल्पनेनें लिहिलें आहे म्हणून सहज सिद्ध करितां येईल. यांत नीतिचा लव आहे म्हणून आम्हास दाखविता येणार नाही.

यशवंत.प्र.—आतां भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्या सर्वांविषयीं येंथें थोडासा उल्लेख करून दाखवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी असंभवनीय आहेत; त्यांपैकीं तुमच्या माहितीस्तव, नमुन्यासाठीं कांहीं गोष्टींचा येंथें उल्लेख करून दाखवितों अतिशय तामसी, गळ्यांत रुंडमाळा धारण करणाऱ्या शिवाच्या प्रसादेंकरून दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाला मनुष्यांचीं शंभर, हत्तींचीं शंभर आणि घोड्यांचीं शंभर अशीं तीनशें मुखें असून त्यास हजार हात व दोन पाय मात्र होते. तर यावरून दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाच्या शरीराचे रचनेविषयीं विचार केला असतां रावणाविषयीं कांहींच अचंबा वाटत नाही. एके वेळीं गोकुळांत अतिशय पर्जन्यवृष्टि होऊं लागल्यामुळें एकंदर सर्व गोपाळांसह गांवचे लोक गर्भगळीत होऊन भयभीत झाले व त्या सर्वांस अद्भुत चमत्कार करून दाखविण्याकरितां अवतारी देवबापा कृष्णाजीनें (मारुती माकडासारखा द्रोणागिरी) गोवर्धन पर्वत उचलून त्यास आपल्या हाताच्या करांगळीवर घेऊन सर्व लोकांचा बचाव केला. त्याचप्रमाणें यमुनेच्या डोहांत बुडी मारून काळिया सर्पाचा पराभव केला आणि आपण यशस्वी होऊन त्याचे पाठीवर उभा राहून मोठ्या शेखीनें तोंडानें पुंगी वाजवीत वाजवीत डोहाच्या बाहेर निघाला, या सर्व असंभवनीय गोष्टी कोणाच्यानें खऱ्या म्हणवतील ?

यशवंत.प्र.—भागवतांतील एकंदर सर्व गोष्टी आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाच्या नांवाला बद्दा आणण्यासारख्या आहेत. त्या सर्वांविषयीं इत्थंभूत वर्णन केल्यास सर्व लोकांचे डोळे उघडणार आहेत.

जोतीराव.उ.—प्रथम दुंदुभी नांवाच्या राक्षसाच्या घरी कृष्णाने (ठेंगू वामनासारखे) ब्राह्मणाचे थेट सोंग घेऊन त्याचा निर्दयपणे कपटाने वध केला, हे आपल्या सर्वांच्या परम दयाळू निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरून इतर मानवी धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यांच्या धर्मातील ब्राह्मण लोक इतर अज्ञानी जनांबरोबर ठकबाज्या करण्याचा विधिनिषेध मानीत नाहीत. दुसरे असे की, कृष्णाजीने आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्याच्या घरांतील दूध, दही व लोणी चोरून खाल्ले. आता हा चोरी करण्याचा धंदा आपल्या परम न्यायी निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा आर्यभट्ट ब्राह्मणांस चोऱ्यामोऱ्या करून लांच खाण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. तिसरे असे आहे की, त्यावेळच्या रुढीप्रमाणे गवळ्यांच्या स्त्रिया नग्न होऊन नदीत स्नान करित असतां अति चावट कृष्णाजीने त्या सर्वांची, भामट्यासारखी, लुगडी व चोळ्या बगलेत मारून कदंब वृक्षावर बसून त्या सर्वांची निर्लज्जपणे मोठ्या हौसेने मजा पाहात बसला; आता हा निर्लज्जपणा आपल्या परम पवित्र निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांस स्त्रियां बरोबर उद्धटपणा करून त्यांची अमर्यादा करण्याचा विधिनिषेध वाटत नाही. चवथे असे की, कृष्णाजीस जरी सोळा सहस्र एकशत अष्ट नारी होत्या, तरी गवळ्याच्या राधा स्त्रीवर लपट होऊन तिचे मन भ्रष्ट केले. हे त्याचे व्यभिचाराचे कृत्य आपल्या परम नीतिमान निर्मीकाच्या नांवाला शोभेल काय ? यावरून इतर धर्मातील लोकांपेक्षा एकंदर सर्व आर्यभट्ट ब्राह्मणांतील वेदवेत्ते शास्त्रीपंडीतास वेसवारांडांचे गाणेबजावणे ऐकण्याचा व व्यभिचाराचा बिलकूल विधिनिषेध वाटत नाही. याशिवाय सर्व दुर्गुणसंपन्न अष्टपैलू देव अवतारी कृष्णाजीने अनेक वेळां लबाडीने नानाप्रकारच्या ठकबाजा करून अनेक लोकांच्या प्राणास भवला व आपल्या सख्ख्या कंसमामा दैत्याचा वध केला, या सर्वावरून सर्वोपरी काळ्या रंगाच्या कृष्णाजीने अर्जुनास गीतेमध्ये उपदेश केला आणि त्यांत त्याने नीतिचा काय उजेड पाडला असेल तो असो. जसे:--

"लोका सांगे ब्रह्मज्ञान आपण कोरडे पाषाण"

यशवंत.प्र.—कृष्णाजी जर देव जातीचा होता, तर त्याच्या सख्ख्या मामाची दैत्याची अवलाद कशी झाली ? या सर्वावरून माझ्या मते इसापनीति फार बरी दिसते. याविषयी तुमचे काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य भट्टांच्या बोलण्यांत व लिहिण्यांत कांहीच धरबंद नाही. ते आपल्या मतलबासाठी पाहिजेत ते करतील आणि वेळेस आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाची सुद्धां कुकूचकू करून आपण स्वतः वेदांती अहंब्रह्म बनून खासे भूदेव होऊन बसण्यास चुकत नाहीत. इसापनीतीत कोल्ह्याकुर्त्याविषयी कल्पित गोष्टी ऐकून मानवप्राणी सुनीतिमान होतो. परंतु रामायण व भागवतांतील कल्पित माकडांसहि दुंदुभीसारख्या विचित्र प्राण्यांविषयी गोष्टी ऐकून मानवप्राणी कुनीतीच्या ठिकाणी रत मात्र होतात. आणि आपल्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुलांस सुशिक्षण देण्याकरितां शाळा बांधण्याच्या कामी खर्च न करितां, वाई, बनारस, प्रयाग, नाशिक वगैरे ठिकाणी राम-कृष्णांची देवालये बांधण्यांत अतोनात खर्च करितात. याला कोणीतरी नीति

म्हणेल काय ? शूद्रांपासून व अतिशूद्रांपासून कराचा पैसा घेत असत व तो पैसा लोकहिताकडे खर्च करण्याच्या ऐवजी आपल्या कामाकडे व रामकृष्णांची देवालये बांधण्याकडे खर्च करीत असत. आतां हा एवढा अनर्थ कशावरून म्हणाल तर भागवत व रामायण यावरूनच होय, हे सूक्ष्म विचारांतीं सहज कळून येईल.

यशवंत.प्र.—यावरून एकंदर सर्व जगांत नीतीचें आचरण करणारे कोणीच नाहीत काय ?

जोतीराव उ.—असें कसें म्हणतोस ? महंमदी धर्मांत नीतीनें आचरण करून आपल्या निर्मीकास संतोष देणारे बहुतेक आहेत.

यशवंत. उ.—एकंदर सर्व मुसलमान लोकांनीं तर कित्येक मूर्तीपूजक लोकांच्या जुलमानें सुंता करून त्यांस बाटिवलें म्हणूनच धूर्त आर्य भट्टांच्या हेवेखोर ग्रंथांत लेख सांपडतो, तो येणेप्रमाणें " न नीचो यवनात्परः" व मुसलमान लोकांचें कुराण समजू नये म्हणून त्यांनीं एक शास्त्र मानून नियम करून टाकिला तो असा--"न वदेद्यावनी भाषां कष्टे प्राणगते अपि."

जोतीराव.उ.—कृत्रिमी आर्य भूदेव नटांच्या अपमत्तलबी बनावट धर्माच्या पाशांत सांपडलेल्या बहुतेक अज्ञानी मूर्तीपूजकांचें कल्याण होण्यासाठीं कित्येक धार्मीक जाहामर्द मुसलमानांनी आपल्या हातावर शिरे घेऊन तलवारीच्या जोरानें त्यांनीं आपल्यासारख्या त्यांच्या सुंता करून त्यांस "बिसमिल्ला हिर रहिमान निर्हिम" असा महापवित्र कलमा पढवितात व त्यांस आपल्या सर्वांच्या सरळ सत्य धर्ममार्गावर नेतात. कारण महंमदी लोकांच्या पवित्र कुराणांत एकंदर सर्व प्राणीमात्रांची निर्माणकर्ता खुद्द म्हणतात व त्या खुदानें निर्माण केलेल्या मानवांस एकमेक भावंडांप्रमाणें मानितात. त्याचप्रमाणें एकंदर सर्व मानवांस त्यांचे पवित्र कुराण वाचून पाहण्याची व त्याचप्रमाणें आचरण करण्याची मोकळीक आहे, तसेंच ते सर्वास आपल्या बरोबरीचे हक्क देऊन त्याजबरोबर रोटी व बेटी व्यवहार सुरू करण्याची मोकळीक देतात आणि अखेरीस त्या सर्वास आपल्या सर्वांच्या खुद्द निर्मीकाचे आभार मानण्याकरितां महिझीतींत आपल्याबरोबर घेऊन बसतात.

यशवंत. प्र.—एकंदर सर्व मानवांनीं एकमेकांस भावंडांसारखे मानून त्याप्रमाणें आचरण करावें म्हणून त्यांच्या पवित्र कुराणांत जर लेख आहे, तर त्याचप्रमाणें आर्यांचे अथर्व वेदांतसुद्धां तसल्या प्रकारचा श्लोक आहे, तो पुढें देतो.

श्लोक

सहृदयं संमनस्य अविद्वेष कृणोमिवः
अन्योन्यं अभिहृत वत्सजातं इवाध्न्या ।
अनुव्रतः पितुः पुत्रो मात्रा भवतु सम्मनः
जायापत्ये मधुर्मात वाचं वदतु शांतिवान ।
मा भ्राता भ्रातारं व्दिषद मास्वसारं उतस्वसा
संम्यंचः सव्रतः भूत्वा वाचं वदत भद्रया ।

अर्थ—एक मनानें व एक अंतःकरणानें तुम्हीं राहावें, कोणी कोणाचा व्देष करूं नये. नुक्तेंच जन्मलेलें आपलें वत्स पाहून ज्याप्रमाणें गाईस आनंद होतो, त्याप्रमाणें तुम्हीं परस्परांवर प्रेम करा. पुत्रानें पित्याची आज्ञा पालन करावी. मातेशीं एक मनानें बागावें. पत्नीनें पतीशीं ऐक्याने राहून त्याजशीं सर्वदा मधूर भाषण बोलावें. बंधुभगिनीमध्ये कोणत्याही प्रकारचा व्देषभाव नसावा. अशाप्रकारें गोड बोलून ऐक्य रक्षण करावें.

जोतीराव.प्र.—त्यांनीं या वेळेस पुढें आणलेला तशाप्रकारचा अथर्व वेदांत जर श्र्लोक होतो, तर निर्दय आर्यांच्या कारकीर्दीत शूद्रादि अतिशूद्रांसह म्लेंच्छ वगैरे लोकांस निराळे भिन्न जातीचे समजून तुच्छ मानून त्यांचा छळ करण्याची वहिवाट आपले आपण पडली असावी काय ?

यशवंत.प्र.—पूर्वीपासून आजतागायित धूर्त आर्य भट्टांनीं आपल्या अपवित्र सोवळ्यात वेदांस छपवून ठेविलें होतें म्हणून असा अनर्थ घडून आला.

जोतीराव.उ.—पूर्वी धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांच्या कारकिर्दीत दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांस त्यांच्या वेदांतील एका शब्दसुद्धां ऐकूं देत नसत आणि या निःपक्षपाति इंग्रज बहादुरांच्या राज्यांत वेदांतील वाक्यें बापुड्या लोटन खबुत्रासरखी तुच्छ मानलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांचे चरणाजवळ गडबड लोळावयास धूर्त आर्यांनीं लावली आहेत, आतां त्यांची वेदरूपी काळी चिंधी आम्हां शूद्रादि अतिशूद्रामध्यें नको.

यशवंत.उ.—तें कसें कां होईना, परंतु आपल्या धर्मशील जाहांमर्द मुसलमानांनीं, शूद्रादि अतिशूद्रांस धूर्त आर्य भट्टांच्या कृत्रिमी दासत्वांतून कां मुक्त केलें नाहीं ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्य भट्टांनीं आपल्या सोवळ्यांत लपवून ठेवलेल्या त्यांच्या वेदाचा तपास काढून त्यांतील एकंदर सर्व खोटसळपणा तपासून शूद्रादि अतिशूद्रांस मुसलमान करून त्या सर्वास आपल्यासारखा पवित्र मानवी अधिकाराचा उपभोग घेण्यास लावले नाहीं म्हणून असा अनर्थ घडून आला, ही सर्व बेफाम मुसलमानांची चूक आहे म्हणून मी कबूल करितों.

यशवंत.प्र.—धूर्त आर्य भट्ट केवळ मूठभर असतां त्यांचे वेद तपासून पाहाण्यास तुमचे जाहांमर्द मुसलमान लोक आर्य धर्मांतील अति कोपीष्ट ऋषी मंडळाचे शापास भ्याले असावे.

जोतीराव.उ.—मुसलमान लोक जर त्यांच्या धूर्त आर्य ऋषींच्या शापास भिणारे असते, तर त्यांनीं सोरटी सोमनाथाच्या मूर्तीचे तुकडे तुकडे केले नसते. परंतु ते थोडेसे ऐश्वर्याच्या मदांत बेफाम झाले असतां अति पटाईत मुकुंदराज, जानोबा, रामदास वगैरे ब्रह्मवंदांतील महाधूर्त साधूंनीं कल्पित भागवतांतील कावेबाज अष्टपैलू काळ्या कृष्णानें कुतर्कभरीत गीतेंत पार्थास उपदेश केलेला मात्र उचलून त्यांनीं प्राकृत भाषेंत विवेकसिंधु, जानेश्वरी, दासबोध वगैरे अनेक प्रकारचे थोतांडी ग्रंथ रचून त्या सर्वांचे कपटजालांत अक्षरशून्य शिवाजीसारख्या महावीरास फसवून त्यास मुसलमान लोकांचे पाठलाग करावयास लाविलें. यामुळें मुसलमान लोकांस एकंदर सर्व महाधूर्त आर्यांचे कूट बाहेर पाडण्यास फुरसतच झाली नाहीं. असें जर नाहीं म्हणावें, तर मुसलमान लोक या देशांत येण्याच्या संधीस धूर्त आर्य मुकुंदराजास शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्यानें

त्याजकरितां प्राकृत विवेकसिंदु त्याचवेळीं कां केला ? यांतील कावेबाजी अशी आहे कीं, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांनीं मुसलमान होऊन धूर्त आर्य भट्टांच्या मतलबी धर्माची फटफजीती करूं नये. सारांश—मुसलमान लोकांस ह्या महाधूर्त आर्य ब्राह्मणांचें कूट बाहेर पाडण्यास जर फुरसत झाली असती, तर त्यांनीं त्यांच्या वेदांसह एकंदर सर्व पुस्तकांच्या पिंजाऱ्यासारख्या फुसड्या फुसड्या करून उधडून त्यांची धुळधाणी केली असती.

यशवंत प्र.—मुसलमानासारखे धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मण त्यांचे पवित्र वेद बाहेर काढून एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस वाचून पाहाण्याची मनाई कां करितात ? यांतील इंगीत काय आहे हे आम्हांस कळवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव. उ.—धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मणांनीं आजपावेतों मोठी कावेबाजी करून त्यांनीं आपले खल्लड जुनाट वेद बाहेर काढले नाहीत, म्हणून त्यांस शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर मोठ्या शेखानें पोकळ पत्राप करितां येती. धूर्त आर्यांनीं जर वेदांची भाषांतरें करून सर्व लोकांत प्रसिद्ध केलीं असतीं, तर एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांसह म्लेंच्छ वगैरे लोकांनीं धूर्त ब्राह्मणांची हुऱ्याहुऱ्या करून त्यांस मांगामहारांचीं कामें हौसेनें करावयास लावलीं असतीं. कारण धूर्त आर्य ब्राह्मणांनीं या बलिस्थानांत जेव्हां जेव्हां स्वाऱ्या केल्या, तेव्हां तेव्हां आर्यांनीं येथील मूळच्या क्षत्रियांस कसकसे रसातळीं घालून त्या सर्वास कसकस त्रास दिला, याविषयीं त्यांच्या वेदांत कोठे कोठे मागमूस लागतो; व यावरून एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांस आर्यांचें कपट समजल्याबरोबर ते त्यांच्याबरोबर चोरून छपून रोटीव्यवहार न करितां त्यांची सावलीसुद्धां आपल्या अंगावर पडूं देणार नाहीत असें मी खात्रीनें भविष्य करितों. पाण्यांत वेदरूपी म्हैस आणि तिचें मोल धूर्त आर्यभट्ट कसें करितात, ही कोणत्या गांवची नीति म्हणावी ?

यशवंत प्र.—सारांश—यावरून तुमच्या मते नीति तरी कशास म्हणावी ?

जोतीराव. उ.—आपल्या सर्वांच्या निर्मीकास संतोष देण्यासाठीं सार्वजनीक सत्याचें भय मनीं धरून जो कोणी इतर मानव बांधवांबरोबर आचरण करील, त्यास नीति म्हणावी; मग तो ख्रिस्ती असो, महमदी असो, सत्यशोधक समाजीयन असो अथवा एखादा गावंढेकरी अज्ञानी असो.

तर्क

गुंडीराम धोंडीराम प्रवाशी. प्र.—तर्क या शब्दाचे किती अर्थ होतात ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.—तर्क या शब्दाचे तीन प्रकारचे अर्थ होतात. पहिला प्रकार—प्रत्यक्ष कर्त्यावरून कर्माचें आणि कर्मावरून कर्त्याचें ज्ञान होतें तें. तिसरा प्रकार—अनेक गोष्टींविषयीं अनेक प्रकारचे मात्र अंतःकरणचें आकार म्हणजे तरंग होतात, ज्यामध्ये निश्चयरूपता असत नाही.

गुंडीराम. प्र.—पहिला प्रकार—कर्त्यावरून कर्माचें आणि कर्मावरून कर्त्याचें ज्ञान होतें तें कसें ?

जोतीराव.उ.—कातणीनें जाळें केलें, पाकोळीनें कोठें बांधिले आणि मनुष्यानें शस्त्र केलें या वाक्यांत जाळें, कोठें आणि शस्त्र यांचे कर्ते कातन, पाकोळी आणि मनुष्य व त्याचप्रमाणें कातन, पोकळी आणि मनुष्य यांचें कर्म जाळें, कोठें आणि शस्त्र होत, असें ज्ञान होतें.

गुंडीराम.प्र.—दुसरा प्रकार—पदार्थाच्या लक्षण दर्शनावरून कर्माचें जें ज्ञान होतें तें कसें ?

जोतीराव.उ.—आपणांस कर्त्याच्या लक्षणावरून कर्माचें ज्ञान होतें. यावरून त्यांचे कर्ते अदृश्य असावेत असें अनुमान होतें. जसें—वायूनें जहाज बुडालें, बिजेनें मनुष्य मेला आणि मनानें कुर्तक घेतले या वाक्यांत जहाज, मनुष्य आणि कुर्तक यांचे कर्ते वायू, विज आणि मन होत व त्याचप्रमाणें वायू, विज आणि मन ह्यांचें कर्म जहाज, मनुष्य आणि कुर्तक होत. असें ज्ञान होतें.

गुंडीराम.प्र.—तिसरा प्रकार—अनेक गोष्टीविषयीं अनेक प्रकारचे जे अंतःकरणाचे आकार म्हणजे तरंग होतात, ज्यामध्ये निश्चयरूपता असत नाही. त्याविषयीं कसें ?

जोतीराव.उ.—ज्यामध्ये कर्त्यावांचून कर्म असतें व त्याच्या साक्षात्काराविषयीं अथवा लक्षणाविषयीं कांहींच ज्ञान होत नाही. जे पहावें तें सर्व अनुमानानें वाटेल तसें भंगडासारखें स्वकपोलकल्पित केलेलें असतें, त्याविषयीं महाभारतांतील धूर्त आर्यभट्टांनीं अज्ञानी जनांपासून आपला मतलब साधून हित होण्यासाठीं आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या जागीं लटकेच अष्टपैलू बाळबोध काळ्या कृष्णास कल्पून त्यानें लोभी अर्जुनास बोध केला होता, ज्यास गीता म्हणतात व पुढें कांहीं काळानें जेव्हां जाहामर्द मुसलमान लोकांचें या देशांत राज्य झालें तेव्हां अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र पवित्र कुराणांतील सार्वजनीक सत्य पाहून मुसलमान होऊं लागतील, या भयास्तव धूर्त देशस्थ आळंदीकर ज्ञानोबानें तो गीतेंतील बोध उचलून त्याच्यावर ज्ञानेश्वरी नांवाचा ग्रंथ केला. तो सर्व अक्षरशः वाचून पाहिल्याबरोबर धूर्त आर्य धर्माचे पाचपेचीं आंधळें भारुड सर्व लोकांच्या ध्यानांत सहज येईल ?

गुंडीराम.प्र.—त्याविषयीं येथें थोडक्यात विवेचन करण्याची कृपा कराल तर बरें होईल.

ज्ञानेश्वरी, बाराचा अध्याय

जोतीराव.उ.—ज्ञानेश्वरी अध्याय १२ वा ॥ जो सर्व भूतांचे ठायीं ॥ व्देषातें नेणेचि कांहीं ॥ आप-पुरु जया नाही ॥ चैतन्या तन्या जसें ॥ १ ॥ असा खरोखरच समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें पांडवांस मदत करून त्यांच्या हातून कौरवांचा मोड करवून त्यांचा सत्यानस करविला नसता. हें जें त्याचें करणें आपल्या सर्वांच्या निर्मीकास तर शोभणार नाहीच; परंतु त्यानें निर्माण केलेल्या जंगली रानवट मानवांससुद्धां तसें करणें आवडणार नाही. ॥ उत्तमातें धरिजे ॥ अधमातें अवेरिजे ॥ हें कांहींच नेणेचे ॥ वसुधा जेवी ॥ २ ॥ असा खरोखर समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्यानें धर्मराजास मान देऊन त्याचा सर्वोपरी सत्कार केला नसता. हें त्याचें पक्षपाती आचरण जंगली मानवांससुद्धां आवडणार नाही. ॥ गाईची तृषा हरुं ॥ व्याघ्रा विष होऊन मारुं ॥ ऐसे नेणेचिगा करुं ॥ तोय जैसे ॥ असा खरोखर समज तर बाळबोध कृष्णाजीचा होतो, तर त्यानें काळीयाचें मर्दन केलें नसतें. ॥ तैसी अवधिया भूतमात्री ॥ एकपणें जया मैत्री ॥ कृपेसी

धात्री ॥ आपण जो ॥ ५ ॥ असा खरोखर समज तर बोधबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्याने
 शिशुपालाशी लग्न होणाऱ्या रुक्मीणीस चोरून नेऊन तिजबरोबर राक्षसविवाह लविला नसता. ॥
 आणि मी हे भाष नेणे ॥ माझे कांहीची न म्हणे ॥ सुख दुःख जाणणे ॥ नाही जया ॥ ६ ॥ असा
 जर खरोखर समज बोधबाध कृष्णाजीचा होता, तर त्याने द्रौपदीवस्त्रहरणाच्या वेळीं बहुरुप्यासारखे
 कपटाने द्रौपदीस साहय केले नसते. ॥ वार्षीयेवीण सागरु ॥ जैसा जळें निर्भरु ॥ तैसा निरुपचारु
 ॥ संतोषी जी ॥ ७ ॥ असा खरोखर समज जर बाळबोध कृष्णाजीचा होता, तर त्याने
 कालपवनाचा कपटाने वध करविला नसता. हे त्याचे कृत्य जंगली रानवट मानवाससुद्धां सुचले
 नसते. ॥ व्यापक आणि उदास ॥ जैसे कां आकाश ॥ तैसे जयाचे मनास ॥ सर्वत्रगा ॥ ९ ॥
 खरोखर व्यापक जर बाळबोध कृष्णाजीचे मन होते, तर त्याचा प्रद्युम्न नामक पुत्र तेव्हां शंबर
 नामक दैत्याने चोरून नेला तेव्हां त्याचे व्यापकत्व झोपी गेले होते काय ? व त्याने नरकासुराच्या
 सात हजार पुत्रांसह त्यास मारिले हे कसे ? ॥ संसार व्यर्थ फिटला ॥ जो नैराश्ये बिनटला ॥
 व्याधा हातोनी सुटला ॥ विहंगम जैसा ॥ १० ॥ अशी जर बाळबोध कृष्णाजीची आर्य
 संन्याशासारखी वृत्ति होती, तर त्याने सोळा सहस्र एकशत अष्ट नारींबरोबर मजा मारून
 यादवकुळांत संतती वाढवून त्या सर्वांची यादवी करून आपसांत नाश करविला नसता. ॥ जो
 आत्मलाभासारखे ॥ गोमटे कांहीचि न देखे ॥ म्हणोनि भोग विशेषे ॥ हरीखेना जो ॥ ११ ॥
 पहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत विचार केला असतां, केवळ पोकळ आत्मज्ञान करून
 घेतल्याने आत्म्याचा उद्धार होऊन त्याची सद्गती होते, परंतु त्याच्या आत्म्यास उदयास
 आणणाऱ्या देहास काय लाभ प्राप्त होणार ? याविषयी कृष्णाजींनी गीतेत कांहीच म्हटले नाही हे
 कसे ? कारण, देहच जर नसता तर आत्मा बिचारा कोठून आला असता ? ॥ कां घरीचिया उजेड
 करावा ॥ परखिया अंधार पाडावा ॥ हे नेणेचि गा पांडवा ॥ दीप जैसा ॥ १७ ॥ परंतु दिव्याच्या
 बुडाखाली अंधार असतो हे बाळबोध कृष्णाजीस कसे माहित नव्हते ; कारण त्या वेळीं पारदर्शक
 बिल्होरी हंड्या नव्हत्या. ॥ जो खांडावया घाव घाली ॥ कां लावणी जयाने केली ॥ दोघा एकचि
 साउली ॥ वृक्ष दे जैसा ॥ १८ ॥ या जगांत कित्येक विषरी झाडे आहेत आणि त्यांच्या योगाने
 तळें वगैऱ्यांतील पाणी बिघडते व ते विषारी पाणी प्याल्याबरोबर निरपराधी जनांस विकार करून
 त्यांचा प्राण घेते, हे कसे ? ॥ नातरी इक्षुदंडु ॥ पाळि तया गोडू ॥ गाळी तया कडू ॥ नोहेचि
 जेवीं ॥ १९ ॥ माळी उसाच्या लावण्या करून त्यास जेव्हां पाणी देतात, तेव्हां ते माळ्यांच्या
 डोळ्यांस पानाचे सपके मारून त्यांचे डोळे बिनाकारण घायाळ करितात, हे कसे ? ॥ तिही ऋतु
 समान ॥ जैसे का गगन ॥ तैसा एकचि मान ॥ शितोष्णी जया ॥ २१ ॥ आकाशांत जसजसे उंच
 जावे, तसतसे जास्ती शीत अनुभवास येते. याविषयी बाळबोध कृष्णाजीस अनुभव नव्हता काय ?
 ॥ माधुर्ये चंद्रिका ॥ सरिसी रायारंका ॥ तैसा जो सकळिका ॥ भूता समू ॥ २३ ॥ चंद्राच्या
 संबधाने जेव्हां समुद्रास भरत्या व ओहोट्या येतात तेव्हां नित्य किती किटकांचा नाश होतो,
 ह्याविषयी बाळबोध कृष्णाजी माहिती नसावी काय ? ॥ अघविया जगा एक ॥ सेव्य जैसे उदक

॥ तैसे जयाचे तीन्ही लोक ॥ आकांक्षिती ॥ २४ ॥ पृथ्वीतील ज्यास उदक रॉक आईल म्हणतात त्याचे तिन्ही लोक सेवन करण्यास इच्छित नाहीत, हें कसे ? ॥ जो यथालभें संतोखे ॥ अलाभे न पारुखे ॥ पाऊसेवीण न सुके ॥ समुद्र जैसा ॥ २७ ॥ पर्जन्याची अनावृष्टि झाल्यामुळें समुद्र कांहीं वाढत नाही, तो दोन्ही वेळेस सारखा समान असतो, हें कसे ? ॥ आणि वायुसि एके ठायीं ॥ बिढार जैसे नाही ॥ तैसा न धरीच कांहीं ॥ आश्रम जो ॥ २८ ॥ वायु भरीव वस्तूंच्या ठिकाणीं रहात नाही; परंतु तो एकंदर सर्व पोकळींत आश्रम करून राहतो, हें निर्वीवाद आहे. ॥ हें विश्वचि माझें घर ॥ ऐशी मती जयाची स्थीर ॥ किंबहुना चराचर ॥ आपण जहाला ॥ २९ ॥ मग यावरिहि पार्था ॥ माझ्या भजनीं आस्था ॥ तरी तयाते मी माथां ॥ मुकूट करी ॥ ३० ॥ स्थीर मतीनें विश्व हें आपलें घर मानून, किंबहुना जो कोणी मानवप्राणी चराचर जर झाला, तर त्यानें पोंकळ कृष्णाच्या भजनाची आस्था तरी कशासाठी करावी ? कारण त्याचें ह्याच अध्यायांतील पाहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत आचरण जर सतत कायम रहातें, तर त्यांत पाप अथवा पुण्य आचरल्यानें कांहींच कमज्यास्ती होत नाही.

ज्ञानेश्वरी, तेरावा अध्याय

तेराव्या अध्यायांतील सातव्या व आठव्या ओवींतला अभिप्राय ज्या कोणास सर्वज्ञता आल्याबरोबर त्याचा महिमा वाढेल, या भयास्तव त्यानें वेड्याचें सोंग घेणें व त्यानें आपला चतुरपणा आवडीनें लपविण्यासाठीं पिसा होणें, हें बाराव्या अध्यायांतील दुसऱ्या ओवीस अगदीं विरुद्ध आहे. तेराव्या अध्यायांतील विसावी ओवी ॥ तरी अहिंवसा बहुतापरी ॥ बोलाली असें अवधारी ॥ आपुल्या मतांतरी ॥ निरुपिली ॥ २० ॥ असे शब्द वापरले नसते व यावरून जगांतील इतर धर्माविषयीं बाळबोध कृष्णाजीस कांहींच माहीत नव्हतें, असें सिद्ध होतें. कारण तसें असतें तर कृष्णाजीनें “ आपुल्या मतांतरी निरुपिली ॥” असें शब्द वापरले नसते व त्याचप्रमाणें धूर्त आर्यांचे मीमांसा ग्रंथांतील आधार त्यानें पुढें केला नसता. बाराव्या अध्यायांतील ॥ हें विश्वची माझे घर ॥ ऐशी मती जयाचि स्थीर ॥ किंबहुना चराचर ॥ आपण जहाला ॥ २९ ॥ असें असतां तेराव्या अध्यायांत ॥ अहो वसती धवळारे ॥ मोडूनी केली देऊळी देव्हारे ॥ नागुनि व्यव्हारे ॥ गवादी घातली ॥ ३१ ॥ यावरून अष्टपैलू कृष्णाजी निवळ मूर्तीपूजक होता, असें सिद्ध होतें. बाराव्या अध्यायांतील पाहिल्या ओवीपासून सातव्या ओवीपर्यंत आर्यांच्या देवाचें आचरण जर ठाम आहे, तर काळाच्या मुखांत जाणत्या धूर्त आर्य मानवांस गुरु करण्याचें काय प्रयोजन ? तेराव्या अध्यायांतील ॥ स्वशिखराचा भारु ॥ नेणें जैसा मेरु ॥ की धरा यज्ञ सुकरु ॥ वोझे न म्हणे ॥ ७९ ॥ सूकर यानें आपल्या दांतावर पृथ्वी धरली त्यावेळीं त्यास कांहीं ओझे झालें नाही व त्याचप्रमाणें सूकराचा धाकटा भाऊ कृष्णाजी यानें गोवर्धन पर्वत उचलून त्यास आपल्या करंगळीवर धरला तेव्हां त्यास ओझे झालें नाही. यांत नवल तें कोणतें ? ॥ उदयिजतां बोधार्का ॥ बुद्धीचा डाळ सात्विका ॥ भरोनिया **त्यंबका** ॥ लाखोली वाहे ॥ ११० ॥ ही बाराव्या अध्यायांतील साहाव्या ओवीस अगदीं विरुद्ध आहे. ॥ मृत जैसा शृंगारिला ॥ गाढव तीर्थी न्हाणिला ॥ कडू

दुधीया माखिला गुळें जैसा ॥ १४४ ॥ गाढवानें जर तीर्थीं स्नान केलें, तर त्यास कांहीं पवित्रता येत नाही. यावरून धूर्त आर्यातील तिर्थाचा बडीवर तों काय ? सारां-सुज्ञ जनांस माहिती होण्याकरितां नमुन्यासाठी आर्य ज्ञानोबाचे ज्ञानेश्वरीतील निराधार तर्काचे फारच थोडे वेंच घेऊन त्यांचें कामापुरतें खंडण करुन हा विषय येथें तूर्त संपवितों.

दैव

॥ मना त्वांचि रे पूर्वसंचित केलें ॥ तयासारिखें भोगणे प्राप्त झालें ॥ ८ ॥

--रामदास

गणपतराव दर्याजी थोरात. प्र.-देवाचे कोणते प्रतिशब्द आहेत ?

जोतीराव गोविंदराव फुले. उ.-दैवास नशीब, प्रालब्ध, प्राक्तन, संचित, रती, सुकृत, लल्लाटरेषा, ब्रह्मलिखित असे अनेक प्रतिशब्द आहेत. याविषयीं उदाहरणें-एखाद्या आईबापानें आपल्या मुलास विद्या शिकण्याची गोडी नसता, त्यास दुराग्रहानें त्याच्या मनाविरुध्द शाळेंत घालून त्यास अभ्यास करावयास लाविलें; तथापि त्यास स्वभावतः विद्या शिकण्याची मुळींच गोडी नसल्यामुळें, तो अविद्वान निपजल्याबरोबर त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, विद्या शिकणें हें त्याच्या दैवांतच नव्हतें. त्याचप्रमाणे एखाद्या आईबापानें मुलास विद्या शिकण्याची गोडी असतां त्यास शाळेंत पाठविण्याचा प्रयत्न जरी केला नाही, तथापि त्यानें आपण होऊन शाळेंत जाऊन विद्या संपादन केल्याबरोबर त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, विद्या शिकणें हें त्याच्या दैवांतच होतें. एखाद्या कारागिरानें शिल्पशास्त्र वगैरे विद्येमध्ये पुरती माहिती करुन घेतल्याशिवाय आगगाडी करण्याची कल्पना करुन ती तयार करूं लागल्यामुळें त्याचा सर्व पैसा खर्ची पडून त्याची सर्वोपरी नुकसानी झाल्याबरोबर त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, आगगाडी तयार करुन त्यामध्ये यश मिळिवणें हें त्याच्या नशीबांतच नव्हतें. त्याचप्रमाणें एखाद्या कारागिरानें शिल्पशास्त्र वगैरे विद्येमध्ये चांगली पूर्ण माहिती करुन घेतल्यानंतर निर्विघ्नपणें आगगाडी तयार केल्याबरोबर, त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, आगगाडी तयार करतां येणें हें त्याच्या नशीबांतच होतें. एखाद्या व्यापाऱ्यानें व्यापारविषयीं बिलकूल माहिती करुन न घेतां, त्यानें व्यापार करण्याचें काम सुरु करतांच त्यामध्ये त्याची सर्वोपरी नुकसानी झाल्याबरोबर त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, व्यापारामध्ये यश मिळिवणें हें त्याच्या प्रालब्धांमध्येच नव्हतें. त्याचप्रमाणें एखाद्या मनुष्यानें व्यापारासंबंधीं माहिती करुन घेण्यासाठीं एखाद्या वाकबगार व्यापाऱ्याच्या दुकानीं उमेदवारी करुन त्याविषयीं चांगली माहिती करुन घेतांच तो व्यापार करूं लागल्याबरोबर त्यास यश येऊं लागतें. यामुळें त्याजविषयीं सर्व लोक त्यास असें म्हणूं लागतात कीं, व्यापारामध्ये यश मिळणें हें त्याच्या प्रालब्धांतच होतें. एखाद्या आईबापांस चोरी करण्याची संवय असल्यामुळें त्यांचीं मुलेंहि त्यासारखीं चोर निपजून त्यांस अखेरीस काळेंपाणी अथवा फांशीच्या शिक्षा झाल्याबरोबर त्यांजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, काळेंपाणी अथवा फांशीची शिक्षा होणें हें त्यांच्या प्राक्तनांतच होतें. त्याचप्रमाणें

एखाद्या मुलाचे आईबाप स्वभावाने सदगुणी असल्यामुळे त्यांची मुलेहि त्यासारखी सदगुणी निवडतांच त्यांस मोठमोठ्या सरकारी हुद्याच्या जागा मिळून त्यांचा लौकीक होणे हे त्यांच्या प्राक्तनांतच होतें. एखादा राजाने लढाईसंबंधी सर्व सामग्या सिद्ध करून जेव्हां शत्रूचा मोड करितो, तेव्हां त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, युद्धामध्ये जय मिळीवणें हे त्याचे संचितांतच होतें. एखादा अक्षरशून्य अज्ञानी ठोंब्या, ज्यास व्यापारधंद्याविषयीं स्वतः अनुभव नसून तो अगोचरपणा करून सरकारी कामांत मक्ता घेण्याचा धाडसपणा करितो; त्याचा असा समज असतो कीं, “जवभर रतीपुढें तोबराभर अक्कल कांहीं कामाची नाहीं.” अशा अज्ञानी धाडस मनुष्यानें एखादा मोठा मक्ता घेतला आणि त्यानें केवळ पोकळ दैवावर भरंवसा ठेवून त्यामध्ये जाणूनबुजून हयगय केल्यामुळे त्यास तोटा आल्याबरोबर त्याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, त्याला मक्त्यामध्ये थोडासा नफा झाल्याबरोबर याजविषयीं सर्व लोक असें म्हणूं लागतात कीं, त्याच्या रतीनें आपुलें पाऊल पुढें सारलें, म्हणूनच मक्त्यामध्ये त्यास नफा झाला. असो, एक सत्यशोधक समाजीयन एके वेळीं वैशाखमासीं भर उन्हांत प्रवास करित असतां, सुमारे बारा वाजतां उन्हाच्या तापाने अतिशय व्याकूळ होऊन क्यॉनालच्या शेजारीं एका थंडगार वृक्षाचे गाढ छायेखालीं ऊन टाळण्याकरितां विश्रांतीस बसतो, तों बाराची तोफ दणाणल्यामुळे क्यॉनालांतील शेवाळ काढणाऱ्या बंदीवानांस दोन प्रहरची सुटी मिळतांच, ज्या झाडाच्या छायेखालीं हा प्रवासी विश्रांतीस बसला होता, त्या झाडाखालीं कांही शिपायी लोकांनीं एकंदर सर्व बंदीवानांस भाकरी खाण्याकरिता आणून बसविलें. नंतर भाकरी खाल्ल्यावर त्यांपैकीं कांहीं बंदीवानांबरोबर प्रवाशाचें संभाषण झालें, तें मासल्याकरितां पुढें देतों :--

प्रवासी—(पहिल्या कैद्यास प्रश्न करितो) तूं कोण जातीचा आहेस ?

पहिला बंदीवान.उ.—महाराज, मी ब्राह्मण जातीचा आहे.

प्रवासी. प्र.—अरे, तूं जातीचा गाईसरखा गरीब ब्राह्मण असतां तुझ्या पायांत बिड्या पडण्याचें कारण काय ?

पहिला बंदीवान.उ.—गाईसारखा गरीब मी ब्रह्मण जातीचा विकाळ स्नानसंध्या करणारा आहे खरा; परंतु बिड्या पडणें हे माझ्या सुकृतांत होतें, याला मी काय करूं ?

प्रवासी. प्र.—तुझ्या सुकृताप्रमाणें जर तुझ्या कपाळीं बिड्या पडल्या, तर तुम्हां धूर्त आर्यांचें सुकृत मोठें चमत्कारिक आहे बुवा.

पहिला बंदीवान.उ.—असें नव्हे, महाराज, मी हुबेहूब खोट्या नोटा करून कित्येक वेळां चावडीवर, उघड दिवसा दरवडा घातल्याप्रमाणें सरकारच्या डोळ्यांत माती टाकून मी आपला तळीराम गार केला. ही सर्व लबाडी जेव्हां सरकारच्या नजरेस आली, तेव्हां त्यांनीं ही शिक्षा यथायोग्य दिली आहे. सुकृत-विचाऱ्याकडे याचा काय बोल आहे ? हीं मी माझ्या दुष्कर्माची फळे भोगीत आहे.

प्रवासी—(दुसऱ्यास प्रश्न करितो) तुझ्या पण गळ्यांत धूर्त आर्य ब्राह्मणासारखा पांढरा दोरा आहे ? म्हणून तूं ब्राह्मण असावास, असें मला वाटतें.

दुसरा बंदीवान.उ.—होय महाराज, माझी जात ब्राह्मणाचीच आहे.

प्रवासी.प्र.—तुम्ही ब्राह्मण केवळ दया, क्षमा शांतीचें माहेरघरच असतां तुझ्या पायांत बिड्या रे कां ?

दुसरा बंदीवान.उ.—या जन्मीं माझ्या पायांत केव्हां तरी बिड्या पडाव्यात, म्हणून माझ्या लल्लाटीं होतें, तेथें माझा उपाय नाही.

प्रवासी.प्र.—तुझ्या पायांत बिड्या पडणें हें जर तुझ्या लल्लाटींच होतें, तर सरकारानें तुला शिक्षा कां दिली ? ते वेळेस त्यांनीं तुझ्या लल्लाटरेषेविषयीं कांहीं विचार केला नाही, हें कसें ?

दुसरा बंदीवान.उ.—तसें नव्हे, महाराज, मी विद्वान केवळ सरकारच्या खर्चानें झालों असून सरकारी कामगार झालों, परंतु मी त्रिकाळ स्नान-संध्या करून देवपूजा करण्याचें धाब्यावर ठेवून सर्व काळ दीन, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रावर जुलूम करून कित्येक वेळां लांच खाल्ले, तेव्हां सरकारनें मला ही योग्य शिक्षा दिली. वास्तविक विचार करतां एथें कौलें लल्लाट आणि तेथें कैचें फल्लाट आलें आहे !

प्रवासी.—(हासत हासत) म्हणाला, “ कां, अठरा वर्णाना ब्राह्मण गुरु म्हणविणारे पांढरा दोरेवाले तिसरे महाराज,” तुमची जात कोण आहे ?

तिसरा बंदीवान.उ.—माझी पण जात ब्राह्मणाचीच आहे.

प्रवासी.प्र.—अरे येथें ब्राह्मण कैद्यांची तर सांतच आली आहे. असो, तुझ्या पायांत बिड्या रे कां ?

तिसरा बंदीवान.उ.—या जन्मी माझ्या पायांत बिड्या पडणें हें माझ्या कपाळीं ब्रह्मलिखित होतें, तेथें माझा निरुपाय, याला मी काय करावें ?

प्रवासी.प्र.—जर तुझ्या कपाळीं बिड्या पडण्याचें ब्रह्मलिखित होतें, तर सरकारनें तुला शिक्षा तरी कां दिली ?

तिसरा बंदीवान.उ.—तसें नव्हे, देशमुख, मी नाना पेशव्यासारखें या आपल्या धर्माविरुद्ध हिंसक सरकारावर बंड करून कित्येक अज्ञानी रामोशी माळी वगैऱ्यांच्या प्राणास भवलों व अज्ञानी लोकांतील शांततेचा क्षय केल्यामुळें, मला ही शिक्षा झाली. ब्रह्मलिखित होतें म्हणून दोष देता येत नाही. हीं मी माझ्या दुष्कर्माचीं फळें भोगीत आहे.

प्रवासी.प्र.—कां हो भटजी, तुम्ही जर हिंसक नाही, तर तुमचा नाना पेशवा रेसिडेंटसाहेबाच्या टेबलावर बसून मांडीशीं मांड देऊन, त्यांच्याबरोबर मद्यमांसावर कधीं कधीं झोड उडवीत नव्हता काय ? आणि त्याचप्रमाणें तुमचे आर्यांचें पूर्वज यज्ञांच्या व श्रद्धांच्या निमीत्तानें गायागुरें भाजून खात नव्हते काय ? असें असून तूं इंग्रजांवर नाक चढवून काय बोलतोस ?

तिसरा बंदीवान.उ.—आतां आमची कामाची जुपी होण्याची वेळ जवळ आली आहे, नाही तर त्याविषयीं तुम्हाला यथास्थित उत्तर दिलें असतें.

प्रवासी.प्र.—अरे, तू काळा दोरावाला कोण जातीचा आहेस ?

चौथा बंदीवान.उ.—जोहार महाराज—मी व्हय, मी तुमचा माविताचं उष्टं खाणारा महार जातीचा आहे लई दिवस झालं, मग वामन महाराजांनीं आमच्या गळ्यांत काळा दोरा घालून आम्हांस गांवाबाहेर हाकून दिलं.

प्रवासी.प्र.—अरे तूं खरा निरुपद्रवी महार जातीचा असतां तुझ्या पायांत रे बिड्या कां ?

चौथा बंदीवान.उ.—नव्हं, मायबाप, या जनमीं माझ्या पायांत बेड्या पडणं हें माझ्या दैवांत होतं.

प्रवासी.प्र.—तुझ्या दैवांत जर बिड्या होत्या, तर अविचारी सरकारानें तुला शिक्षा तरी कां दिली ?

चौथा बंदीवान.उ.—तसं नव्हं देशमुख महाराज, माझ्या बायकून लई लबाडी केल्यामुळं मी रागाच्या भिरकंडीत तिला सहज चापट मारताच तिचा जीव निघून गेला, यामुळं ही मला शिक्षा झाली. याचा बोल दैवावर कायी नाही.

प्रवासी.प्र.—तुझ्या बायकानें अतिशय मुखपणा केला, तो कोणता ?

चौथा बंदीवान.उ.—एके दिशीं कुचित ब्राह्मण मामलदाराच्या कचाट्यांत घावल्यामुळं वल्यामुळं त्यानं रातच्या वारा वाजसतव्हर आनपान्याशिवाय मजपासून गावकीचं काम घेतलं. आणि मंग मी घरी गेलों; तव्हां घरात बघतो, तो माझ्या बायकूनं चुलीपाशी X X X अक्षी घान केली आणि घराच्या एका कोपऱ्यात झोपी जाऊन डराडर घोरत पडली व्हती. यावरून मी तिजला पुसलं कीं, तूं घराबाहेर न जातां घरांतच कां X X X ? ती काळोखी रात असल्यामुळं मला बाहेर X X X जान्याचं लई भ्या वाटलं आणि हाडळीच्या भयामुळं मी घरांतच X X X, आसं खरुखर उत्तर द्यायाच एके बाजूला ठेऊन माझ्या बायकूनं घाबरून उत्तर दिलें कीं, “चुलीपाशी X X X आणि दैवांत होते ते झाले.” यावरून मी सर्व दिवस उपाशीं असल्यामुळं रागाच्या भिरकंडीत मी तिला एक चपराक मारताच कोंबडीसारखी खुडखुड करून तिचा परान निघून गेला. यावरून सरकारानें त्या गुन्ह्याबद्दल मजला जन्मठेप दिली. इथं दैव कैचं आणि इथं फैव कैच !

गणपतराव.प्र.—यास्तव दैव आहे किंवा नाहीं याविषयीं चांगला उलगडा करून सांगाल, तर फार बरें होईल ?

जोतीराव.उ.—दैव हें कल्पित धोरणानें मानलेलें कर्म आहे. त्यास मुळींच कर्ता नसतो. नशीब, प्रालब्ध आणि संचित या सर्वांचा कर्ता अनुमानानें आपण सर्वांचा निर्माणकर्ता मानीला आहे. रती, सुकृत हीं पूर्वतन्मीं आपण केलेल्या कर्माचीं फळें होत, अशी कल्पना आहे. लल्लाटरेषा व ब्रह्मलिखित हें आमच्या पूर्व जन्मींच्या पापपुण्यावरून जन्मास घालतेवेळीं ब्रह्माजीनें आपल्या आपल्या कपाळावर सर्व लिहून ठेवलें असतें, त्याप्रमणें तें सर्व घडून येतें. या सर्वांवरून असें सिद्ध होतें कीं, उद्योग आणि आळस याविषयीं परीणामीचें अनुमान सर्व लोकांस कळत नाहीं; यास्तव ते त्यास अनुमानानें दैव म्हणतात. दैव हें एक रामायण व भागवतांतील भाकड दंतकथेसारखेंच कल्पिलें आहे, ते सर्व मिथ्या आहे, याविषयीं रामदासाचे उदाहरणार्थः

अभंग

एक देव आहे खरा ॥ माये नाथिला पसारा ॥ १ ॥

हेंचि विचारें जाणावें ॥ ज्ञाता तयासी म्हणावें ॥ २ ॥
रामदासाचें बोलणें ॥ स्वप्नापरी जायी जिणे ॥ ३ ॥

अभंग

जया ज्ञान हें नेणवे ॥ पशु तयासी म्हणावें ॥ १ ॥
कोणे केले चराचर ॥ कोण विश्वाचा आधार ॥ २ ॥
निर्माता ॥ कोण आहे त्यापरता ॥ ३ ॥
अनंत ब्रह्मांडाच्या माळा ॥ हे तो भगवंताची लिळा ॥ ४ ॥
रामदासाचा विवेक ॥ सर्व-कर्ता देव एक ॥ ५ ॥

अभंग

ज्ञानाविणें जे जे कळा ॥ ते ते जाणावी अवकळा ॥ १ ॥
ऐसें भगवंत बोलीला ॥ चित्त द्यावें त्याच्या बोला ॥ २ ॥
एकें ज्ञानेची सार्थक ॥ सर्व कर्म निरर्थक ॥ ३ ॥
दास म्हणे ज्ञानवीण ॥ प्राणी जन्मला पाषाण ॥ ४ ॥

अभंग

ज्याचें होतें त्याणें नेलें ॥ एथें तुझें काय गेलें ॥ १ ॥
वेगीं होई सावधान ॥ करी देवाचें भजम ॥ २ ॥
गती नफळे होणाराची ॥ हे तो इच्छा भगवंताची ॥ ३ ॥
पूर्व संचिताचें फळ ॥ होती दुःखाचे कल्लोळ ॥ ४ ॥
पूर्वो केलें जें संचित ॥ तें तें भोगावें निश्चीत ॥ ५ ॥
दास म्हणे पूर्व रेखा ॥ प्रावत न टळे ब्राह्माधिकां ॥ ६ ॥

सदरच्या अभंगांत अनंत ब्रह्मांडांतील ब्रह्माजीस निर्माणकर्त्याची लिला व ज्ञानविषयीं अनंत ब्रह्मांडाचा निर्माणकर्ता भगवान बोलला, हें मानव आर्य रामदासास ऐकूं आलें व त्याचप्रमाणें भगवंताची इच्छा व आर्याजीचें ब्रह्मादिकांस टाळतां न येणारें संचित; या तिन्ही वाक्यांतील खरें तथ्य रामदासास कळालें नव्हतें, याविषयीं मोठें आश्चर्य वाटतें. कारण, लिलेविषयीं ज्ञान, इच्छा आणि संचित हीं परस्परांशीं किती विरुद्ध आहेत, हें साधरण मनुष्याच्यासुद्धां मनांत सहज येतें.

आर्यभट ब्राह्मणांचे वेद आणि सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्याची तुलना

गोविंदराव गणपतराव काळे. प्र.—महमदी लोक आपल्या धर्मातील मूसा, दावीद, सुलेमान वगैरे सत्पुरुषांचे ग्रंथांसह हजरत महमद पैगंबरानें केलेल्या पवित्र कुराणाचीं बाकीच्या इतर सर्व लोकांकरितां अक्षरशः भाषांतरें करून ते जगजाहीर जरी करीत नाहींत, तरी त्यांच्या धर्मातील पुस्तकें एकंदर सर्व मानवास ऐकण्यास अथवा वाचून पहाण्यास अथवा त्याप्रमाणें आचरण करण्यास कोणत्याच तऱ्हेचा ते प्रतिबंध करीत नाहींत, हें कसें ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.--इतर सर्व लोकांनी कुराणाप्रमाणे वर्तन करुं लागल्याबरोबर मुसलमान लोकांस अतिशय आनंद होतो. कारण ते असें समजतात कीं, कुराण हें अति पवित्र असल्यामुळे एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राण्यांनीं मात्र त्याचा उपभोग घेतल्याबरोबर त्यांमध्ये मनुष्यपणा येणार आहे.

गोविंदराव.प्र.--त्याचप्रमाणे ख्रिस्ती लोक आपल्या धर्मातील मुख्य बायबल ख्रिस्तीयन लोकांसह एकंदर सर्व जगांतील सर्व प्रकारच्या परधर्मी लोकांस प्रांजळ बुद्धीनें वाचून पाहण्यासाठीं बहुतेक निरनिराळ्या भाषांमध्ये त्याचे तरजुमें करुन सर्वांमध्ये जगप्रसिद्ध करितात. यावरुन तें सार्वजनीक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नांवाला कांहींसे शोभण्यासारखें दिसतें, असें मला वाटतें.

जोतीराव.उ.--तुला त्यावषयीं कसेंहि वाटो. परंतु बायबलामध्ये कोणत्याच प्रकारची आवडनिवड नसतां त्याचा सर्व मानवप्राण्यांना सारखा उपभोग घेतां येतो, असें असून धूर्त आर्यभट्टांचे अज्ञानी शूद्र स्नेही आपल्या ग्रंथांत असें लिहितात कीं--"इंग्रज लोकांचें राज्य या देशांत झालें तेव्हां त्यांनीं येथें इंग्रजी शाळा वगैरे स्थापून व पाद्रींकडून आपल्या ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश करवून या देशांतील लोकांत जो आस्तिकपणा वागत होता, त्याचा नाश केला; म्हणून इंग्रजी विद्या शिकलेले लोक आपलीं (आर्य धूर्त भट्टांची) शास्त्रे खोटीं व अज्ञानभरीत आहेत, असें मानूं लागले आहेत;" याला कोणत्या प्रकारचा शहाणपणा म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.--तसेच आर्यभट्ट ब्राह्मणांचे वेद सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नावाला कांहींसे शोभण्याजोगते आहेत काय ?

जोतीराव.उ.--धूर्त आर्य ब्राह्मणांनीं अंकित केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांस खेरीज करुन, आपल्या आर्यभट्ट जातीशिवाय इतर परधर्मी इंग्लिश, फ्रेंच वगैरे म्लेंछांनीं त्यांस फक्त कांहीं द्रव्याची लालूच दाखविल्याशिवाय त्यांनीं आजपावेतो आपलें मन मोकळे करुन प्रसिद्धपणें त्यांच्या देवाचा मुखडा तर कोणासहि दाखविला नाहीं; यावरुन आर्यांचे मुख्य वेद सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्याच्या नांवाला बिलकूल शोभण्याजोगते **नाहींत**; आणि प्राचीन काळीं धूर्त आर्य ब्राह्मण लोक ज्ञानसपन्न, धर्मनिष्ठ, नीतिमान होते, म्हणून म्हणणाऱ्या वाचाळ शूद्रांस कोणत्या तऱ्हेचा धर्मलंड म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.--या जगांतील एकंदर सर्व धर्मातील लोकांबरोबर धूर्त आर्यांची वर्तणूक कशी कां असेना, परंतु आर्यांनीं पूर्वी धनुर्विद्येच्या बळानें व हल्ली पूर्वी आर्यांतील धूर्त ऋषींनीं आपल्या पक्षपाती ग्रंथांनीं, कपटानें कायम केलेल्या दासानुदास शूद्रादि अतिशूद्रांस मुळीच वेद पाहूं अथवा ऐकूं देत नाहींत, यांतील इंगित काय असावें बरें ?

जोतीराव.उ.--त्यांतील कृत्रिमी आर्यांचें इंगित काय आहे, याविषयीं तूं धूर्त आर्यभट्टांसच विचार, म्हणजे ते कदाचित त्याविषयीं तुला कळवितील.

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यब्राह्मण तळहातावर मेखा सोसणारे पुरे धर्मलंड आहेत. ते आपल्या वेदांतील इंगिताविषयी दुसऱ्या कोणाला कधीच कळविणार नाहीत. तेथे मज पामराची कोण कथा ! यास्तव तुम्हीच कृपा करून त्याविषयी प्रतिपादन कराल, तर फार बरे होणार आहे.

जोतीराव.उ.—नको रे बाबा, नको ! त्यांचे इंगित तुला कळविण्याची अद्याप वेळ आली नाही. कारण, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र केवळ अक्षरशून्य आहेत, यास्तव ते भर रस्त्यांत धूर्त आर्यभट्टांच्या धोतराला पिळ घालून त्यांजबरोबर त्याविषयी वाद घालू लागल्याबरोबर त्या अडमूठांची समजूत कोणी काढित बसावी.

गोविंदराव.उ.—ते कसे कां असेना, तुम्ही या परम न्यायी इंग्रज सरकारच्या राज्यांत ईश्वरास स्मरून सत्य जें असेल, तें जगापुढें आणा. त्याविषयी आतां धूर्त आर्यभट्टांचें फारसें भय तुम्हांला बाळगण्याची जरूरी दिसत नाही.

जोतीराव.उ.—अरे बाबा, अट्टल धूर्त आर्यब्राह्मण नास्तिकांनीं पापपुण्याचा विधिनिषेध न मानितां, त्यांनीं आपण सर्वांच्या निर्मिकाची उचलबांगडी करून त्याच्याऐवजीं आपण स्वतः अहंब्रह्म म्हणजे इतर सर्व अज्ञानी मानवांचे भूदेव होऊन, त्यांपैकीं निवळ शूद्रादि अतिशूद्र मूढजनांस सर्वकाळ निर्लज्यपणें उघड नानाप्रकारच्या धर्मलंडी ठकबाज्या करून त्यांस भोंदाडून खातात, या त्यांच्या कृत्रिमी ठकबाज्यांविषयीं मीं थोडेसें जगजाहीर केल्याबरोबर त्यांनीं सर्व बलीस्थानभर मजविषयीं, कोल्हेभूक करून, अशी कंडी उठविली आहे कीं, मी ब्राह्मणांसह त्यांच्या कल्पित ब्रह्माचा मोठा व्देष्टा आहे. आणि त्यांतून बहुतेक शूद्रादि अतिशूद्र निवळ अज्ञानी असल्यामुळे धूर्त भट्टांनीं मोठी कावेबाजी करून, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस, माझीच उलटी निंदा करावयास लाविलें आहे; यास्तव धूर्त आर्यभट्टांची कावेबाजी तूर्त बाहेर पाडण्याची संधी आली नाही.

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यभट्टांनीं बहुतेक शूद्रादि अतिशूद्र अज्ञानी असल्यामुळे त्यांनीं त्यांस जरी आपणावर दगड फेकावयास लाविलें, तरी आपण आपलें पवित्र मानवी कर्तव्यकर्म करण्यास चुकू नये, हें आपलें सत्यशोधक समाजीयनांचें ब्रीद असतां आपण असल्या सत्यशून्य, आर्यभट्ट ब्राह्मणांच्या वितंडवादास भ्यावें ते कां ? तर तुम्ही कंबर बाधून या निर्दय आर्यभट्टांचे खल्लड वेद बाहेर काढून त्यांची सार्वजनिक ईश्वरप्रणीत सत्यांशी तुलना करून जर दाखवाल, तर कोट्यावधी शूद्रादि अतिशूद्रांचे पाय थरीस लागणार आहेत.

जोतीराव.उ.—वेद रचल्यापासून धूर्त आर्यभट्टांनी आपले खल्लड वेद जर बिळांत लपवून ठेविले आहेत; तर त्यांस त्यांच्या बिळाच्या बाहेर काढून त्यांपैकी ऋग्वेदाचें मात्र अक्षरशः आतांच्या आतां प्राकृत करून त्याची सार्वजनिक ईश्वरप्रणीत सत्यांशी तुलना मी कशी करावी ?

गोविंदराव.प्र.—धूर्त आर्यभट्टांनीं आरंभापासून आजपवितां आपले वेद जर लपवून ठेविले आहेत, तर वारुसारखी त्यांच्या पोटाखालीं काय खोड आहे ?

जोतीराव.उ.—वेदांच्या पोटाखालीं वारुसारखी टळटळीत मुख्य गोम आहे. ती अशी कीं, कंगाल आर्य (हल्लीं ज्यांस कोकणस्थ ब्राह्मण म्हणतात त्यांनी आपल्या इराणांतून व बलिस्थानांत येतेवेळीं

आपल्याबरोबर देशस्थ ब्राह्मणांस घेऊन आले नाहीत. कारण हे मूळचे बलिस्थानांतील क्षेत्रस्थ असावेत, म्हणून कित्येक गोष्टीवरून सिद्ध करतां येतें. आर्यांनी तेव्हां या बलिस्थानावर स्वाऱ्या केल्या, तेव्हां त्यांनीं मुळच्या देशस्थांस (ख्रिस्ती मुसलमानांसारखे आपल्या आर्यधर्मात सर्ते करून घेतल्यानंतर त्यांस यजुर्वेद वाचून पाहाण्याचा अधिकार दिला असावा, असा अदमास करितां येतो. कारण आर्यब्राह्मण आणि देशस्थ ब्राह्मण या उभयतांमध्ये कालच्या पेशवाईपावेतो मुळींच पंक्तीस उघड असून अन्नव्यवहार करण्याची जर वहिवाट नव्हती, तर त्यांच्यामध्ये बेटीव्यवहार कोठून असणारे ? कारण आर्य उर्फ कोकणस्थ ब्राह्मणांचा वर्ण येथील मूळच्या शूद्रादि अतिशूद्राशीं मिळतो याशिवाय बहुतरून शूद्रादि अतिशूद्रांचे कूलस्वामी, देवके, डाका, गोंधळ, भराड वगैरे देशस्थांचीं मिळतात. आर्यांनीं येथील मूळच्या क्षत्रियांस (जबरीनें अथवा गोडीगुलाबीनें म्हणा) आपल्या धर्मात सर्ते करून त्यांस गावोंगाव वतनदार कुळकर्णीं केले; तसेंच मागाहून मुसलमानांनीं येथील मूळच्या क्षत्रियांस येथील धर्मात सर्ते करून त्यांस वतनदार मुल्ला केले. उदाहरणार्थ आमचे स्ने. रे. नारायणराव शेषाद्री हे पूर्वी आर्यधर्मानुयायी असतां त्यांनीं ख्रिस्ती धर्मचा स्वीकार करून इंदापुरास वतनदारी मिळवून तेथें देऊळ बांधून ख्रिस्ती धर्माचा उपदेश केला.) लोकांनीं प्रथम जेव्हां इराणांत आपले काळे करून धनुर्विद्येच्या बळावर आडहत्यारानें लढणाऱ्या सधन क्षत्रियांच्या सुवर्णमय बळीस्थानांत आले, तेव्हां त्यांचे या देशांत मुख्य हाडवैरी नानाप्रकारचे लोक होते. त्यांस आर्य लोक व्देषानें दस्यु, हल्लीं आम्हा शूद्रांपैकीं महामुनि गोसाव्यांत गिरी, पुरी, भारथी वगैरे दशनामी लोक आहेत. या शब्दांचें मूळ दस्यू असावें असें अनुमान होतें. (लुटारु मागाहून दास) महाअरी (म्हार) क्षुद्र (शूद्र) असें म्हणूं लागले. दस्यू लोकांपैकीं कित्येक राज्यधुरंधर, महाप्रतापी विख्यात होते, त्यांस यवन लोक हेव्यानें दुष्मन व स्नेहभावानें दोस्त म्हणत असत, (दुष्मन व दोस्त या शब्दांचें मूळ दस्यू असावें असें अनुमान होतें.) त्यांतील मुख्य लोकांचीं नांवे होती, तीं येषेप्रमाणें—ज्यांच्या शरीराचा बाधा ऊंच असून जे अति मजबूत, शरीरानें अत्राळवित्राळ असत, त्यांस दराऱ्यानें भित्रे भट राक्षस म्हणतः ज्या लोकांचे चेहरेमोहरे तामशी असून भयंकर दिसत, त्यांस भ्याड आर्य अचंब्यानें उग्र म्हणत; जे लोक नेहमीं आर्यांची चेष्टा करून त्यांस उपद्रव करीत असत, त्यांस ते व्देषबुद्धीनें पिशाच म्हणत; जे लोक आर्यांस नेहमीं उपद्रव देण्यामध्ये गम्मत मानीत असत, त्यांस आर्यलोक हेव्यानें तरफडून असूर म्हणत. याशिवाय यज्ञाच्या निमित्तानें घोडे, गाया भाजून खाणाऱ्या आर्यांच्या विधीचा विध्वंस करून त्यांस सर्वोपरी त्रास देत असत, त्यांस आर्यलोक अजास, यक्ष, शिग्रव, किकाट (कैकाडी) वगैरे म्हणत असत. आणि हे सर्व दस्यूमन (आर्यांचे दुष्मन) काळ्या वर्णाचे होते आणि त्यापैकी जे सर्वकाळ आर्यांच्या धर्माचा तिरस्कार करून त्यांचा सर्वोपरी वीट मानीत, त्यांच्या सर्व अंगाचीं निर्दय आर्य लोक मोठ्या क्रुरतेनें कातडीं सोलून काढीत, त्याविषयीं आर्यांनीं पवित्र मानलेल्या त्यांच्या वेदांत मजबूत आधार सांपडतो. तो असा कीं, “ त्वचं कृष्णामरंधवत ” अर्थ—(त्यांनीं काळ्या लोकांचीं कातडीं फाडलीं.) याशिवाय ब्रिटिश, फ्रेंच, जर्मन आणि अमेरिकन लोकांतील

सत्पुरुषांच्या लेखांत निर्दय आर्य भट्टब्राह्मणांच्या अनन्वित दुष्ट कर्माविषयीं मजबूत आधार सांपडतात.

गोविंदराव.प्र.—अशी धूर्त आर्यभट्टांच्या वेदाच्या पोटाखालीं, जर तट्टासारखी गोम आहे, तर आर्य लोकांनीं त्या वेदरुपी वारुस रंगणात काढून त्यास हल्लीं बाजार दाखवूं नये, इतकेंच नव्हे; परंतु त्यांनीं आपले वेदरुपी वारुस शूद्रादि अतिशूद्रांच्या दृष्टीससुद्धां कधींच पडूं देऊं नये, असें माझें मत आहे. कारण, तसें धूर्त आर्यभट्टांनीं केल्यास त्यांजकडून आजपावेतो गाजलेले शूद्रादि अतिशूद्र त्यांची कोणत्या तऱ्हेची व किती फटफजिती करतील, याचें मला अनुमानसुद्धां करवत नाहीं; परंतु या तुमच्या लिहिण्यावरून कदाचित आर्य धूर्त भट्ट ब्राह्मणांनीं आपल्या वेदांचें प्राकृत भाषांतर करून जगजाहीर केल्यास मग ते दोषमुक्त होतील ना ?

जोतीराव.उ.—तसें त्यांनीं केल्यास त्यांस दोष कोणी देणार नाहीं. परंतु धूर्त आर्य ब्राह्मणांस आपल्या सोवळ्यांत लपवून ठेविलेल्या वेदांचें प्राकृत करून त्यास यांच्यानें मैदानांत आजपावेतो आणवले नाहीं; आणि यामुळे त्यांच्यानें तसें करण्याचें धैर्य व्हावयाचें नाही. याचें पहिलें कारण, आर्यांच्या वेदांत क्रूर आर्य भट्ट ब्राह्मणांनीं शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, खोंड, राक्षस, पिशाच वगैरे लोकांस रसातळीं घातल्याबद्दल आधार आहेत व दुसरें कारण, मागाहून आर्यांपैकीं मुकुंदराज, जानोबा, रामदास, मोरोपंत, वामन वगैरे साधूंनीं पोरींच्या घरकुंडांत भातकुल्या करून वेदांत कल्पिलेल्या ब्रह्माची उतरंड रचिली आहे; तीं ढांसळून तिच्या खापरखुट्या होतील, या भयास्तव धूर्त आर्य भट्टब्राह्मण, आपण होऊन गुण्यागोविंदांन, वेदांचें भाषांतर करून कधींच मैदानांत आणणार नाहीत, असें मी भविष्य करून सांगतो.

गोविंदराव.प्र.—वेदांमध्ये शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, खोंड, राक्षस, पिशाच वगैरे लोकांस रसातळीं घातल्याबद्दल लेख आहेत, म्हणून आपण म्हणतां आणि एकंदर सर्व धूर्त आर्य भट्ट ब्राह्मण मोठ्या शेखोनें म्हणतात कीं, एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांचें तारण होण्यासाठीं ईश्वरानें वेद निर्माण केले आहेत.

जोतीराव.उ.—हें सर्व आर्य धूर्त ब्राह्मणांचें म्हणणें अजीबाद खोटें आहे. कारण, आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें जर एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांचें तारण होण्यासाठी वेद निर्माण केले असतें, तर ते एकंदर जगांतील सर्व भाषांमध्ये केले असते; आणखी त्याचप्रमाणें ते फक्त मरुं घातलेल्या अवघड संस्कृत भाषेमध्येच करून या सर्व जगांमध्ये एकट्या भट्टब्राह्मणांनींच मात्र त्यांचा उपभोग घ्यावा आणि इतर जगांतील मानवांनीं आर्यांच्या तोंडाकडे पहावें, असें झालें नसतें; यावरून आप्पलपोट्या धाडस आर्यांचे वेद आणि सार्वजनिक ईश्वरप्रणित सत्यांतील खरें कोणतें व खोटें कोणतें, हें निवडून काढण्यास आपल्यास मुळींच मार्ग नाही.

गोविंदराव.प्र.—कांही तात्यासाहेब—एकंदर सर्व आर्य भट्टांची खरोखर जर लाचारी आहे म्हणून म्हणावें, तर हल्लींचे कित्येक धूर्त आर्य ब्राह्मण राजद्रोही बंडखोर वासुदेव फडक्याविषयीं व मनःकल्पित रामायण, भागवत, सत्यनारायण वगैरेविषयीं भारेचे भोरे नवीन ग्रंथ छापून उदयास

आणून, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांचीं मनं भ्रष्ट करुन कुत्सित करीत असतां, त्यांजला हा काळपावेतो वेदांचें भाषांतर करुन जगापुढें आणण्याची मुळींच ऐपत झाली नाही हें कसें ?

जोतीरव.उ.—धूर्त आर्य ब्राह्मणांच्या लाचारीमुळें जर त्यांस वेदांचें भाषांतर करण्याची ऐपत होत नाही, तर चवल काम पावणे आठ आर्य बाजीरावसाहेबांनीं आपल्या पवित्र पेशवाईच्या अमलांत रात्रंदिवस शेतीं खपून वाया गेलेल्या पर त्जातीच्या शूद्रादि अतिशूद्र पंगू वृद्धस नचक्या कवडीचीसुद्धां मदत न करितां त्यानें आपल्या स्वजातीच्या धूर्त आर्य धर्मलंड भिक्षुकांस मात्र लाखो रुपयांची रमण्यामध्ये दरवर्षी रुपये मोहोरांची खिचडी करुन वग्राळ्यानें दक्षिणा वांटली हें कसें ? अशा सधन व श्रीमंत आर्य सोंवळ्या बाजीरावास वेदांचें भाषांतर करण्यासाठीं लाचारी होती म्हणून म्हणण्याचें शोभेल काय ? त्याचप्रमाणें कित्येक भट भिक्षुक कथाडे ब्राह्मण ब्राह्मण आपल्या बनावट धर्माच्या मिषानें अज्ञानी शूद्रांतील हल्लींचे शिंदे, होळकर वगैरे सरकारांपासून लाखो रुपये उपटून खात असतां त्यांची वेदांचें भाषांतर करुन प्रसिद्ध करण्याची जुरत होत नाही, याला कोणत्या प्रकारचा धूर्तपणा म्हणावा ?

गोविंदराव.प्र.—असो—धूर्त आर्यभटांनीं आजपावेतो आपले वेद जर मैदानांत आणले नाहीत,तर आपण आजपर्यंत कलभांड धूर्त आर्यभटांच्या वेदांतील आंधळें गारुड उघडकीस आणून अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांपुढें ठेविलें आहे, याला तरी काय आधार ?

जोतीरव.उ.—या धूर्त आर्यभट्ट ब्राह्मणांनीं हा काळपावेतो आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती म्हणूनच आपणास त्यांच्या वेदांतील गोम शोधून काढण्यास मार्ग नव्हता; परंतु कर्नल लिग्व्यांड जेकप, वुइलसन्स वगैरे कित्येक कनवाळू युरोपियन सत्पुरुषांस आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्यांनीं वेदांतील गोम बाहेर काढून जगप्रसिद्ध केली आहे. याला मूळ आधार युरोपियन सदगृहस्थांचे लेख होत.

गोविंदराव.प्र.—कर्नल लिग्व्यांड जेकप वुइलसन्स वगैरे सत्पुरुषांस आम्हा दीन अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांची दया येऊन त्यांनीं वेदांतील गोम बाहेर काढून जगप्रसिद्ध केली हें बरें केलें; परंतु त्यांनीं धूर्त आर्यांच्या तावडींतून एकंदर सर्व गांजलेल्या आम्हा शूद्रादि अतिशूद्रांस मुक्त करण्याविषयीं कांहींच प्रयत्न केला नाही म्हणून मी त्यांच्या राजकारस्थानीस अथवा भिन्नेपणास दोष देतो. कारण, उदाहरणार्था—इंग्रज लोकांतील कांहीं लोकांस जर धूर्त आर्य भटांनीं जुलमानें गुलाम केले असते तर त्यांनीं धूर्त भटांसह त्यांच्या वेदाच्या चिंध्या चिंध्या करुन आपल्या जातीच्या इंग्रज लोकांस आर्यांच्या तावडींतून सोडविण्यास कधीं मार्गें घेतलें असतें काय ?

जोतीरव.उ.—परंतु कर्नल लिग्व्यांड जेकप, वुइलसन्स वगैरे सत्पुरुष बिचारे काय करतील. हा विषय आम्हा अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या घ्यानांत ठसण्याची आपल्यामध्ये योग्यता आली नव्हती. आपण केवळ जुलमानें धरुन नेलेल्या अमेरिकेंतील सिद्धि लोकांसारखे पिढीजादा त्यांचे गुलाम बनलों होतो. तसें जर त्यांनीं त्या वेळीं केलें असतें, तर आपल्यांतील अडमूठ अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्यापूर्वजांनीं धूर्त भटांच्या चिथावणीवरुन, परवांच्या आर्यभट पांड्याच्या चपाती

बंडाप्रमाणें, निरपराधी युरोपियन लोकांबरोबर मोठा प्रळय केला असता आणि तेणेंकरून लक्षावधी शूद्रादि अतिशूद्रांसह इंग्रज लोक प्राणास मुकले असते.

गोविंदराव.प्र.— कर्नल लिग्ट्यांड जेकप सत्पुरुषासारखे तुम्ही कांहीं आतां एकटे नाहीत, त्यांतून महाराष्ट्रांतील इंग्रजी शिकलेले कांहीं आर्य ब्राह्मण जरी शुद्ध अंतःकरणाचे नाहीत, तरी नाईलाजास्तव वरकांती तुमच्या मताला मिळतील, असा संभव आहे आणि शेंकडों शूद्रादि अतिशूद्र सत्यास स्मरून निःसंशय तुमच्या मताला साहय देतील, अशी माझी पक्की खात्री आहे. यास्तव धूर्त आर्य भटांच्या वेदांत भट पडो. तुम्ही भटांसह त्यांच्या वेदाची पर्वा न करितां एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मागील व हल्लींच्या आचरणावरून व ईश्वरप्रणित सार्वजनिक सत्याची तुलना केल्याबरोबर बहुतेक अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांची समजूत होऊन त्यांचें बरें होणार आहे.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्मीकानें निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व विस्तीर्ण पोकळींतील अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांच्या उपग्रहांवरील नानाप्रकारच्या अनंत खटाटोपीविषयीं व्यवस्था कसकशा केल्या आहेत, त्या सर्वाविषयीं ज्ञान करून घेणें हें आम्हा क्षणभंगूर मानवांच्या बुद्धितरंगाच्या आटोक्यांत तर येणेंच नाही; परंतु त्यांपैकीं आपण वस्ती करणाऱ्या, या आपल्या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावरील एकंदर सर्व प्राणीमात्र खेरीजकरून फक्त आपल्या या मानवी प्राण्याविषयीं निर्मीकानें काय काय सोईवार व्यवस्था केल्या आहेत, त्याविषयीं एकंदर सर्व आर्य लोक बेसमज होते; कारण हा काळपावेतों निर्माणकर्त्याविषयीं मनुजांचीं कर्तव्यकर्म जीं आहेत आणि ज्यांचा अनुभव प्रत्येक मनुष्यास आहे आणि त्याचप्रमाणें मनुष्यांनीं आपल्या शेजाऱ्याबरोबर कसें वर्तन करावें, ज्याविषयीं प्रत्येक मनुष्याला अनुभव आहे, हें सर्वास सहज सिद्ध करतां येतें. या उभय सिद्धांतांविषयीं एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झालें नव्हतें; यावरून आर्य ब्राह्मणांच्या मागील व हल्लींच्या, जगाविरुद्ध आचरणांवरून साफ सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—आपण सर्वांच्या निर्मीकाविषयीं मनुजांचीं कर्तव्यकर्म काय आहेत, ज्यांचा अनुभव प्रत्येक मनुष्यास आहे व तत्संबंधीं एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झालें नव्हतें, याविषयीं प्रथम उलगडा करून जर प्रतिपादन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—आर्य लोकांच्या वेदांत एकंदर वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण येथील एकट्या सूर्यास मुख्य दैवत समजून त्याच्या नांवानें अर्घ्य देऊन त्याची पूजा जर करीत होते, तर या विस्तीर्ण पोकळींत अनंत सूर्यमंडळांच्या निर्माणकर्त्याविषयीं आर्यांस ज्ञान झालें नव्हतें, असें सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण सूर्यनारायणाशिवाय एखाद्या तत्त्वास ते देव समजून त्याची पूजा करीत नव्हते काय ?

जोतीराव.उ.—आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व आर्य ब्राह्मण सूर्यनारायणाशिवाय अग्नितत्त्वाससुद्धां मुख्य दैवत समजून त्याची पूजा करतांना त्याच्यापुढें नांवाला गाया गुरें व बोकडास अर्पण करीत असत आणि त्या बिचाऱ्या मुक्या जनावरांनीं मोठ्या स्वरानें हंबरडे फोडूं नये, म्हणून त्यांच्या

तोंडांत कापडाचे बोळे कोंबून सोमरसाच्या (दारु) नादांत त्यांच्या नरड्यांवर बुक्यांचा भडीमार करतां करतां त्यांचे प्राण घेऊन आपण स्वतः त्यांचें मांस खात होते.

.गोविंदराव.प्र.—आर्यलोक पूर्वी गायारुं यांचें व हल्लीं बोकडाचे हालहाल करुन त्यांचे प्राण घेत होते. ते मुसलमानांसारखे त्यांचे एकदम झटक्यासरसे सुन्यांनीं गळे कापून त्यांस हालहाल करुन कां खात नाहींत ? यांतील मर्म काय असावें बरें ?

जोतीराव.उ.—मुसलमानांसारखे जनावरांचे सुन्यांनीं गळे कापल्याबरोबर त्यांतील रक्त (सत्व) निरर्थक वायां गेल्यामुळें त्यांच्या मांसांत असावी तशी चव आणि खमंगी रहात नाहीं, अशी पूर्वीच्या व हल्लींच्या आर्य लोकांची जुनी समजूत असवी. हेंच काय तें त्यांतील मर्म. यास्तव गायारुं यांचें व बोकडांचें मांस भाजून देण्याकरितां अग्निदेवतांपुढें थयथया नाचविली खरी ! परंतु यावरुन असें सिद्ध होतें कीं, सर्व भूतांच्या ठायीं दया ठेवणाऱ्या आपण सर्वांच्या निर्मिकानें फक्त अघोरी खादाड आर्यभट्टांच्या खाण्याकरितां गायारुं, गुरें, बोकडांस निर्माण केलें असावें, असें सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—तूर्त हें एकीकडे ठेवा, परंतु ताज्यातवान्या गायारुं यांचे व बोकड यांचे बुक्याने प्राण घेऊन त्यांचे मांस खाणारे अघोरी आर्यभट्ट ब्राह्मण व त्याचप्रमाणें रोगानें अथवा लंगडीलुलीं, आंधळीं पांगळीं आपमृत्यूनें मेलेल्या जनावरांचे मांस खाणारे लाचार मांग महार या दोहोंपैकीं आपण कोणास निर्दय व क्रूर म्हणाल ?

जोतीराव.उ.—या दोहोंपैकीं धूर्त आर्यभट्ट ब्राह्मणांस पक्के निर्दय व क्रूर म्हटलें पाहिजे, असें न्यायाचें ठरतें.

गोविंदराव.प्र.—यावरुन आपण कोणत्या न्यायानें लाचार मांगामहारांस निर्दय म्हणून क्रूर मानितां ? याला काय आधार आहे ?

जोतीराव.उ.—अरे, येथें तूं मध्येंच कोठून न्याय आणिलास ! आघोरी खादाड आर्यब्राह्मण ताज्यातवान्या गायारुं बोकडांचे प्राण घेऊन त्यांचें मांस मोठ्या आवडीनें बेधडक खातात; याला मळ आधार धूर्त आर्यभट्ट ऋषींनीं ताडपत्रांवर लिहून ठेवलेले वेद होत.

गोविंदराव.प्र.—आर्य ऋषींनीं ताडपत्रांवर लिहून ठेवलेले वेदांत आधार असला म्हणजे धूर्त आर्यभटांनीं पाहिजेल तें बेधडक करावें. त्यांला मनाची तर लाज नाहींच; पण त्यांना आपण सर्वांच्या निर्मिकाचेंसुद्धां भय वाटत नाहीं, हें कसें ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभटांच्या मनाला आपण सर्वांच्या निर्मिकाविषयीं मुळींच भय वाटत नाहीं, कारण तें वेदांती बनून भृगु ब्राह्मणासारखी कल्पित विष्णु देवबापास लाथ मारुन आपणच स्वतः अहंब्रह्म अथवा भूदेव होऊन, आपणा सर्वांच्या निर्मिकास पालथा घालण्यास जर भीत नाहींत, तर त्यांच्या ठायीं निर्मिकाचें भय कोठून असणार ?

गोविंदराव.प्र.—याशिवाय आर्यओकगायारुं बोकड (मुख्यत्वेकरुन काळ्या कपिला गायारुं) खाण्यामध्ये जरी पुण्य मानीत असत, तथापि त्यांनीं पुढें बौद्धधर्माच्या धाकानें मांस खाणे जरी

सोडून दिलें, तरी हल्लीं ते शुद्ध होण्याच्या निमित्तानें गोमांसाऐवजीं गोमूत्र प्राशन करून आपल्यास पवित्र मानून घेतात याला काय म्हणावें ?

जोतीराव.उ.—पूर्वींचे आर्य पुण्यप्रप्तीसाठीं यज्ञ व श्राद्धांमध्ये गायान्बोकडांचा वध करून त्यांचें मांस खात होते. आणि नाईलाजास्तव हल्लींचे आर्य गोमूत्र प्राशन करून शुद्ध मानून घेतात, यावरून तूंच विचार करून पहा कीं, एकंदर सर्व धूर्त आर्यभटांच्या आचरणांत कोणत्याच तऱ्हेचा चिरकाळ धरबंद नसतो. ते कोणत्या वेळीं आपलीं पोटे जाळण्याकरितां काय करतील, याचा नेम नाही.

गोविंदराव.प्र.—आतांशीं बरें सुचलें, कांही “ अठरा वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ” असतां त्यांनीं मानवी शूद्रादि अतिशूद्रांची विष्टा खाणाऱ्या पशु गाईचें जरी मात्र पिऊन शुद्ध मानून घेतात, तरी ते अत्युत्तम अतिशूद्र मानवांचा जेवतांना स्पर्शसुद्धां होऊं देत नाहीत, याला काय अधार असावा बरें ?

जोतीराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्र मानव केवळ अज्ञानी असल्यामुळें धूर्त आर्यभट ब्राह्मण चेष्टेखोर पशु माकडासह सरपटणाऱ्या विषारी सर्पाची पूजा करण्यास लाजत नाहीत, तरी शूद्रादि अतिशूद्रांनीं तुच्छ मानून अपंक्त केलेल्या वेसवा रांडांबरोबर ते निर्लज्यपणें खाणें, पिणें वगैरे सर्व प्रकारचे व्यवहार करण्यामध्ये आनंद मानितात. यावरून धूर्त आर्य भटांस अत्युत्तम अतिशूद्रांस नीच मानण्याविषयीं आधार काय आहे ? म्हणून तूं विचार करून पहा, म्हणजे तुझ्या सहज ध्यनांत येईल.

गोविंदराव.प्र.—या सर्व मागील इतिहासावरून आर्यभट ब्राह्मण आपल्या वेदांत ख्रिस्ती लोकांसारखे बाहेर काढीत नाहीत, तर ते मोठे धूर्त आहेत व त्यांनीं तसें केल्याबरोबर वेदाचें सहज महत्त्व कमी होणार आहे, असें सिद्ध होतें.

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभटब्राह्मणांनीं वेद लपून ठेविल्याकारणामुळें वेदांची अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांत पोकळ पत्राज वाढली आहे खरी, परंतु यापुढें त्यांनीं ख्रिस्ती लोकांच्या बायबलासारखें, आपल्या वेदास बाहेर काढून त्याचें प्राकृत करून जगजाहीर केल्याबरोबर, धूर्त आर्यभटांसह त्यांच्या वेदांची बाजारच्या कोल्हाटणीसुद्धां फटफजीती करण्यास कधीं भिणार नाहीत, अशी मी प्रतिज्ञा करून सांगतो.

गोविंदराव.प्र.—तर मग आर्यांच्या वेदांत एकंदर सर्व जगास बोध घेण्यासारखें बिलकूल कांहींच नाही, असें तुम्हांला वाटतें काय ?

जोतीराव.उ.—असें कसें म्हणतोस ? वेदामध्ये नीति वगैऱ्यांविषयीं जें प्रतिपादन केलें आहे, तें सर्व आपल्या जातीच्या आप्पलपोट्या धूर्त आर्यभटांच्या हिताकरितां मात्र योजिलें आहे. त्यांमध्ये एकंदर सर्व पराजित केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांस म्लेंछ या सर्वास, मान्य होऊन त्यापासून त्या सर्वांचें बिलकूल हित होण्यासारखें नाही.

गोविंदराव.प्र.—दुसरें, आपण पूर्वीं असें म्हणालांत कीं, “ मनुष्यांनीं आपल्या शेजाऱ्याबरोबर कसें वर्तन करावें ”, याविषयीं प्रत्येक मनुष्यास आपल्या स्वतःच्या अनुभवावरून सहज सिद्ध करतां येतें,

या सिद्धांताविषयी एकंदर सर्व आर्य लोकांसह त्यांच्या वेदकर्त्यास बिलकूल ज्ञान झाले नव्हते. याविषयी आतां उलगडा करून जर प्रतिपादन कराल, तर बरे होईल.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्मीकाने एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न करतेव्हीं मनुष्याला जन्मतः स्वतंत्र प्राणी निर्माण केला आहे. आणि त्यास आपआपसांत सारखे हक्काचा उपभोग घेण्यास समर्थ केला आहे. आणि याच कारणास्तव प्रत्येक मनुष्य गांवांतील व मुलखांतील अधिकारांच्या जागा चालविण्याचा अधिकारी आहे.

गोविंदराव.प्र.—यावरून एकंदर सर्व मनुष्य सर्व कामीं सारखे अधिकारी असतां, धूर्त आर्य भट ब्राह्मण, शूद्रादि अतिशूद्रांस आपले दासानुदास करून त्यांचे धनी कोणत्या न्यायाने झाले ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रांचे अन्यायाने धनी झाले म्हणून आपण सर्वांच्या निर्मीकास संतोष झाला आणि त्यानें मोंगल, पठाण, पोर्तुगीज, फ्रेंच आणि इंग्लिश या सर्व लोकांकडून धूर्त आर्य भटांचे ऐश्वर्य नष्ट करून त्यांस त्यांचे धनी केले.

गोविंदराव.प्र.—आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाने मुसलमान व ख्रिस्ती वगैरे लोकांकडून धूर्त आर्यभटांचे ऐश्वर्य नष्ट करून जरी त्यांचे मुसलमान व ख्रिस्ती धनी केले, तरी त्यापासून आपण शूद्रादि अतिशूद्रांचे कोणत्या प्रकारचे फायदे झाले, याविषयी मला उघड कांहीं समजत नाही.

जोतीराव.उ.—अरे—बाबा, आपण सर्वांचा निर्मीक परम दयाळू व परम न्यायी आहे आणि त्याच्या न्यायाविषयी तुला कांहीं उघड समजत नाही, म्हणून मला मोठी हळहळ वाटते. कारण क्षुल्लक अशा अति चिमुकुल्या मुंगीच्या अवयवांचा—तिच्या इंद्रिय वगैरे उद्योगाचा आम्ही कधींच विचार करीत नाही, तथापि तिजला कोणी निरर्थक त्रास देऊ शकत नाही व त्याचप्रमाणे या अत्युत्तम मानव प्राण्यांच्या अवयवांचा, त्यांच्या दशेंद्रियांचा आणि त्यांच्या ज्ञानाच्या थोरवीविषयी विचार करू गेल्यास आम्हांस थांग लागत नाही. आणि अशा मानवांपैकीं शूद्रादि अतिशूद्रांचे पूर्वी तरवारीच्या आणि संप्रत ठकबाजीच्या जोराने धनी आर्य मानव बनले आहेत. यास्तव सर्वन्यायी आपल्या सर्वांच्या निर्मीकाने शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल धूर्त आर्यभटांस प्रायश्चित देऊन त्यांस शुद्धिवर आणण्याकरितां पूर्वी मुसलमानांस व हल्लीं ख्रिस्ती लोकांस आर्यांचे धनी केले आहेत, हे पक्के समज.

गोविंदराव.प्र.—शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल मुसलमान लोकांनी धूर्त आर्यभटांस कोणत्या तऱ्हेचे प्रायश्चित दिले, याविषयी फारच थोड्यांत येथे विवेचन कराल, तर बरे होईल ?

जोतीराव.उ.—मुसलमान लोकांनी धूर्त आर्य भटांच्या कोरीव दगडाच्या मूर्तीचा विध्वंस करून त्यांनीं जुलमाने दासानुदास केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांचे कळपाचे कळप त्यांच्या तावडीतून सोडवून मुसलमान करून त्या सर्वांस आपल्या मुसलमानी धर्मात सामील केले. इतकेच नव्हे परंतु त्या सर्वांबरोबर रोटी व बेटी व्यवहार सुरू करून त्या सर्वांस सर्व कामीं बरोबरीचे हक्क दिले. आणि त्या सर्वांस आपल्यासारखे सुखी करून त्यांच्या तोंडाकडे आर्यभटांस टकमका पहावयास लाविले.

गोविंदराव.प्र.—त्याचप्रमाणे ख्रिस्ती लोकांनी शूद्रादि अतिशूद्रांबद्दल धूर्त आर्यभटांस शुद्धीवर आणण्याकरितां कोणकोणतीं प्रायश्चित्ते दिलीं याविषयी थोडेसें येथें विवेचन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—प्रथम कर्नल लिग्व्यांड जेकप, सर वुईल्यम जोन्स वगैरे इंग्लिश सत्पुरुषांनी धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या वेदांसह स्मृत्या, संहितांचे आडें फोडून त्यांतील शूद्रादि अतिशूद्र वगैरे लोकांस निःक्षत्रीय करून त्यांस कसकसे त्रास दिलें याविषयी साद्यंत इतिहासाचा तपास काढून जगप्रसिद्ध केल्यामुळे आपण सर्व शूद्रांचे आतांशे डोळे उघडून एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांचें ब्रह्मकपट आपल्या दृष्टीपुढें स्वयंभू थयथया नाचूं लागलें आहे.

गोविंदराव.प्र.—कर्नल लिग्व्यांड जेकप, सर वुईल्यम जोन्स वगैरे सत्पुरुषांनी धूर्त आर्यभटांचें ब्रह्मकपट जेव्हां बाहेर पाडिलें, तेव्हां आमच्या इंग्रज सरकारनें आम्हा अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मुक्तेविषयी कांहींच प्रयत्न केला नाही याविषयी मोठा अचंबा वाटतो !

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या पूर्वजांनी शूद्रादि अतिशूद्रांविषयी रचलेले ब्रह्मकपटाविषयी त्यांची खात्री होऊन त्यास पश्चात्ताप होऊन त्यांनी आपणच होऊन शूद्रादि अतिशूद्रांस तुच्छ मानून त्यांस ठकविण्याचें अजीबात वर्ज करावे; म्हणून प्रथम इंग्रज सरकारनें या सर्व बलिस्थानांत शूद्रादि अतिशूद्रांच्या करपट्टींतून पैसे खर्च करून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांस खरें ज्ञान होण्याकरितां जगोजाग इंग्रजी विद्यालयें स्थापून त्यांस फुकट विद्यादान देण्याचें सुरु केलें.

गोविंदराव.प्र.—शूद्रादि अतिशूद्रांनी परिश्रम करून सरकारास वसूल दिलेल्या करपट्टीच्या पैशांतून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांकरितां प्रथम इंग्रजी विद्यालयें स्थापून त्यांमध्ये त्यास विद्दान केलें खरें परंतु मुलांनी इंग्रजी शाळांत शिकून, परिणामीं काय केलें, याविषयी थोडेसें विवेचन केल्याबरोबर सरकारासह शूद्रादि अतिशूद्रांचे डोळे उघडणार आहेत.

जोतीराव.उ.—अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या परिश्रमाच्या करपट्टींतून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांची मुलें जेव्हां शाळांनीं विद्दान झालीं, तेव्हां त्यांच्या पूर्वजांनीं ब्राह्म्यात्कारी धर्मसंबंधीं, परंतु आंतून शुद्ध राजकीय, रचलेल्या ब्रह्मगारुडावर केवळ झांकण घालण्याकरितां कपटानें सध्यां आपला बचाव करण्यास्तव आपल्या डोळ्यांवर कातडीं ओढून मोठ्या धांदलीनें त्यांनीं ब्रह्मसमाज व प्रार्थनसमाज उभारले आहेत व त्यांनीं त्या समाजांत एकंदर सर्व ख्रिस्ती धर्माचें उष्टेमाष्टें चोरून छपून गोळा केलें आणि त्यांनीं आपल्या कल्पित ब्रह्माजीच्यापुढें डोळे झांकून बाकीच्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मनांत पुनः एक तऱ्हेचा ब्रह्मघोळ करण्याचे खटपट सुरु केली आहे.

गोविंदराव.प्र.—या सदरच्या समाजांशिवाय धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांनी दुसऱ्या कांहीं सभा उपस्थित केल्या आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मुलांनी ज्या सभा उपस्थित केल्या आहेत, त्यांपैकीं मुख्य पुणें येथील सार्वजनिक सभा आणि नॅशनल काँग्रेस अशा मुख्य दोन सभा उभारल्या आहेत, म्हणून माझ्या ऐकिवांत आहे.

गोविंदराव.प्र.—या त्यांच्या सार्वजनिक सभेच्या शुद्ध आडनांवावरून या सभेमध्ये कुळंबी, माळी, धनगर, कोळी, भिल्ल वगैरे शेतकरी लोक सभासद असतील, नाही बरे ?

जोतीराव.उ.—तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे कुळंबी वगैरे शेतकरी लोकांचा या सभेत सभासद असण्याचा संभव नाही, असे मला वाटते.

गोविंदराव.प्र.—तर मग वाण्याउदम्याचा व्यापार करणारे गुजर, मारवाडी वगैरे दुकानदार व वस्त्रप्रावरणे विकण्याचा उद्योग करणारे साळी, कोष्टी, खात्री वगैरे लोक या सभेत सभासद असावेत, नाही बरे ?

जोतीराव.उ.—गुजर, मारवाडी वगैरे दुकानदार व वस्त्रप्रावरणे विकण्याचा उद्योग करणारे साळी, कोष्टी लोकांचे या सभेत मुळीच नांवसुद्धा नाही, असे माझ्या ऐकिवांत आहे.

गोविंदराव.प्र.—बरे असो, लोहार, सुतार, चांभार, कुंभार, न्हावी, परीट वगैरे मिळून बारा बलुते व मांग, भट, जोशी वगैरे मिळून बारा आलुते तरी या सभेत सभासद आहेत काय ?

जोतीराव.उ.—या सभेत ! या सभेत बारा बलुते सभासद आहेत म्हणून त्यांचे नांवसुद्धा येथे तू घेऊ नकोस; परंतु बारा आलुत्यांपैकी ब्राह्मण जोशी, उपाधी, आलुत्यांचा मात्र या सभेत भरणा आहे, त्यांमध्ये जे सरकारी कामगार आहेत, ते जरी उघडणे या सभेचे सभासद नाहीत, तरी त्यांच्या मुलाजाकरिता इतर जातीचे पांचपंचवीस सभासद सामील करून घेतले आहेत. त्यांपैकी एकदोन मात्र श्रीमंत असून बाकी कोणी वकिली, कोणी कारकुनी करून पोटें जाळणारे आहेत.

गोविंदराव.प्र.—कांही, या बाळिस्थानांत अदमासे एकंदर सर्व वीस कोटी खानेसुमारी आहे आणि त्यांत दोन कोटी आर्यब्राह्मण आहेत. त्यांपैकी पुण्यातील आर्य ब्राह्मणांनी पांचपंचवीस इतर जातीचे लोक सामील करून पुण्यांत जर सभा केली; तर त्या सभेस सार्वजनिक सभा कोणी म्हणावी ?

जोतीराव.उ.—सर्वांशी तुझे म्हणणे खरे आहे, कारण म्हारांच्या पडसड बाबीसंबंधी विचार करण्यासाठी या सार्वजनिक सभेत ब्रह्मवृंद सभासद म्हार सभासदास आपल्याबरोबर घेऊन कधी बसले होते ? अथवा त्या पडसडीच्या संबंधाने त्या सर्वांनी कधी सरकारास अर्ज केला होता, म्हणून माझ्या तर ऐकिवांत नाही.

गोविंदराव.प्र.—तथापि या सभेच्या रेकार्डांत असणाऱ्या अर्जांपैकी एक तरी अर्ज कोणी असा दाखवावा की, ज्यांत एकाच वर्गाचा किंवा व्यक्तीचा संबंध आहे, असे एक सार्वजनिक पोरीच्या घरकुंडरूपी सभेत बसून बढाई करणारा म्हणत आहे.

जोतीराव.उ.—त्यांचे म्हणणे ठीक आहे. कारण त्यांस असे वाटते की, मजवांचून या जगांत दुसरा कोणी शहाणा नाही ! परंतु तू अशी कल्पना कर की, हल्ली सरकाराने अशी जाहिरात दिली आहे की, ज्या कोणास संस्कृत, मराठी आणि इंग्लिश भाषेचे ज्ञान झाले असून त्यास त्या सर्व भाषांमध्ये पत्रव्यवहार ठेवितां येईल, अशा म्हारास अथवा मांगास दोस हजार रुपये दरमाहा मिळतील. यावरून ही सदरची जागा चालविण्यासकित्ती म्हार अथवा मांग निवडतील ?

गोविंदराव.प्र.—सदरची जागा चालविण्यास एकसुद्धं म्हार अथवा मांग निवडणार नाही.

जोतीराव.उ.—याचप्रमाणें मोघम आम्हा हिंदूस कलेक्टरंच्या जागा, युरोपियन लोकांसारख्या इंग्रज सरकारानें द्याव्यात, म्हणून सार्वजनिक सभेच्या रेकार्डांत अर्ज असतील, परंतु ते अर्ज अविव्दान शूद्रादि अतिशूद्रांच्या काय उपयोगाचें ? कारण मोघम नांव हिंदूंचें आणि उपभोग घेणारे एकटे ब्रह्मण ! वाहावा रे सभा ! आणि वाहावा रे दुटप्पी तिचें रेकार्ड !

गोविंदराव.प्र.—आतां ह्या नॅशनल काँग्रेसविषयी थोडेसें समजून सांगाल, तर आपल्या भोळसर मायाळू इंग्रज सरकारासह अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांचे डोळे उघडून त्यापासून त्या उभयतांचा कांहीं फायदा झाला तर होईल !

जोतीराव.उ.—सांगतां ऐक—आर्यांच्या खोडसाळ मतलबी धर्मावरून धूर्त आर्यभट ब्राह्मण अज्ञानी शूद्रास तुच्छ मानितात. अज्ञानी शूद्र, अज्ञानी म्हारांस नीच मानितात आणि अज्ञानी म्हार मांगास नीच मानितात. त्यांतून अति सोवळे धूर्त आर्यभट ब्राह्मण शूद्रादि अतिशूद्रादि नीच मानून आपण तर नाहीच, परंतु त्या सर्वांमध्ये आपआपसांत रोटीव्यवहार व बेटीव्यवहार होऊं देण्याविषयी त्यांनी प्रतिबंध केल्यामुळे अर्थातच त्या सर्वांमधले भिन्न भिन्न प्रकारचे आचारविचार, खाणें-पिणें, रीतिभाती एकमेकांच्या एकमेकांशीं मिळत नाहीत. अशा अठरा धान्यांची एकी होऊन त्याचें चरचरीत कोडबुळें म्हणजे एकमय लोक “ Nation ” कसें होऊं शकेल ? अरे, हे धूर्त आर्यभट ब्राह्मण एकंदर सर्व जगांतील लोकांस तुच्छ मानून त्यांचा मनापासून हेवा व व्देष करणारे आहेत. हे केवळ आपल्या हितासाठी अज्ञानी मूढ शूद्रादि अतिशूद्रास कोणत्या वेळीं कोणत्या खड्ड्यांत घालतील, याचा नेम नाही. यास्तव आर्य लोकांनीं एकधर्मी अमेरिकन अथवा फ्रेंचांचें लटकें सोंग घेऊन शेंकडों नॅशनल काँग्रेस नवीन उपस्थित जरी केल्या, तरी त्यांच्या नॅशनल काँग्रेसीत समंजास असा शूद्रादि अतिशूद्र कधींच सभासद होणार नाही, असें मी खात्रीनें सांगतां कारण, तसें केल्यानें आमच्या मायाळू इंग्रज सरकारचें शूद्रादि अतिशूद्रांविषयीं मन विटणार आहे.

गोविंदराव.प्र.—समंजस शूद्रादि अतिशूद्र त्यांच्या नॅशनल काँग्रेसमध्ये जर सभासद होणार नाहीत, तर त्या सभेमध्ये हिंदु लोकांस मोठमोठ्या हुद्याच्या जागा द्याव्यात म्हणून युरोपियन मि. हंटरसाहेब इंग्रज सरकारांस ज्ञानाच्या गोष्टी सांगतात, हें कसें ?

जोतीराव.उ.—याचें कारण, हिंदूतील आर्यब्राह्मण खेरीज करून शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांविषयीं मि. हंटरसाहेबास बिलकूल ज्ञान नाही, म्हणून ते तसा वाचाळपणा करीत आहेत. त्याचप्रमाणें पूर्वी लार्ड रिपन गव्हर्नर जनरलसाहेबांनीं हिंदूतील शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी वगैरे लोकांविषयीं माहिती करून न घेतां, एकट्या आर्यभटांस हिंदू समजून त्यांस म्युनिसिपालीटीचा अधिकार दिल्यामुळें बाकीच्या सर्व आनार्य लोकांस किती त्रास भोवावा लागतो, याचा तूंच विचार करून पहा, म्हणजे तुझ्या सहज ध्यानांत येईल !

गोविंदराव.प्र.—तथापि या नॅशनल काँग्रेसमध्ये शूद्रादि अतिशूद्रादि सभासद होऊन ब्राह्मणांबरोबर आपले वाजवी हक्क सरकारापाशी मागण्यास कोणती हरकत आहे. त्यांचा या कामी कोणी हात धरला आहे, म्हणून एक गुलहोशी भटब्राह्मणाचा वेष धारण करणारा तोतया करून बकत आहे.

जोतीराव.उ.—माझे त्या तोतयाच्या बकण्याविषयी या प्रसंगी कांहींच बोलणें नाही. द्या सोडून ! त्यांचें नांवसुद्धां येथें घेण्याचें प्रयोजन नाही. परंतु मी तुजला कांहीं प्रश्न करितों. ते असे कीं—हा काळपावेतो धूर्त आर्यभटांनीं शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती कां नाही ? त्याचप्रमाणें त्यांनीं अतिशूद्रांच्या मुलांस हा काळपावेतो शाळेत घेण्याची आटोकाट बंदी केली होती का नाही ? व त्यांच्यांत मामलेदाराच्या कचेरींत खालच्या कारकुनाचेंसुद्धां काम चालविण्यापूर्वीं एकास विद्या आली नसतां बळीस्थानांतील कलाकौशल्य जाणणाऱ्या लोकांस “कलाकौशल्याच्या कामीं युरोपियन लोकांची बरोबरी करून एकंदर सर्व जगाबरोबर चाल ठेवण्यास तयार व्हा; नाहीतर उभे राहा आणि मरा !” असे मुख्य साडेभावार्थी कळचेट्या नारदमुनीच्या नादीं लागून षट्कर्मीं तर नव्हेच; परंतु खट कर्म प्रतिपादन करणारा, अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्रांस व्यापाराची हुल दाखवून वेदांचें बोचकें पळविणारा उचल्या, धूर्त आर्यभटांचा तोंड मानलेला धाकटी भाऊ म्हणावा !

गोविंदराव.प्र.—हा काळपावेतो धूर्त आर्यभटांनीं शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची बंदी केली होती. त्याचप्रमाणें त्यांनीं अतिशूद्रांच्या मुलांस हा काळपावेतो शाळेत घेण्याची बंदी केली होती. या कारणास्तव मांगाम्हारांत मामलेदाराच्याकचेरींतील खालच्या कारकुनाचेंसुद्धां काम चालविण्यापूर्वीं त्यांस विद्या आली नाही, हें निर्विवाद आहे.

जोतीराव.उ.—असो, या निःपक्षपाती इंग्रज सरकारच्या राज्यांत एकंदर सर्व मांगाम्हारांस विद्या मिळण्याचा संभव आहे आणि तसें पुढें घडून आल्यास त्या सर्वांनीं एकत्र होऊन माजी गवरनर लार्ड रिपन व मि. हंटरसाहेब या उभयतांस पुढें घालून महाराणी विक्टोरिया आईसाहेबांसमोर नेऊन त्यांस असें विचारलें कीं, हा काळपावेतो जर धूर्त आर्यभटांनीं आम्हांस विद्या शिकण्याची बंदी केली होती, तर आम्हीत्यांच्यासारखे विद्वान होईतो पावतो एकट्या आर्य धूर्त भटब्राह्मणांस मोठमोठाल्या हुद्याच्या जागा दिल्यास ते आम्हांस पुनः अन्य रीतीनें रसातळीं घालण्याचा प्रयत्न करतील कां नाही बरें ? असा प्रश्न सदरच्या उभयतां इंग्रजांस केल्यास ते त्याचें काय उत्तर देतील ?

गोविंदराव.प्र.—सदरच्या प्रश्नाचें उत्तर न देतां ते उभयतां निःसंशय खालीं माना घालतील आणि पालथ्या नजरेनें वेषधारी तोतयाच्या तोंडाकडे पाहून त्याच्या नांवानें बोटें मोडीस बसतील. याशिवाय दुसरा कांहीं त्यांच्याजवळ उपाय राहणार नाही. पुढें कसें ?

जोतीराव.उ.—यावरून या बळीस्थानांतील एकंदर शूद्रादि अतिशूद्रांसह भिल्ल, कोळी वगैरे सर्व लोक विद्वान होऊन विचार करण्यालायक होईतोपावेतो ते सर्व सारखे एकमय लोक झाल्याशिवाय (Nation) होऊ शकत नाही. असें असतां एकट्या उपच्या आर्यभट ब्राह्मण लोकांनीं न्यॅशनल काँग्रेस स्थापिली, तर तिला कोण विचारतो ?

गोविंदराव.प्र.—तर यावरून शूद्रादि अतिशूद्रांच्या घराशेजारीं शाळा असून त्यांनीं जरी आपलीं मुलें शाळेंत पाठविलीं नाहींत, तरी त्यांच्या मुलांस उपच्या आर्यभट ब्राह्मणांनीं कडेवर घेऊन उचलून नेऊन शाळेंत पोंचवावे, असें सिद्ध होतें.

जोतीराव.उ.—आर्यभटांनीं आजपावेतों शूद्रांस संस्कृत शिकण्याची व अतिशूद्रास शाळेंत घेण्याची बंदी केली होती. या त्यांच्या मूर्खपणामुळें त्यांनीं तर काय, परंतु त्यांच्या कल्पित ब्रह्माजीच्या महापिताजीनें जरी शूद्रादि अतिशूद्रांचीं मुलें कडेवर उचलून नेऊन त्यांस शाळेंत पोहचवून दररोज परत आणून घरीं पोहचविलीं, तरी एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं पूर्वीं केलेल्या दुर्वर्तनाबद्दल ते दोषमुक्त होणार नाहींत. कारण विद्वत्ता हीं कांहीं पिढीजादा नाहीं.

गोविंदराव.प्र.—आपल्या इंग्रज सरकारनें पूर्वीं धूर्त आर्यभट ब्राह्मणासच एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांस विद्या देण्याचें काम सोपीलें होतें. परंतु हल्लीं आपल्य निष्पक्षपात इंग्रज सरकारनें सर्व जातीच्या मुलांस शाळेंत घेण्याची मोकळीक दिली असतां अतिशूद्रांचीं मुलें विद्वान होऊन मोठे कामगार झाले आहेत, असें माझे पाहाण्यांत व ऐकण्यांतसुद्धां आलें नाहीं, याचें मुख्य कारण काय असावें बरें ?

जोतीराव.उ.—आपल्या इंग्रज सरकारनें सर्व जातींच्या मुलांस शाळेंत घेण्याविषयीं जरी मोकळीक दिली आहे, तरी अतिशूद्रांच्या जातींतील पंतोजी तयार करण्याविषयीं त्यांनीं कांहीं तजवीज केली नाहीं. यावरून आर्य धर्माअनुयायी भटब्राह्मण पंतोजीकडून अतिशूद्रांचीं मुलें विद्वान होऊन मोठे कामगार कधींच होणार नाहींत, याविषयीं आमच्या भोळसर सरकारनें विचार केला आहे काय ? कारण, आर्य लोकांच्या एकतर्फी ग्रंथांत शूद्रादि अतिशूद्रांस विद्या न देण्याविषयीं कडेकोट बंदोबस्त केला आहे. आणि धूर्त आर्यभट ब्राह्मण आपलीं पोटे जाळण्याकरितां विद्वान झालेले पोटार्थी भट पंतोजीकडून खेडेगांवांतील अतिशूद्रांचीं मुलें शाळेंत शिकून विद्वान होणार नाहींत, असें मी खात्रीनें सांगतां.

गोविंदराव.प्र.—इंग्रज सरकारच्या शाळाखात्यांत पक्षपात असल्यामुळें एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांचीं मुलें विद्वान झाल्याबरोबर त्यांचा जरी सरकारी लष्करी खात्यांत प्रवेश होत नाहीं, तरी त्यांचा बाकीच्या एकंदर सर्व खात्यांत प्रवेश होऊन पलपलाट झाला असतो. यामुळें शूद्रादि अतिशूद्र अज्ञानी असून त्यांस स्वतंत्रता कशास म्हणावें, हें मूर्खीच समजत नसल्यामुळें धूर्त ब्राह्मण कामगार त्यांस कसकसें नाडीत असतील, याविषयीं आतां माझ्या पक्कें लक्षांत आलें. परंतु वेदसंहितासह आर्यभट ब्रह्मणाचे कारकिर्दीत प्रत्येक मानवास त्यानें स्वतः कमविलेल्या मालमत्तेचा उपभोग घेतां येत होता काय ?

जोतीराव.उ.—पूर्वीं आर्यभट ब्राह्मणांच्या कारकीर्दीत एखाद्या शूद्रानें आपल्या जीवावर उदार होऊन आर्य यजमानासह त्यांच्या कुटुंबांतील एकंदर सर्व माणसांचे प्राण वांचविले, यास्तव त्यानें उदार होऊन त्या जाहमर्द शूद्रास आपल्या दासत्वापासून मुक्त केल्याबरोबर, भलता एखादा दुसरा नाग्या आर्यभट ब्राह्मण त्या परोपकारी शूद्रास पकडून त्यास आपल्या बापाची मत्ता समजून आपलें

दास्यत्व करावयास लावीत असे. त्याचप्रमाणे दुष्काळांत आर्यांनीं शूद्रांच्या मालमिळकतीचा यथेच्छ उपभोग घ्यावा, म्हणून मनुसंहितेंत सांगितलें आहे. इतकेंच नव्हे, परंतु शूद्रांच्या स्वस्त्रीचें एखाद्या उन्मत्त आर्यभट ब्राह्मणानें पातिव्रत्य नष्ट केल्याबद्दल त्यास नांवाला सुमारें चौदा रुपये मात्र दंड द्यावा लागत असे व त्याचप्रमाणे आर्यभट ब्राह्मणांतील एखाद्या इष्की स्त्रीनें भलत्या एखाद्या शूद्राच्या अंगावर पडून आपला मतलब साधून घेतल्यास त्याबद्दल ब्राह्मणीस मोकळें सोडून शूद्रांच्या तोंडांत शिसें पाघळून ओतावें; आणि त्याचें उत्पत्तीचें स्थान कापून काढण्याची त्यांस शिक्षा देत असत.

गोविंदराव.प्र.—सदरचे एकंदर सर्व धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं पराजीत केलेल्या शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर दुष्ट आचरण केलेलें मला ऐकण्याचीसुद्धां लाज वाटते.

जोतीराव.उ.—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांनीं शूद्रादि अतिशूद्रांबरोबर दुष्ट आचरण केलेलें तुला ऐकण्याची लाज वाटावी, हें योग्यच आहे. कारण तुला या दयाळू इंग्लिश सरकारच्या राज्यांत मनुष्यपणा आला. परंतु धूर्त आर्यभट्टांच्या पुर्वजांनीं पूर्वी आपल्या शूद्रादि अतिशूद्रांच्या पुर्वजांस अनीवार त्रास देतेवेळीं त्यांस लाज वाटली नाही व त्याचप्रमाणे आतांही आर्याचवंशज आपण शूद्रादि अतिशूद्रांस बनावट धर्म व राजकीय कामामध्यें नानाप्रकरचे छक्केपंजे करून आपणांस ठकविण्यास लाजत नाहीत. यावरून आर्य लोकांत मुळींच मनुष्यपणा नाही, असें सिद्ध होतें.

गोविंदराव.प्र.—आहो तात्यासहेब ! आर्यांनींजें केलें तें पुनः परत येत नाही. आतां त्यांनीं याला कय उपाय करावा ?

जोतीराव.उ.—आतां त्याला उपाय एवढाच आहे कीं, एकंदर सर्व आर्यभट ब्राह्मण लोक आपल्यास निर्लज्जपणें स्वतः अहंब्रह्म म्हणून घेतात, याविषयीं त्यांस पश्चातप होऊन ते सर्व, सत्य शोधून सत्य वर्तणारे झाल्याबरोबर एकंदर सर्व शूद्रादि अतिशूद्र, भिल्ल, कोळी, गोंड वगैरे लोक त्यांच्या मागील व हल्लींच्या नीच कर्माबद्दल सूड न घेतां त्यांस निःसंशय क्षमा करतील.

गोविंदराव.प्र.—परंतु एकंदर सर्व जगांतील मानवप्राणीअर्यांस छिः थुः करितात, याला त्यांनीं काय करावें ?

जोतीराव.उ.—एकंदर सर्व आर्यभट ब्राह्मण आपले थोतांडी ग्रंथ एके बाजूला फेकून एकंदर सर्व मानव स्त्रीप्राण्यांबरोबर सत्य वर्तन जेव्हां करू लागतील, तेव्हां जगांतील एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुष आर्याचें कल्याण व्हावें, म्हणून आपण सर्वांच्या निर्मोकाच्या पदापाशीं लीन होऊन त्यांजविषयीं मनःपूर्वक प्राथना करतील, यांत कांहीं संशय नाही. तूर्त हा विषय या प्रसंगीं थोडासा लांबला आहे, यास्तव मी येथेंच मुक्काम करितों.

सत्य

गणपतरव दर्याजी थोरात.प्र.—सत्यवर्तन करणारे कोणास म्हणवे ?

जोतीराव गोविंदराव फुलें.उ.—सत्यवर्तन करणाऱ्यांविषयीं नियम देतो, ते येणेंप्रमाणें :--

१. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न केलें. त्यांपैकीं स्त्रीपुरुष हे उभयता जन्मतांच स्वतंत्र व एकंदर सर्व अधिकारांचा उपभोग घेण्यास पात्र केले आहेत, असें कबूल करणारे, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२. स्त्री असो अथवा पुरुष असो, ते आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें या विस्तीर्ण पोकळींतील निर्माण केलेल्या अनंत सूर्यमंडळांसह त्यांचे ग्रहोपग्रहांस अथवा एखाद्या विचित ताऱ्यास अथवा एखाद्या धातू दगडाच्या मूर्तीस निर्मीकाच्या ऐवजीं मान देत नसल्यास, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व वस्तूंचा यच्चावत प्राणीमात्रांस उपभोग घेऊन न देतां, निरर्थक निर्मीकास अर्पण करून त्याचें पोकळ नामस्मरण जे करीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

४. आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस समस्त वस्तूंचा यथेच्छ उपभोग घेऊन त्यांस निर्मीकाचा आभार मानून त्याचें गौरव करूं देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

५. विश्वकर्त्यानें निर्माण केलेल्या प्राणीमात्रांस जे कोणी कोणत्याहि प्रकारचा निरर्थक त्रास देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

६. आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांस, एकंदर सर्व मानवी अधिकारांचे मुख्य धनी केले आहेत. त्यांतून एखादा मानव अथवा कांहीं मानवांची टोळी एखाद्या व्यक्तीवर जबरी करूं शकत नाही व त्याप्रमाणें जबरी न करणारांस, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

७. आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांस धर्म व राजकीय स्वतंत्रता दिली आहे, ज्यापासून दुसऱ्या एखाद्या व्यक्तीस कोणत्याहि तऱ्हेचें नुकसान करितां येत नाही, अथवा जे कोणी आपल्यावरून दुसऱ्या मानवाचे हक्क समजून इतरांस पीडा देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

८. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस निर्माण केलें आहे. त्यांपैकीं हरएक स्त्रीनें एका पुरुषास मात्र आपला भ्रतार करण्याकरितां वजा करून व, एकंदर जे सर्व स्त्रीपुरुष एकमेकांबरोबर मोठ्या आवडीनें बहीण भांवडाप्रमाणें आचरण करतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

९. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें एकंदर सर्व स्त्रियांस अथवा पुरुषांस एकंदर सर्व मानवी हक्कांविषयीं आपले पाहिजेत तसे विचार, आपलीं पाहिजेत तशीं मते बोलून दाखवण्यास, लिहिण्यास आणि प्रसिद्ध करण्यास स्वतंत्रता दिली आहे; परंतु ज्या विचारांपासून व मतांपासून कोणत्याहि व्यक्तीचें कोणत्याच तऱ्हेचें नुकसान मात्र होऊं नये म्हणून जे खबरदारी ठेवितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१०. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या व्यवस्थेवरून एकंदर जे सर्व स्त्रीपुरुष दुसऱ्याच्या धर्मसंबंधी गांवकी अथवा राजकीयसंबंधी मतांवरून त्यांस कोणत्याहि प्रकारेनीच मानून त्यांचा छळ करित नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत

११. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांस एकंदर धर्मसंबंधी गांवकी अथवा मुलकी अधिकाराच्या जागा त्यांच्या योग्यतेनरूप व सामर्थ्यानुरूप मिळाल्यात, म्हणून त्यांस समर्थ केले आहेत, असें कबूल करणारे, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१२. आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या नियमास अनुसरून एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुष धर्म, गांवकी व मुलकी यासंबंधीची प्रत्येक मानवाची स्वतंत्रता, मालमत्ता, संरक्षण आणि त्याचा जुलमापासून बचाव करण्याविषयी जे कोणी बाध आणीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१३. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या मातापित्याचा वृद्धापकाळीं परामर्ष करून इतर मानववृद्ध शिष्टांस सन्मान देतात अथवा मातापित्याचा परामर्ष करून इतर मानववृद्ध शिष्टांस सन्मान देणारांस बहुमान देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१४. स्त्री अथवा पुरुष, जे वैद्यांच्या आज्ञेवांचून अफू, भांग, मद्य वगैरे अमली पदार्थांचे सेवन करून नानातऱ्हेचे अन्याय करण्यास प्रवृत्त होत नाहीत अथवा ते सेवन करणारास आश्रम देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत

१५. स्त्री अथवा पुरुष, जे—पिसू, ढेकूण, ऊं वगैरे किटक, विंचू, सरपटणारे सर्प, सिंह, वाघ, लांडगे वगैरे आणि त्याचप्रमाणे लोभी मानव दुसऱ्या मानवप्राण्यांचा वध करणारे किंवा आत्महत्या करणारे खेरीजकरून, जे स्त्री अथवा पुरुष, दुसऱ्या मानवप्राण्यांची हत्या करित नाहीत अथवा हत्या करणारास मदत देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१६. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या हितासाठी दुसऱ्याचे नुकसान करण्याकरितां लबाड बोलत नाहीत अथवा लबाड बोलणारास मदत करित नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१७. स्त्री अथवा पुरुष, जे व्यभिचार करित नाहीत अथवा व्यभिचारांचा सन्मान ठेवीत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१८. स्त्री अथवा पुरुष, जे हरएक प्रकारची चोरी करित नाहीत अथवा चोरास मदत करित नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

१९. स्त्री अथवा पुरुष, जे व्देषानें दुसऱ्याच्या घरास व त्यांच्या पदार्थास आग लावीत नाहीत अथवा आग लावणाऱ्यांचा स्नेह करित नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२०. स्त्री अथवा पुरुष, जे स्वतःच्या हितासाठी—न्यायानें राज्य करणाऱ्या संस्थानीकांवर अथवा राज्यावर अथवा एकंदर सर्व प्रजेनें मुख्य केलेल्या प्रतिनिधीवर बंड करून लक्षावधी लोकांची कुटींबे उघडी पाडीत नाहीत अथवा बंड करणारांस मदत देत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२१. स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व जगाच्या हितासाठी धर्मपुस्तक तयार केलें आहे, म्हणून मोठ्या बढाईने वाचाळपणा करितात; परंतु तें धर्मपुस्तक आपल्या बगलेंत मारून इतर मानवांस दाखवीत नाहींत, अशा कपटी बढाईखोरांवर जे विश्वास ठेवीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२२. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या कुटुंबासह, आपल्या भाऊबंदांस, आपल्या सोयऱ्या-धायऱ्यांस आणि आपल्या इष्टमित्र साथ्यांस मोठ्या तोऱ्याने पिढीजादा श्रेष्ठ मानून आपल्यास पवित्र मानीत नाहींत आणि एकंदर सर्व मानवी प्राण्यांस पिढीजादा कपटानें अपवित्र मानून त्यांस नीच मानीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२३. स्त्री अथवा पुरुष, जे पूर्वी कपटानें लिहिलेल्या ग्रंथांच्या वहिवाटीवरून कांहीं मानवांस पिढीजादा दास मानीत नाहींत अथवा दास मानणाऱ्यांचा बोजठेवीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२४. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या लोकांचें वर्चस्व मुद्दाम राहण्याकरितां शाळेमध्ये शिकवितांना इतर लोकांच्या मुलांबरोबर दूजाभाव करीत नाहींत अथवा शाळेंत शिकवितांना दूजाभाव करण्याचा धिःकार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२५. स्त्री अथवा पुरुष, जे न्यायाधिकाचा हुद्दा चालवितांना अन्यायी लोकांना, त्यांच्या अन्यायाप्रमाणें त्यांस योग्य शिक्षा देण्यास कधींहि, पक्षपात करीत नाहींत अथवा अन्यायानें, पक्षपात करणाऱ्यांचा धिःकार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२६. स्त्री अथवा पुरुष, जे शेतकी अथवा कलाकौशल्य करून पोटे भरणाऱांस श्रेष्ठ मानितात; परंतु शेतकरी वगैऱ्यांस मदत करणाऱांस आदरसत्कार करितात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२७. स्त्री अथवा पुरुष, जे चांभाराच्या घरीं कां होईना, बिगाऱ्यांस धंदा करून आपला निर्वाह करणाऱ्यांस तुच्छ मानीत नाहींत; परंतु त्या कामीं मदत करणाऱांची बहावा करितात, त्यांस सत्यवर्तन म्हणावेत.

२८. स्त्री अथवा पुरुष, जे स्वतः कांहीं उद्योगधंदा न करतां निरर्थक धार्मिकपणाचा डोल घालून अज्ञानी जनांस नवग्रहांची पिडा दाखवून त्यांस भोंदाडून खात नाहींत अथवा तत्संबंधी पुस्तकें करून आपलीं पोटे जाळीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

२९. स्त्री अथवा पुरुष, जे भावीक मूढांस फसवून खाण्याकरितां ब्रह्मर्षींचें सोंग घेऊन त्यांस आगाराधुपारा देत नाहींत, अथवा तत्संबंधी मदत करीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३०. स्त्री अथवा पुरुष, जे कल्पित देवाची शांती करण्याचे निमित्तानें अनुष्ठानी बनून अज्ञानी जनांस भोंदाडून खाण्याकरितां जपजाप करून आपलीं पोटे जाळीत नाहींत अथवा तत्संबंधी मदत करणाऱांचा बोज ठेवीत नाहींत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३१. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपली पोटे जाळण्याकरितां अज्ञानी जनात कलह उपस्थित करीत नाहीत अथवा तत्संबंधी मदत करणारांच्या सावलीसदेखील उभे राहत नाहीत, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३२. स्त्री अथवा पुरुष, जे आपल्या सर्वांच्या निर्मिकानें निर्माण केलेल्या प्राणिमात्रांपैकीं मानव स्त्रीपुरुषांमध्ये कोणत्याच तऱ्हेचा आवडनिवड न करतां त्याचें खाणेंपिणें व लेणेंनेसणें याविषयीं कोणत्याच प्रकारचा विधीनिषेध न करितां त्यांच्याबरोबर शुद्ध अंतकरणानें आचरण करितात त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

३३. स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांपैकीं कोणाची आवडनिवड न करितां त्यांतील महारोग्यांस, पंगूस व पोरक्या मुलांस आपल्या शक्तीनुसार मदत करतात अथवा त्याला मदत करणाऱ्यांस सन्मान देतात, त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत.

गणपतराव.प्र.—या आपल्या सदरील नियमांवरून असें सिद्ध होतें कीं, एकंदर सर्व मानवांनी सत्य आचरण कसें करावें, याविषयीं आपल्या दयामूर्ति निर्मिकानें स्वतः एखादें पुस्तक केलें नसावें असेंच तुम्हांला वाटतें काय ?

जोतीराव.उ.—भले शाबास ! कारण आपण सर्वांच्या निर्मिकानें या अगम्य पोकळींतील अनंत सूर्य मंडळांसह त्यांच्या ग्रहोपग्रहांवरील अनंत प्राणीमात्रांस त्यानें धडा घालून दिल्याप्रमाणें ते आपल्या सुवर्तनानें कसें वर्तन करीत आहेत; त्याविषयीं संतोष मानण्याचें एके बाजूला ठेऊन या आपल्या पृथ्वीवरील मानव स्त्रीपुरुषांनीं सत्य आचरण करावें म्हणून त्यानें स्वतः एखादें धर्मपुस्तक जर केलें असतें तर त्यानें येथील स्त्रीपुरुषांची आवडनिवड न करितां या उभयतांच्या मानवी अधिकाराविषयीं निःपक्षपातानें लिहिलें असतें व त्याचप्रमाणें त्यानें तें धर्मपुस्तक एकंदर सर्व जगांतील निरनिराळ्या भाषांत समजण्याजोगतें केलें असतें.

गणपतराव.प्र.—तर मग हीं निरनिराळीं धर्मपुस्तकें या जगांत कोणीं केलीं ? ज्यामध्ये पुरुषांच्या मानवी हक्कांविषयीं मात्र अघळपघळ लिहिलें आहे.

जोतीराव.उ.—परंतु हीं सर्व निरनिराळीं धर्मपुस्तकें अनेक कनवाळू परोपकारी सत्पुरुषांनीं केलीं आहेत व त्यांमध्ये त्यांच्या समजुतीप्रमाणें पुरुषांच्या हक्कांविषयीं कांहींना कांहीं तरी प्रतिपादन केलें आहे.

गणपतराव.प्र.—बरें सुचलें ! तथापि पहिलें, आर्यांच्या धर्मांमध्ये आपण सर्वांच्या निर्मिकाची उचलबांगडी करून एकंदर सर्व आर्य आपणांस अज्ञानी जनांचे भूदेव म्हणवितात. दुसरें, ख्रिस्ती धर्मांमध्ये येशूस सर्वांच्या निर्मिकाचा पुत्र म्हणतात आणि तिसरें, महमदीं धर्मांमध्ये महमदास आपणा सर्वांच्या सर्वांच्या निर्मिकाचा पैगंबर म्हणतात; या सर्वांविषयीं उलगाडा करून सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—कारण पहिलें असें कीं, आर्यांनीं कुतर्कभरित तत्वज्ञानाच्या लंडाईने वेदांती बनून आपण सर्वांच्या निर्मिकास निकामीं करून त्याची उचलबांगडी केली. आणि ते आपणच स्वतः

अहंब्रह्म होऊन पराजित केलेल्या अज्ञानी लोकांचे भूदेव बनले आहेत. यावरून अर्थात एकंदर सर्व जगांतील सुज्ञ पुरुष त्यांस कुचके धर्मलंड नास्तिक म्हणू लागले व दुसरें असें कीं, आपण सर्वांच्या निर्मिकाविषयी जो कांहीं येशूनें उपदेश केला, त्यामध्ये त्यानें आपल्या सर्वांच्या निर्मिकास बापासमान मानून अज्ञानी मानव बंधूजनांचें तारण होण्यासाठीं त्यांस मोठ्या आशेनें बोध केला, यावरून अर्थात हल्लींचें एकंदर सर्व ख्रिस्ती लोक त्याला देवाच्या पुत्रासारखा मानून त्यास तारणारा म्हणतात. आणि तिसरें असें कीं, महमदानें निर्मिकाच्या अधिकाऱ्यांविषयी बरेंच पवित्र कुराण लिहून ठेविलें आहे; त्यांत त्यानें जो कांहीं उपदेश केला आहे, त्या सर्वांमध्ये एकंदर सर्व मानव बंधूजनांस सुमार्गावर आणण्याकरितां आपण सर्वांच्या निर्मिकानें महमदाला यथें पाठविलें आहे, म्हणून तो मोठ्या आवेशानें उघड सर्वास कळवीत असे यावरून अर्थात हल्लींचे एकंदर सर्व सुत्री अथवा सिध्या महमदी लोक त्याला पैगंबर अथवा आपण सर्वांच्या निर्मिकानें पाठविलेला म्हणतात.

गणपतराव.प्र.—कांही तात्यासाहेब हीं सर्व धर्मपुस्तकें अनेक सत्पुरुषांनीं जर केलीं आहेत तर त्यांपकीं एखादे धर्मपुस्तक सत्स्त्रीनें केलें आहे काय ?

जोतीराव.उ.—एखाद्या सत्स्त्रीनें आजपावेतो जर धर्मपुस्तककेलें असतें तर मानव पुरुषांनीं एकंदर सर्व स्त्रियांच्या हक्कांविषयीं हयगय करून त्यांनीं आपल्या पुरुषजातीच्या हक्कांविषयीं मात्र वाचाळपणा केला नसता. कारण स्त्रियांजर ग्रंथलिहिण्याजोगत्या विव्दान असत्या तर पुरुषांनीं असा उघड गोमा करून पक्षपात केला नसता.

गणपतराव.प्र.—असो, या महासत्पुरुषांच्या निरनिराळ्या धर्मपुस्तकांत त्यांच्या समजुतीप्रमाणें पुरुषांच्या हक्कांविषयीं कांहींना कांहीं जर सत्य प्रतीपादन केलें आहे, तर त्यांच्या अनुयायांमध्ये इतका भेदभाव पडला आहे, तो कां ?

जोतीराव.उ.—त्यांच्यामध्ये इतका भेदभाव पडण्याचें कारण, जे ते आपल्या धर्मावरून व दुसऱ्याच्या धर्माविषयीं सारासार विचार न करतां, माझाच धर्म खरा आहे, म्हणून बेलगामी हट्ट घेऊन बसतात. परंतु एकमेकांनीं एकमेकांच्या धर्माविषयीं सारासार विचार केल्याबरोबर कोणीच कोणाच्या धर्माला खोटें म्हणणार नाहीत, असें माझ्या विचारानें ठरतें.

गणपतराव.प्र.—तथापि दुसरें असें कीं, ते एकमेकांच्या धर्मपुस्तकांतील सत्याविषयीं जरी सारासार विचार करून पाहतात, तरी ते एकमेकांशीं निरर्थक हाडवैर कां करतात ?

जोतीराव.उ.—परंतु ते परस्परांच्या धर्मस्थापक सत्पुरुषांसह त्या वेळच्या अज्ञानी लोकांतील सत्य आचरणाच्या अनुमानस्थितीविषयीं सारासार विचार करीत नाहीत, यामुळें तसें घडून येतें.

गणपतराव.प्र.—या तुमच्या सिद्धांतावरून हल्लींच्याप्रमाणें अति प्राचीन काळचे मानव समंजस नव्हते काय ?

जोतीराव.प्र.—यांत काय संशय ! कारण, हल्लींप्रमाणें अति प्राचीन काळचे मानव जर समंजस असते, तर त्यांनीं शूद्रादि अतिशूद्र मानवांस धिःकारानें नीच मानण्याची वहिवाट पाडली नसती.

त्याचप्रमाणें प्राचीन काळचे मानवाने पराजित केलेल्या मानवांच्या कन्या-पुत्रांस आपल्या कुणबिणी व दास करून त्यांस आपली सेवाचाकरी करावयास लाविली नसती; आणि अशा तऱ्हेचा अधिकार कांहीं लोकांस होता, म्हणून एखाद्या धर्मपुस्तकांत महासत्पुरुषांच्याने प्रसिद्धपणें लिहून ठेविलें नसतें. यावरून ते हद्दी स्वभावाचे असून ते दुसऱ्यांचा सूड घेणारे मात्र होते, असें सिद्ध होतें.

गणपतराव.प्र.—अशा तऱ्हेचें धर्मपुस्तक एखाद्या जंगली रानवट मानवाच्याने लिहून ठेवण्याची छाती झाली नसती. यास्तव धर्मपुस्तक तरी कसें असावें, यांविषयी थोडक्यांत उल्लेख करून दाखवाल, तर बरें होईल ?

जोतीराव.उ.—स्त्री अथवा पुरुष, जे एकंदर सर्व गांवच्या, प्रांताच्या, देशाच्या व खंडाच्या संबंधानें अथवा कोणत्याहि धर्मातील मताच्या संबंधानें, स्त्री आणि पुरुष या उभयतांनीं अथवा सव स्त्रियांनीं अथवा सर्व पुरुषांनीं, एकमेकांत एकमेकांची कोणत्याच प्रकारची आवडनिवड न करितां या सर्व स्त्रीपुरुषांनीं, या भूगोलावर आपलें एक कुटूंब समजून एकमतानें, एकजुटीनें एकमेकांशीं सत्यवर्तन करून आपण सर्वांच्या निर्मिकास संतोष देऊन आपण त्याचीं आवडतीं लेकरें होतात; त्यांस सत्यवर्तन करणारे म्हणावेत; परंतु या सदरच्या नियमास अनुसरून एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांनीं जर सत्य आचरण केलें असतें तर एकंदर सर्व जगांतील देव बापा परशुरामादि शिपायांस;

पोलिसास, न्यायाधिशस व तुरंगावरील शिपायास अजिबाद फांटा द्यावा लागला असता.

गणपतराव.प्र.—तर मग एकंदर सर्व जगांतील स्त्रीपुरुष मानवांनीं कोणत्या धर्माचा स्वीकार करावा, याविषयी आपण निकाल कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—अहो बाबा, या भूमंडळावर महासत्पुरुषांनीं जेवढीं म्हणून धर्मपुस्तकें केलीं आहेत, त्या सर्वांत त्या वेळेस अनुसरून त्यांच्या समजुतीप्रमाणें कांहींना कांहीं सत्य आहे. यास्तव कोणत्याहि कुटूंबांतील एका मानव स्त्रीनें बौद्ध धर्मी पुस्तक वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास तिनें तो धर्म स्वीकारावा व त्याच कुटूंबांतील तिच्या पतीनें जुना व नवा करार वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास त्यानें ख्रिस्त्री व्हावें व त्याच कुटूंबांतील त्यांच्या कन्येनें कुराण वाचून तिच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास तिनें महमदी धर्मी व्हावें आणि त्याच कुटूंबांतील त्याच्या पुत्रानें सार्वजनिक सत्य धर्म पुस्तक वाचून त्याच्या मर्जीप्रमाणें पाहिजे असल्यास त्यानें सार्वजनिक सत्यधर्मी व्हावें; आणि या सर्व मातापित्यासह कन्यापुत्रांनीं आपला प्रपंच करीत असतां प्रत्येकानें कोणी कोणाच्या धर्माचा हेवा करून व्देष करूं नये आणि त्या सर्वांनीं आपण सर्व निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेलीं लेकरें असून त्याच्याच (निर्मिकाच्या) कुटूंबांतील आहोंत, असें समजून प्रेमानें व गोडीगुलाबीनें एकमेकांशीं वर्तन करावें, म्हणजे ते आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या राज्यांत धन्य होतील.

गणपतराव.प्र.—पुरे आता; कारण त्या सर्व धर्मपुस्तकांत कांहींना कांहीं जर सत्य आहे, तर या भूमंडळावर जेवढे म्हणून धर्म आहेत, ते सार्वजनिक सत्याचीं लेकरें आहेत, अशी माझी खात्री झाली.

जोतीराव फुले.उ.—यावरून एकंदर सर्व धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांनी नमून सार्वजनिक सत्यास साष्टांग प्रणिपात करावा, अथवा सार्वजनिक सत्यानें एकंदर सर्व धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांस कोणत्या तऱ्हेचा मान द्यावा ? याविषयीं तुमचा तुम्हीच सरळ चोख विचार करून पाहा. असो; परंतु प्रत्येक स्त्री-पुरुष मानवानें दुसऱ्या व्यक्तीचें नुकसान ब करितां त्यास कोणत्याही तऱ्हेचें आचरण करण्यास अधिकार जर आहे, तर तुम्ही कोणत्याही धर्मासह त्यांच्या अनुयायी लोकांची आवडनिवड न करितां त्या सर्वांबरोबर बहिणभावंडाप्रमाणें सत्य वर्तन करण्याचा क्रम चालू करा, म्हणजे तुम्ही आपणा सर्वांच्या जगगियंत्यासमोर धन्य व्हाल.

आकाशांतील ग्रह

बळवंतराव हरी साकवळकर.प्र.—आकाशांतील ग्रह या आपल्या भूमंडळावरील मानव स्त्री-पुरुषांस पीडा देतात, म्हणून ग्रहशास्त्रवेत्ते मोठ्या डौलानें म्हणतात, हें खरें आहे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—या सर्व विस्तीर्ण पोकळीत अनंत तारे आहेत, त्यांपैकीं आपल्या अति संनिधचे सूर्य आणि चंद्र हे उभयतां या पृथ्वीवरील एकंदर सर्व जलचर, भूचर आणि वचस्पतीचें प्राण जीवन आहेत, म्हणून निर्विवाद आहे. व तसेंच बाकी शनी वगैरे ग्रह एकट्या मानव स्त्रीपुरुषांस पीडा देतात म्हणून सिद्ध करितां येत नाही. तसेंच शनी वगैरे ग्रह एकट्या मानव स्त्रीपुरुषांस पीडा देतात म्हणून सिद्ध करितां येत नाही. तसेंच शनी वगैरे ग्रहांच्या क्रमणाच्या संबधाने एखाद्या वेळीं या आपल्या पृथ्वीवरील एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस कांहीं एक तऱ्हेचें हित अथवा अनहित होण्याचा जरी संभव आहे; तरी ते एकंदर सर्व प्राण्यांपैकीं फक्त मानव अथवा पुरुषास पीडा देतात, म्हणून सिद्ध करतां येणार नाही. कारण, शनीवरील एकंदर सर्व प्रदेश इतका विस्तीर्ण आहे कीं, त्याच्या निर्वाहाकरितां चार चंद्र आहेत व त्यास आपल्या सर्वांच्या निर्मिकानें नेमून दिलेले उद्योग एके बाजूला ठेऊन तो या भूमंडळावरील एखाद्या मानव व्यक्तीस पीडा देण्यास येतो; आणि ती पीडा टाळण्याकरितां अज्ञानी लोकांनीं धूर्त आर्यभट जोशांस भक्कम दक्षिणा दिल्यानें दूर होती, ही सर्व पोटबाबू आर्य जोशांची लबाडी आहे.

बलवंतराव.प्र.—त्याचप्रमाणें आकाशांतील मेष व वृषभ ग्रह या भूमंडळावरील चतुष्पाद बैल व मेंढ्यांबरोबर टकरा घेण्याचें एकीकडेच ठेवून येथील एखाद्या व्दीपद मानव स्त्रीपुरुषांच्या राशीला येऊन त्यांस पीडा देण्यास समर्थ होतात हें कसे ?

जोतीराव.उ.—अहो ! त्यांच्या या भूमंडळावरील चतुष्पास भाऊबंदांस म्हणजे बैलांस जन्म देणाऱ्या गायांसह मेंढ्यांस अघोरी आर्यभट ब्राह्मण त्यांस खाण्याच्या निमित्तानें यज्ञांमध्ये त्यांचा बुक्यांनीं वध करून त्यांचें मांस जरी ते गिधाडासारखे खात होते, तरी त्यांच्यानें त्यावेळीं आर्यभट ब्राह्मणांचें कांहीं नुकसान करवलें नाही; तथापि हल्लींचा सत्ययुगांत जर गाया मेंढ्यांस ईश्वरकृपेनें वाचा फुटली असती, तर त्यांनीं धूर्त आर्यांतील ग्रंथकारांची नाकें ठेंचण्यास कधींहि मार्गेंपुढें घेतलें नसतें.

बळवंत.प्र.,--तथापि आर्यातील ग्रहशास्त्रवेत्ते आकाशांतील ताऱ्यांच्या संबंधानें मानव स्त्रीपुरुषांच्या जन्मवेळेवरून त्यांच्या नांवांची मूळाक्षरें काढितात आणि त्या मूळाक्षरांवरून त्यांच्या जन्मपत्रिका वर्तवितात आणि त्यांमध्ये त्यांस पुढें होणारे लाभाविषयी व त्यांस पुढें येणाऱ्या संकटांविषयी भाकीत लिहून ठेवतात, याविषयीं येथें थोडासा उलगाडा करून प्रतिपादन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.--आकाशामध्ये सत्ताविस नक्षत्रें आहेत, त्यांपैकीं येथें मानव स्त्रीपुरुषांच्या मूळच्या नांवाचा सिद्धांत सिद्ध करण्याकरितां या प्रसंगीं सत्ताविस नक्षत्रें आणि बारा राशींचीं नांवें कामापुरतीं घेतों. तीं अशीं: नक्षत्रें--अश्विनी, भरणी, कृत्तिका, रोहिणी वगैरे; आणि राशी--मेष,, वृषभ वगैरे. आतां प्रत्येक दिवशीं एक नक्षत्र असतें. त्याचे वेळचे चार भाग करून त्या प्रत्येकांस पहिलें, दुसरें वगैरे चरणें म्हणतात. प्रथम स्त्री अथवा पुरुष यांचा जन्म अश्विनी नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें चु होतें.दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव चे होतें. तिसऱ्या चरणांत झाला तर त्याचें नांव चो होतें आणि चवथ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ली होतें. भरणी नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ली होतें. दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव लू होतें, तिसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव ले होतें आणि चवथ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव लो होतें. कृत्तिका नक्षत्राच्या पहिल्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव आ होतें. दुसऱ्या चरणांत झाला, तर त्याचें नांव इ होतें इत्यादि. यावरून मानव स्त्री-पुरुषांचा जन्म होतांना त्यावेळीं नक्षत्राचें कोणते चरण होते, म्हणून समजणारे लोक फारच विरळ. त्यांतून नक्षत्रांचें पहिले व दुसरे चरणांचा संधी होतांना एक शतांश निमिषाची घालमेल झाल्याबरोबर चेयाची-चू आथवा चूयाची-चे होण्याचा संभव आहे. त्याचप्रमाणें अश्विनीचीं चार चरणें, भरणीचीं चार चरणें आणि कृत्तिकाचें पहिलें चरण. असे एकंदर सर्व नऊ चरणें मिळून एक मेष रास होती. आतां मेष व वृषभ राशीचा संधी होतांना एक शतांश निमिषाची त्यांच्यामध्ये घालमेल झाल्याबरोबर, वृषभ राशीचा मेष रास अथवा मेष राशीचा वृषभ रास होण्याचा संभव आहे. त्या सर्वांवरून मानव स्त्री-पुरुषांचा जन्म होतेवेळीं घंगाळाच्या पाण्यांत वाटी टाकून घटका पाहाणारे फारच थोडे; परंतु वांव अथवा कासऱ्यानें सूर्य अथवा एखादा रात्रीचा तारा मोजणारें बहुत सांपडतील यावरून आर्यातील ग्रहशास्त्रवेत्ते मुली-मुलांच्या जन्मपत्रिका कोणत्या तऱ्हेनें वर्तवितात, याविषयीं आपणांस खासा अनुभव असेलच याशिवाय आपण प पेशवे सवाई माधवराव यांची **जन्मपत्रिका** वाचून पहा, म्हणजे आर्यजोशांची ठकबाजी तुमच्या सहज लक्षांत येईल.

बळवंतराव.प्र.--बरें सुचलें कां हो ! मानव स्त्री-पुरुष बालकांनीं आपल्या मातेच्या उदरीं जन्म पावलेल्या वेळेविषयीं आर्य गृहशास्त्रवेत्त्यांनीं ठरविलेल्या मताप्रमाणें आपण प्रतिपादन केलें, हें आपण ठीक केलें. परंतु एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुष आपल्या मातेच्या उदरांत असतां त्यांच्या सातव्या महिन्यांत कां आठव्यांत कां नव्या महिन्यांत, ते साक्षात सजीव प्राणी होऊन त्यांचे जन्म पावण्याची ती मुख्य वेळ म्हणावी, अथवा मातेच्या उदराबाहेर पडल्यावर त्यांचे जन्म

पावण्याची मुख्य वेळी म्हणावी, या दोहोंपैकी कोणती मुख्य वेळ खरी आहे ? याविषयी नीट उलगडा करून संगाल, तर बरं होईल.

जोतीराव.उ.—याविषयी आर्यातील ग्रहशास्त्रेवत्यांनी या कामी केवळ आपली पोटें जाळण्याकरिता ज्योतिषशास्त्रांत हें मनःकल्पित थोतांड उभे केले आहे, कारण मानव स्त्रियांच्या उदरांत अथवा उदराबाहेर आलेल्या बाळकांची मुख्य जन्म काळांच्या दोन्ही वेळा नव्हेत. परंतु स्त्री-पुरुष जेव्हां एकांत स्थळीं रमतात, तेव्हां स्त्रीच्या उदरांत मानव पुरुष आपल्या स्वतः स्वयंभू अवताराचें बीजारोपण करितो. याविषयी आर्यातील ग्रहशास्त्रेवत्यांनी स्त्री-पुरुषांपासून त्यांच्या रमण्याच्या वेळकाळांची नीकी बरोबर माहिती काढून जर त्यांनी जन्मपत्रिका करण्याची वहिवाट घातली असती, तर त्या सर्वास गमतीकरिता या प्रसंगी बरं म्हटलें असतें.

बळवंतराव.प्र.—मानव पुरुष जेव्हां आपण स्वतः स्त्रीच्या उदरांत अवतार धरण करितो, तेव्हां तो आपल्यासारखा मानव पुरुष न जन्मतां, तोच नेहमीं अथवा पाळीपाळीनें स्त्री अथवा पुरुष होऊन जन्म पावतो, याविषयी आपणा सर्वांच्या निर्मीकानें आपल्या हातांत कोणती किल्ली ठेवली आहे, तिचें आपण कृपा करून जर यथें थोडेसें प्रतिपादन कराल, तर आपले एकंदर मानवप्राण्यांवर मोठे उपकार होणार आहेत.

जोतीराव.उ.—आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें निर्माण केलेल्या एकंदर सर्व प्राणीमात्रांसह मानव पुरुष, जेव्हां आपण स्वतः स्त्रीच्या उदरांत अवतार धरण अरितो, तेव्हां ते आपल्यासारखा मानव पुरुष होऊन न जन्मतां, तोच नेहमीं अथवा पाळीपाळीनें स्त्री अथवा पुरुष होऊन जन्मतो. याप्रीत्यर्थ आपल्या सर्वांच्या निर्मीकानें आपल्या हातांत कोणती किल्ली ठेवली आहे, याविषयी प्रतिपादन करण्याचें हें स्थळ नव्हे व तसें केल्यानें हा विषय यथें विनाकारण फुगून त्याचा माझ्या अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र बांधवांसह इतर मानव वाचकांस वाचण्याचा कंटाळा येणार आहे. या भयास्तव आपणा सर्वांच्या निर्मीकाच्या सत्तेनें दुसऱ्या एखाद्या प्रसंगीं याचें पृथक, मला सविस्तर विवेचन करितां येईल.

जन्म

लक्ष्मण मनाजी.प्र.—या जगांत मानव स्त्री-पुरुषांस कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर त्यांस कसे वाटतें ?

जोतीराव.फुले.उ.—मानव स्त्री-पुरुषांस कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर त्यांस आनंद होऊन उल्हास वाटतो खरा, परंतु ही त्यांची सर्वथैव चूक आहे. स्त्रीनें अथवा पुरुषानें पूर्वी कमविलेल्या दुर्गूणांचा त्यांनीं समूळ जर परित्याग केला नाही, तर त्याजपासून जन्म पावलेल्या कन्या-पुत्रांचा शेवट त्यांच्या सहवासानें फारच वाईट होणार आहे.

लक्ष्मण.प्र.—मानव माता-पित्यांस मूल जन्मल्याबरोबर त्यांनीं आपल्यांतील पूर्वी असलेल्या दुर्गूणांचा जर समूळ परित्याग केला नाही, तर त्यापासून त्यांच्या कन्या-पुत्रांचें नुकसान होणार तें कोणतें ?

जोतीराव.उ.—कारण आपणा सर्वांच्या निर्मीकानें मुख्य स्त्री व पुरुषांस अतिपवित्र व अतिकोमल निर्माण केलें आहे, हें त्यांच्या मुखचंद्रावरून सहज सिद्ध करितां येतें. यास्तव मानव मातापित्यांमध्ये पूर्वी असलेला चोरी करण्याचा धंदा ते जर जागृत ठेवतील, तर त्यांच्या कन्या-पुत्रांच्या सदगुणी होण्यास फारच अडचणी सोसाव्या लागतील. यास्तव एकंदर सर्व मतापित्यांनीं आपल्यास कन्या अथवा पुत्र झाल्याबरोबर आपल्यांतील पूर्वीच्या दुर्गुणांचा सर्वोपरी त्याग करून आपण स्वतः शुचिर्भूत होऊन आपल्या कन्या-पुत्रांस सत्य **सदाचरणरूपी मंगलस्नान** जर घालणार नाहीत, तर त्यांस लक्षावधी पाण्याच्या आंघोळी घातल्यानें काय होणार आहे ! व अशा तऱ्हेचें मातापित्यांनीं स्वतः सत्यसदाचरणाचें मंगलस्नान करून आपण स्वतः आपल्या कन्या-पुत्र अज्ञानी अर्भकांत सत्य मार्गावर लावण्याविषयीं जर प्रयत्न केला, तर त्यांचीं मुलें एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषास निःसंशय प्रिय होतील. मुलांचा अथवा मुलींचा जन्म झाल्याबरोबर त्यांच्या कुळांत जो सत्यदात्यांनीं चुंबन घेऊन एकंदर सर्व इष्ट-मित्रांसह कुटुंबांतील स्त्री-पुरुषांनीं शांतपणें सत्यास जीवीं धरून आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्याच्या कृपेविषयीं मंजुळ स्वरानें गायन करून एकंदर सर्व मानवांतील अंध पंगू जनांस आपल्या शक्तीनुसार साहय देऊन सर्वांनीं उल्हास आणि आनंद करावा.

**कन्या अथवा पुत्र यांचे नांवाचा संस्कार,
अन्नाचा संस्कार आणि शाळेचा संस्कार.**

यशवंत जोतीराव फुले.प्र.—कन्या अथवा पुत्र यांच्या नांवाचा संस्कार केव्हां करावा ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—कन्या असल्यास तिच्या नांवाचा संस्कार बाराव्या दिवशीं करावा व पुत्र असल्यास त्याच्या नांवाचा संस्कार तेराव्या दिवशीं करावा.

कन्या अथवा पुत्र यांच्या नांवाचा संस्कार करण्याच्या पूर्वी मानव मातापित्यांनीं त्यांच्या मुलाचा जन्म होतांच त्यांच्यामध्ये पूर्वीच्या दुर्गुणाचा परित्याग करीन, म्हणून जो त्यांनीं संकल्प केला होता, तो त्यांनीं मनीं दृढ धरून, आणि आम्ही उभयतां कोणत्याही मानवप्राण्यांचा व्देष करणार नाहीं आणि सर्वांबरोबर बहिण-भावंडांप्रमाणें प्रीति करण्यांचा निश्चय करून मुलांस तेलाभ्यंग करून स्नान घालून वस्त्रें घालवीत. मातापित्यांच्या सदगुणाशिवाय मुलांच्या अंगावर रुपें, सोनें, रत्नें वगैऱ्यांचा कोणत्याच प्रकारचा मौल्यवान धातु, मौलीक दगडांचे अलंकार नसावेत, कारण त्यांच्या अलंकारापासून मुलांच्या जिवास धिका मात्र आहे, परंतु सदगुण अलंकारापासून मुलांसह एकंदर सर्व मानवांस सुजानासरिखा लाभ होणार आहे. घरांतील स्त्रियांनीं पुरुषांच्या सल्ल्यानें मुलांच्या नांवाचा संस्कार करून त्यास पाळण्यांत घालून निर्मीकाची आभार स्तुति गावी. मुलाच्या मातुश्रीच्या स्तनांत दुध पुर्तें असल्यास मुलास सहा महिन्यांच्या आंत कोणत्याहि प्रकारचा अन्नसंस्कार करू नये.

कन्येस अथवा पुत्रांस थोडे थोडे बोलतां येऊं लागल्याबरोबर, तींच त्यांना त्यांच्या आईनें स्वतः लहान लहान वाक्यें त्यास बोलावयास लावून त्यांजकडून मूळाक्षरें मात्र खेळतां खेळतां पाठ लरवावीत. पुढें पाचवें वर्षे लागतांच त्यांस शाळेंत पाठविण्याची सुरवात करावी. पंतोजी मात्र कळवळ्याचा असून तो **भाडोत्री स्वार्थसाधू व आपमतलबी कल्पित धर्माभिमानि नसावा.**

लग्न

गणपतराव दर्याजी थोरात, पेन्शनर.प्र.—लग्न म्हणजे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—आपल्या सर्वांच्या निर्माणकर्त्यानें जेवढे म्हणून प्राणीमात्र निर्माश केले आहेत, त्यांतून मानव स्त्री-पुरुषांस एक तऱ्हेची सारासार विचार करण्याची मात्र बुद्धि म्हणजे अक्कल दिली आहे व ते तिच्या योगानें एकंदर सर्व मानवप्राण्यांस कांहीं अविचारी दांडग्या लोकांस कलह करीतां येऊं नये, म्हणून सर्वानुमतें असें ठरलें असावें कीं, हरएक मानव पुरुष व स्त्री हे उभयतां मरेतो-पावेतो एकमेकांचे साथी व साह्यकारी होऊन एकचित्तानें वर्तन करून त्यांनीं सुखी व्हावें, म्हणून जी कांहीं परस्परांशीं कबुलायत करण्याची वहिवाट घातली आहे, त्यास लग्न म्हणतात.

गणपतराव.प्र.—मानव कन्यापुत्रांनीं कोणत्या गुणांवरून एकमेकांशीं लग्न लावावें याविषयीं कांहीं नियम असल्यास आम्हांस कळवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—मानव कन्यापुत्रांनीं एकमेकांशीं कोणत्या गुणांवरून एकमेकांबरोबर लग्न लावावें, याविषयीं कांहीं नियम नाहीत—कित्येक कन्येचीं माता-पितरें आपली कन्या कांहीं दिवस खाईल, पिईल, लेईल, नेसेल आणि मजा मारील, या आशेनें तिची संमती घेतल्याशिवाय तीस श्रीमंताची सून करून देतात. कित्येक पुत्रांची माता-पितरें आपला पुत्र कांहीं दिवस खाईल, पिईल, लेईल, नेसेल आणि मजा मारील, या आशेनें त्याची संमती घेतल्याशिवाय त्यास राजेरजवाडे यांचा जावई करून देतात. कित्येक कन्या तरुण मुलांच्या कुस्वरुपाची परवा न करितां, त्याच्या फक्त शौर्यावर भाळून त्यास आपला पति करितात. कित्येक पुत्र तरुण मुलींच्या दुष्ट स्वभावाची परवा न करीता तिच्या फक्त देखणेपणावर भाळून तीस आपली पत्नी करितात. यावरून कन्या-पुत्रांनीं आपल्या माता-पित्यासह वडील धाकुटे इष्टमित्रांचा सल्ला घेऊन त्यांनीं स्वतः मार्गें पुढें पाहून सारासार विचार करावा आणि वधू अथवा वराच्या मता-पित्यांच्या गृही अथवा सत्यशोधक समाजगृहांत वधूवरांनीं एकमेकांसमोर आसनावर बसून अथवा उभे राहून मानव पंचासमक्ष पुढें दिलेल्या आपआपल्या **प्रतिज्ञांदाखल** मंगळाचा स्वतः अनुक्रमानें उच्चार करून लग्न लावल्याबरोबर आपल्या सर्वांच्या निर्माकास परमानंद होणार आहे.

(वर)

देवाचे नियमा प्रमाण धरुनि चाले तुझें कूळ गे ॥
सत्यानें अवध्यांत श्रेष्ठ असशी तसेचहि त्वत्सगे ॥
अज्ञान्या समदृष्टिनें शिकविशी, तूं ज्ञान त्या दाविशी ॥
प्रीतीनें वरितों तुला अजि तुझी ऐकून किती अशी ॥
शुभमंगल सावधान ॥ १ ॥

(वधु)

मानीशीं जरी त्वां दिलें अनुदिनीं, कर्त्या समाधानसें ॥
आम्हां सर्व स्त्रियां असे बहु पिडा, हें नेणशी तू कसें ॥
स्वातंत्र्यानुभवाची ओळख आम्हां, झाली नसे मानशीं ॥
यासाठीं अधिकार देशिल स्त्रियां, घे आण त्याची अशी ॥
शुभमंगल सावधान ॥ २ ॥

(वर)

स्थापाया अधिकार मी झटतसें, या बायकांची सदा ॥
खर्चाया न मनीं मी भीं किमपिही, सर्वस्व माझें कदा ॥
मानीतों सकला स्त्रियांस बहिणी तूं एकली मत्प्रिया ॥
कर्त्याचें भय मी मनांत तुजला, ठेवीन पोसावया ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ३ ॥

(वधु)

बंधुवत्मजला समस्त असती, त्वदिभन्न जे कीं नर ॥
आज्ञाभंग तुझा करिन न कदां, मी सत्य कर्त्यावर ॥
ठेवोनी अवघाचि भार झटूं या, लोकां कराया हिता ॥
हाताला धरुनी तुला वरितसें, सर्वापुढें मी अतां ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ४ ॥

सत्यपाळक स्त्री-पुरुषांचा आशीर्वाद

आभारा बहु मानिजे आपुलिया, माता-पित्यांचे सदा ॥
मित्रांचे तुमच्या, तसेच असती जे इष्ट त्यांचे वदा ॥
वृद्धां पंगु सहाय द्या मुलिमुला, विद्या तया शिकवा ॥

हर्षे वृष्टि करा फुलांचि अवघे, टाळी अतां वाजवा ॥
शुभमंगल सावधान ॥ ५ ॥

वर (शपथ)

आजपासून मी तुला माझी भार्या कबूल करुन, मानव पंचांसमक्ष मी अशी प्रतिज्ञा करतो कीं, आजपासून मी मनीं कोणत्याहि प्रकारचा कुतर्क न धरुन एक क्षणभरदेखील तुझ्याबाहेर जाणार नाहीं; म्हणून आपल्या सर्वांच्या उत्पन्नकर्त्यासहित आपल्या कुळस्वामीस स्मरुन प्रतिज्ञा करितों.

वधु (शपथ)

आजपासून मी तुला माझा भ्रतार कबूल करुन, मानव पंचांसमक्ष मी प्रतिज्ञा करितें, ती अशी कीं, आजपासून मी मनीं कोणत्याही प्रकारचा कुतर्क ज धरुन एक क्षणभरदेखील तुझ्याबाहेर जाणार नाहीं; म्हणून आपल्या सर्वांच्या उत्पन्नकर्त्यासहित आपल्या कुळस्वामीस स्मरुन प्रतिज्ञा करितें.

शेवटी वधू-वरानें सर्व इष्टमित्रांच्या भेटी घेतल्यानंतर वर-वधुनें मोठ्या आनंदानें कोणत्याहि धर्माची अथवा देशाची आवडनिवड न करितां एकंदर सर्व मानवबंधूंतील पोरक्या मुली-मुलांस व अंध-पंगूस आपल्या शक्तीनुसार दानधर्म करीत आपल्या घरीं अथवा गांवीं जावें.

दुष्टाचरण

लक्ष्मण मानाजी पाटील, मगर.प्र.—आपण सर्वांच्या निर्मीकानें एकंदर सर्व प्राणीमात्रांस उत्पन्न करतेवेळीं फक्त मानव स्त्री-पुरुषांस सारासार विचार करण्याची बुद्धि देऊन, त्यांस अतिपवित्र केलें आहे, असा जर तुमचा सिद्धांत आहे, तर त्या जगामध्यें कांहीं मानव स्त्री-पुरुष दुष्टाचरणी कसे झाले ?

जोतीराव.उ.—एकंदर या सर्व पृथ्वीच्या पृष्ठभागांवरील कांहीं मानव स्त्रीपुरुष आळशी झाल्यामुळें ते दुष्टाचरणी झाले.

लक्ष्मण.प्र.—याविषयीं आपण जर एखादें साक्षात उदाहरण द्याल, तर एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांवर आपले मोठे उपकार होतील.

जोतीराव.उ.—प्रथम, त्या आळशी मानव स्त्री-पुरुषांनीं आपल्या शेजाऱ्यापाजाऱ्यांस विचारल्यावांचून, त्यांच्या वस्तु जेव्हां चोरुन नेऊं लागले; तेव्हां एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांस आपआपल्या शेतमळ्यांतील वगैरे बाहेरचीं कामें करावयास जाण्याच्या पूर्वी प्रत्येक घरवाल्यास त्यांच्या कुटुंबांतील एखादा कामकरी घरीं ठेवून, आपआपल्या घरांची रखवाली करण्याची अडचण पडूं लागली; व ही गैरसोय दूर करण्याकरितां कांहीं मानव कारागीर एकंदर सर्व जगांतील मानवास

हितावह होऊन, त्यांच्या उपयोगी पडण्याजोगत्या वस्तु तयार करण्याचें काम एके बाजूला सोडून, ते लाखो रुपयांच्या किंमतीचीं नानातऱ्हेचीं कुलपें करण्यांच्या कामीं गुंतले. यामुळें एकंदर सर्व जगांतील मानव स्त्री-पुरुषांच्या वेळेच्या व द्रव्याच्या संबंधानें त्यांचे किती नुकसान झालें; व हल्लीं होत आहे, याविषयीं माझ्यानें अनुमान करुनसुद्धां सांगवत नाहीं.

लक्ष्मण.प्र.—असो-परंतु एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांनीं आपआपल्या घरांतील सामानाच्या बचावासाठीं कुलपें खरेदी करुं लागल्यामुळें त्यांच्या घरांतील सर्व वस्तु सुरक्षित राहून ते सुखी झाले असतील काय ?

जोतीराव.उ.—अरे, हे संवयीनें बनलेले अट्टल चोर मानव कारागिरांच्या कुलपी **अटकावला कोठून भिणार !** परंतु त्यांपैकीं, (स्त्रियांशिवाय) कांहीं एक मानव पुरुष चोरांनीं जिवावर उदार होऊन एके ठिकाणीं जमून त्यांनीं आपल्या तोंडाला काळें लावून त्याला चुन्याच्या पांढऱ्या ठिपक्यांनीं साजरें करुन, एका हातांत टेंभे आणि दुसऱ्या हातांत नागव्या तलवारी घेऊन रस्तोरस्तीं सराटे पसरून लोकांस मारण्याकरिता दगडांचे जागोजाग लहान लहान ढीग करीत. आणि एकंदर सर्व गावकऱ्यांची पर्वा न करितां त्यांच्या समक्ष निर्लज्ज होऊन “ **हरहरमहादेव** ” अथवा “ **दीनदीन** ” म्हणण्याच्या नादांत सधन मानव स्त्री-पुरुषांच्या घरांवर दरवडे घालून त्यांचीं जबरीनें कुलपें मोडून त्यांचीं घरें लुटून नेऊं लागले.

लक्ष्मण.प्र.—यावरून गांवकरी लोक पुढें काय करुं लागले ?

जोतीराव.उ.—गावांत दरवडे पडूं लागल्यामुळें कित्येक खेड्यापाड्यांसह एकंदर सर्व गावकऱ्यांनीं आपआपल्या स्वतःच्या निर्वाहांचीं कामें एके बाजूला सोडून, एकंदर सर्व गावांतील मानव स्त्री-पुरुषांनीं एकत्र होऊन, त्यांनीं आपल्या डोक्यांवर कन्हत कुन्थत चिखलमातीच्या टोपल्या वाहून, एकंदर सर्व गांवाभोंवतालीं गांवकूस बांधिले; आणी त्याला जागोजाग मोठमोठाले दरबाजे लावून त्यांच्या संरक्षणाकरितां आपसांतच वर्गणी जमा करुन ते वेसकरांस वेतन देऊं लागले.

लक्ष्मण.प्र.—यापुढें दरवडेखोर आपला परिणाम कोणत्या थरास लावितात, याविषयीं आपल्यास विचारण्याचा त्रास जरी देत नाहीं, तरी तूर्त असें विचारतां कीं, मूळ मानव स्त्रीपुरुषांत चोर कोणाच्या हयगयीनें निपजलें ?

जोतीराव.उ.—कुटुंबातील मुख्य माता अथवा पिता; गावांतील मुख्य पाटलीण अथवा पाटील; देशांतील मुख्य देशमुखीण अथवा देशमुख; पृथ्वीवरील मुख्य महाराणी अथवा महाराजा, या सर्व मुख्य अधिकाऱ्यांत सत्यपाळकपणाची मुळींच कळकळ नसल्यामुळें ते आपल्या ताब्यांत असलेल्या मुलीमुलांवर चांगली चौकशी न ठेवितां त्यांस उनाड होऊं देतात आणि त्यांस योग्य वेळीं योग्य शिक्षण देण्याची हयगय करितात. त्यामुळें एकंदर सर्व जगांत चोऱ्या वगैरे सर्व प्रकारच्या दुष्ट आचरणांचा फैलाव झाला व होतहि आहे.

लक्ष्मण.प्र.—यास्तव या बलिस्थानावरील मुख्य महाराणी आईसाहेब सरकारांनीं आपल्या ताब्यांत असलेल्या प्रजेच्या कन्यापुत्रांस आळशी होऊं न देतां, त्यांस योग्य वेळीं योग्य शिक्षण द्यावें. तें

कोणतें कीं, जेणेंकरून एकंदर सर्व बलिस्थानांत चोरी वगैरे सर्व प्रकारच्या दुष्ट आचरणांच फैलाव झाला आहे, त्याचें निर्वश होईल.

जोतीराव.उ.—अरे बाबा, आपल्या राणीसाहेब या बलिस्थानांतील एकंदर सर्व शेतकरी लोकांपासून जेवढी म्हणून करपट्टी घेतात, तिचें नांवसुद्धां मी येथें घेत नाहीं. परंतु मी तुला असें विचारतों कीं, या आपल्या कनवाळू महाराणी आईसाहेब बलिस्थानांतील अज्ञानी शेतकरी लोकांपासून जेवढा म्हणून लोकलफंड सक्तीनें वसूल करितात, तो सर्व शूद्रादि अतिशूद्र शेतकऱ्यांच्या मुलांकरितां शाळा घालून त्या शाळेत त्यांस शेतकीसह तत्संबंधी सर्व. प्रकारच्या विद्या शिकविण्याच्या कामीं, येथील एकंदर सर्व कृत्रिमी, ढोंगी, धर्मलंड आणि बंडखोर भटपांड्यासह पेशव्यांच्या जातीचे, जे आपल्यासच श्रेष्ठ मानून इतर मानवास तुच्छ मानितात, अशांवर भरंवसा न ठेवितां फक्त युरोपियन कामगारांच्या व्दारे खर्च केल्याबरोबर त्या शाळांपासून शेतकऱ्यांत हल्लींपेक्षां ज्यास्ती चोर निपजतील, असें तुला वाटतें काय ?

लक्ष्मण.प्र.—खरोखर सरकारानें सदरीं लिहिलेल्या लोकांच्या, पंतोजीच्या जाग्यावर जर नेमणुका शेतकऱ्यांच्या शाळांत केल्या नाहीत, तर मात्र पूर्वीप्रमाणें त्यांच्यांत चोर होणार नाहीत व ते निरंतर उद्योग झाक्यामुळें त्यांच्यात जास्ती सदगुणी निपजतील आणि ते आर्यभट्ट फडक्या चोरासारख्यांच्या नादीं न लागतां, आपल्या सरकारास कोणत्याच प्रकारची तोशीस न लावितां ते मोठ्या उल्हासानें जास्ती करपट्टी देण्यास समर्थ होतील, असें मी प्रतिज्ञेनें सांगतों. परंतु आपल्या सरकारानें बलिस्थानांतील शेतकऱ्यांच्या शाकांशिवाय दुसऱ्या कोणत्या लोकांकरितां आणखी शाळा घालाव्यात ?

जोतीराव.उ.—आपल्या कनवाळू सरकारानें या बलिस्थानांतील शेतकऱ्यांच्या शाळांशिवाय घिसाडी, लोहार, बटई-सुतार-कढई-चांभार-सोनार-तांबट-साळी-शिंपी वगैरे कारागिरांच्या मुलांकरितां निरनिराळ्या शाळा घालून त्यांमध्ये त्या सर्वांच्या कसबांसंबंधीं सर्व प्रकारच्या विद्या शिकविण्याच्या कामीं थोडा थोडा खर्च केल्याबरोबर त्या सर्व शाळांत शिकलेलीं कारागिरांचीं मुलें फारच थोडीं चोर निपजतील, असें मी खात्रीनें सांगतों.

लक्ष्मण.प्र.—एकंदर सर्व बलिस्थानांतील कारागिरांच्या मुलांसाठी शाळा घालण्याकरितां आपल्या सरकारानें रयतेच्या कोणत्या फंडातून खर्च करावा ? कारण, कारागीर लोक शेतकऱ्यांसारखा सरकारास लोकल फंड देत नाहीत.

जोतीराव.उ.—असें जर आमच्या सरकाराचें म्हणणे आहे, तर त्यांत त्यांची थोडींसी गैरसमज आहे असें म्हटले पाहिजे; कारण त्यांनीं पाहिजे असल्यास शेतकऱ्यांपासून वसूल केलेल्या करपट्टीच्या रॉयलफंडातून थोडासा पैसा खर्च करून कारागीर लोकांच्या मुलांकरितां शाळा घातल्याबरोबर ते यूरोप व अमेरिका खंडांतील कारागिरांसारखे थोड्या किंमतींत नांगर, कुळव, पाभारी, कोळपी, काढणी व मळणी वगैरे नानाप्रकारचीं यांत्रिक आऊतें लागोपाठ सहज शेतकऱ्यांसाठीं जेव्हां करतील, तेव्हां शेतकरी लोक आपल्या सरकारास जास्ती कर देण्यास सहज समर्थ होतील. यामुळें

एकंदर सर्व बळीस्थानांतील क्षत्रियांसह सरकारचा बोलबाला होऊन त्याची या जगांत अगाध किर्ती होईल.

लक्ष्मण.प्र.—सरकारनें एकंदर सर्व शेतकऱ्यांसह कारागीर लोकांकरितां शाळा घातल्या आणि त्यांनीं आपआपलीं मुलें धूर्त आर्य पुराणिकांच्या चिथावणीवरून त्या शाळेंत शिकण्याकरितां जर पाठविलीं नाहींत, तर येथें आपल्या सरकारनें काय उपाय करावा ?

जोतीरव.उ.—एकंदर सर्व अज्ञानी शेतकऱ्यांसह कारागिरांनीं आपआपलीं मुलें त्यांच्या शाळेंत हद्दानें जर पाठविलीं नाहींत; तर सरकारनें असल्या हेकड लोकांचीं मुलीमुलें शाळेंत शिकण्याविषयीं बेलाशक सक्तीचा कायदा करावा आणि सरकारी सत्यपाळकांकडून त्या सर्व लोकांस असा बोध करावा कीं, तुम्ही आपलीं मुलें जर आपआपल्या शाळेंत पाठविलीं नाहींत, तर तीं मुलें आळसामुळें उनाड होतील आणि आपलीं पोटे जळण्याकरितां तीं चोऱ्या करूं लगतील; यामुळें त्यांस सक्तमहुरीची शिक्षा देऊन त्यांच्या पायांत बिड्या घालून त्यांच्या संरक्षणासाठीं सरकारास खबरदारी ठेवावी लागेल. तशींच तुमचीं मुलें आळसामुळें अट्टल चोर झाल्यावर शेजाऱ्यांच्या घरांवर दरवडे घालून त्यांस जर जखमा करतील, तर सरकारास त्यांस काळ्या पाण्याच्या सजा द्याव्या लगतील आणि त्याप्रीत्यर्थ सर्व खर्च सरकारी खात्यांतून करावा लागेल. तशींच तुमचीं मुलें आळसामुळें निसंग बंडखोर होऊन प्रांतांतील गावें लुटतांना तेथील कांहीं घरे जाळून लोकांची खूनखराबी करतील, त्यांचा जीजवस्तूसह द्रव्याची नुकसानी करून त्यांच्या बायापोरांस तळतळायास लावतील—आणि तेथील एकंदर सर्व व्यापारधंद्यांची अव्यवस्था जर करतील, तर सरकारास त्यांतील कित्येक बंडखोरांस तोफेच्या तोंडी देऊन बाकीच्यांस फाशीच्या शिक्षा द्याव्या लगतील व त्या सर्वांप्रीत्यर्थ सरकारास जेव्हां पोलीस ठेवण्याचा प्रसंग येईल; तेव्हां त्या सर्व खर्चाचा बोज्या तुम्हां सर्व शेतकऱ्यांसह कारागिरांसह सोसावा लागेल. इतकेंच नव्हे परंतु, तुमचीं मुलें चोर, दरवडेखोर आणि बंडखोर झाल्यामुळें सरकार त्यांस शिक्षा देऊन त्यांची रस्तोरस्तीं जेव्हां धिंड काढील, तेव्हां तुम्हां त्या बंडखोरांच्या आईबापांस लज्जेस्तव परांगदा होऊन आपलीं तोंडे काळीं करावीं लगतील आणि तुमच्या निराश्रित अबला सुनाबाळांस शोकसमुद्रांत गटंगळ्या खाव्या लगतील—तुमच्या भाऊबंदांच्या मुखाला **काळीमा** लागून तुमच्या सोयऱ्याधायऱ्यांचा कोणी आदरसत्कार करणार नाहींत आणि तुमच्या इष्टमित्रांस लज्जा प्राप्त होऊन त्यांस चारचौघांत खालीं माना घालाव्या लगतील. त्याचप्रमाणें तुम्हीं आपलीं मुलें आपल्या शाळेंत जर पाठविलीं नाहींत, तर ती उनाड होऊन, वयांत आल्याबरोबर काळ्या कृष्णासारखे **निर्लज्ज** होऊन व्यभिचार करूं लागल्यामुळें ते सर्व, स्वभावानें सदाचारी लोकांच्या तिरस्कारास पात्र होतील आणि त्यांच्यासाठीं एकंदर सर्व लोकांत तुंबल हाणामान्या, ठोकाठोक्या, खूनखराब्या होऊं लगतील व त्यांचा बंदोबस्त ठेवण्याकरितां सरकारास शिबंदी ठेवण्याचा जो कांहीं खर्च पडेल, त्याचा बोजा तुम्हां शेतकऱ्यांसह कारागिरांच्या उरावर बसेल. त्याचप्रमाणें तुम्ही आपलीं मुलें आपआपल्या शाळेंत जर पाठविलीं नाहींत, तर तीं मुलें वयांत आल्याबरोबर आपलीं पोटे जाळण्याकरितां धूर्त

आर्यभटांतील कृत्रिमी कज्जेदलाल कुलकर्ण्यांच्या नादीं लागून गावांतील निरपराधी सालस, भल्या गृहस्थांविरुद्ध खोट्या साक्ष देऊन त्यांजवर खोटे कागद करतील; आणि सरकाराविरुद्ध बनावट छापील कागद व बनावट नोटा करून अड्डल खोटे बोलणारे जेव्हां होतील, तेव्हां सरकारास त्यांचे इनसाफ करण्याकरिता पगारी न्यायाधीश नेमावे लागतील व त्या सर्वांच्या खर्च शेतकऱ्यांसह कारागिरांच्या बोडक्यावर बसेल. सारांश, एकंदर सर्व जगांतील लोकांनी आपआपल्या मुलीमुलांस शाळेंत घालवून त्यांस सत्यज्ञानविद्या दिल्याबरोबर सहजच ते सर्व लोक सदगुणी झाल्यामुळे कोणी कोणाच्या राष्ट्रांवर खाऱ्या करणार नाहीत आणि यामुळे एकंदर सर्व जगांत जागोजाग शेतकऱ्यांसह कारागिरांच्या निढळाच्या घामाचें कोट्यावधि रुपये खर्ची घालून निरर्थक फौजफाटे ठेवण्याचा त्या सर्व सरकारांस प्रसंग येणार नाही, अशाविषयी बोध करा म्हणजे काम झालें.

लक्ष्मण.प्र.—कां हो तात्यासाहेब-चोरापेक्षां जास्ती दोषी कोण आहेत ?

जोतीराव.उ.—चोराच्या दोषांविषयी मी तुला पूर्वी याच निबंधांत कळविलें आहे. परंतु या पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर जे कांहीं लोक आपल्या हितमतलबासाठीं नास्तिक बनले आहेत, ज्यांनीं आपण सर्वांच्या निर्माणकर्त्याची उचलबांगडी करून त्याच्याऐवजीं त्यांनीं पराजित केलेल्या अज्ञानी लोकांचे आपण स्वतः अहंब्रह्म अथवा भूदेव होऊन त्यांची निवड करून त्यांस तुच्छ मानितात, अशा धूर्त मतलबी लोकांच्या शाळेंत शिकलेलीं विद्वान मुलें अड्डल निर्दय चोर झालीं आहेत.

लक्ष्मण.प्र.—आतां येथें या निर्दय विद्वान चोरांविषयी थोडें थोडें प्रतिपादन कराल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—अज्ञानी लाचर चोर पोटाकरितां चोऱ्या करितात; परंतु शाळेंत शिकलेल्या नास्तिक चोरांपैकीं कित्येक सरकारापासून दरमहाचे दरमहा पगारासह गाडीघोड्याबद्दल भत्ते घेऊन सरकारचें चाकर होतात; आणि सरकारची चाकरी इमानेंइतबारें न करितां अज्ञानी रयतेचा न्याय करितांना त्यांजपासून लाचलुचपत खाऊन आपल्या घरोघर तेच निर्लज्जपणें पोकळ सोंवळे बनून लटकाच आस्तिकपणाचा डौल घालितात.

लक्ष्मण.प्र.—अज्ञानी रयतेपासून लांच खाणाऱ्या निर्लज्ज सोंवळ्या चाकरास तूर्त बीनभाड्याच्या घरात मौजा मारण्याकरितां सोडून द्या, परंतु त्यांच्यातील कित्येक लोक सरकारी कामगारांस फसवून अज्ञानी लोकांत डौल मिरविण्याकरितां सरकारापासून पगार घेतल्याशिवाय आनररी माजीस्ट्रेटाचे हुद्दे पतकरितात, याविषयीं तुमचें काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—त्यांच्यापैकीं कित्येकांस कामापुरती विद्या नसून त्याला जगाचा बिलकूल अनुभव नसतो—ज्याला मॅट्रिक्युलेशन परिक्षा कशाला म्हणावें, हें त्यांस मुळींच माहित नसतें, असे

अजाणते ठोंबें केवळ बड्या घराण्यांतील सरदारांचे पुत्र असले, म्हणजे त्यांस ऑनररी माजीस्ट्रेटाचे हुद्दे देतात. अहो, यांतील कित्येकांस आपल्या घरांतील प्रपंच व बायकापोरांची नीट व्यवस्था ठेवण्याचे ज्ञान नाही, तर त्यांस अज्ञानी शूद्रबांधवांचा न्याय बरोबर कसा करितां येईल ? जे आपण आपल्या जातीचा पोकळ श्रेष्ठपणाचा तोरा मिरविणारे असून, बाकीच्या एकंदर सर्व

जातीच्या लोकांस नीच मानणारे असतात, त्या सर्वावरून त्यांनी नीच मानलेल्या एकंदर सर्व जातींच्या लोकांनी त्यांच्या न्यायाच्या नावाने का शिमगा करावा ?

लक्ष्मण.प्र.—ह्याचप्रमाणे पगार घेतल्याशिवाय सर्व वृद्ध पेन्शनर विव्दान व कळचेटे कुळकर्ण्यसह, ट, फ करणारे पाटील लोक लवादांचीं कामें करितात, याविषयीं तुमचें काय मत आहे ?

जोतीराव.उ.—पांजरपुऱ्यांतील जनावरांप्रमाणें सरकारी नोकरी करून जीर्ण झालेले पेन्शनी लायक लोकांसह कळचेटे कुळकर्णी ट, फ करणाऱ्या ठोंब्या पाटलांत खिशांत घालून त्याची परवा न करितां जे एकंदर सर्व लोकांस नीच मानून आपल्या जातीच्या श्रेष्ठपणाचा ताठा मिरवितात, अशा जगमत्सरी लोकांपासून अज्ञानी लोकांचा नीट इनसाफ होऊन त्यांचें कल्याण होणें, फारच कठीण.

लक्ष्मण.प्र.—त्याचप्रमाणें सरकारपासून कांहीं वेतन घेतल्याशिवाय एकंदर सर्व तरुण अथवा वृद्ध विव्दान लोक म्युनिसिपालिटीचे सभासद झाल्यामुळें बाकीच्या एकंदर सर्व जातींच्या लोकांचें हित होतें काय ? याविषयीं तुमचें मत कसें काय आहे ?

जोतीराव.उ.—अरे, या तुमच्या एकंदर सर्व म्युनिसिपालिट्यांत धूर्त आर्यभटांच्या अमलांत नीच मानलेला चांभार, कढई, मोची, म्हार, मांग वगैरे लोकांपैकी एक तरी सभासद आहे काय ? असल्यास दाखीव ?

लक्ष्मण.प्र.—आर्यभटांनीं कृत्रीमानें नीच मानलेल्या शूद्रांपैकीं एकहि अतिशूद्र म्युनिसिपालटींत सभासद नाहीं, कारण त्यांच्यामध्ये म्युनिसिपालिटींत बसण्याजोगता विव्दान कोणी अद्याप झालाच नाहीं.

जोतीराव.उ.—यावरून इंग्रज लोकांतील पावणे दोन शहाण्या गवरनर जनरल लॉर्ड रिपन सरकारी अधिकाऱ्यानें या आर्यभटांनीं नीच मानलेल्या अतिशूद्रांविषयीं चांगला पोक्त विचार केल्याशिवाय त्यानें कोणत्या आधारावरून या बळिस्थानांतील लोकांस म्युनिसिपालटीचा अधिकार दिला. कारण उदाहरणार्थ, या पुणे शहरांतील म्युनिसिपालटीचा अधिकार सरकारानें आपल्याकडून काढून एकंदर सर्व जातीच्या लोकांकडे दिल्यामुळें युरोपियन कलेक्टरासारखे बडे बडे सरकारी कामगार या शहराकडे हुंकूनसुद्धा पहात नाहीत व तेथील सभासदांच्या हयगयीमुळें हल्लींच्या या म्युनिसिपालिटींतील हेल्थ ऑफिसराची हलालखोरि धंद्याविषयीं रयतेचें द्रव्य खर्च करण्याच्या कामीं व गंज पेठेंत जी अव्यवस्था केली आहे, ती समक्ष पाहिल्याबरोबर त्याच्याविषयीं कोणाच्या मनाला किळस वाटणार नाहीं असा पुरुष विरळा सांपडेल ! कारण भाड्याच्या तुट्टांला त्यांच्या भाडोत्री यजमानानें त्यास मार्गावर चालण्याकरितां किती जरी टुमण्या दिल्या, तरी हे शुद्धीवर येऊन मार्गावर नीट चालावयाचे नाहीत. यास्तव अतिशूद्र शेतकरी विव्दान होऊन त्यांनीं आपले आसूड अंगाभोवतालीं फिरवून त्यांस यथास्थित फटकारे दिल्याविना हे पुरपुर करून X X गाळावयाचे नाहीत.

लक्ष्मण.प्र.—त्याचप्रमाणें खोटे कागद करून लबाड बोलणाऱ्यांपेक्षा जास्ती दोषी कोण आहेत ?

जोतीराव.उ.—खोटे कागद वगैरे करुन लबाड बोलणाऱ्यांपेक्षां जास्ती दोषी त्यांस म्हणावें कीं, जे सर्वांच्या निर्मीकाच्या नावानें स्वतःच्या कल्पनेनें बनावट धर्मपुस्तके करुन अज्ञानी शूद्र वगैऱ्यांस लुटून आपल्या पोरालेकरांचीं पोटे जाळतात.

लक्ष्मण.प्र.—त्याविषयीं आम्ही काय खासा उपाय करावा, याविषयीं आम्हा सर्वास कळवाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—याला उपाय आर्यभटांनीं नीच मानलेल्या सर्व शूद्रादि अतिशूद्रांसह भिल्ल, कोळी वगैरे मानव बांधवांनीं आपआपल्या कन्यापुत्रांस शाळेमध्ये पाठवून त्या सर्वास सत्यज्ञान शिकविण्याचा आरंभ करावा, म्हणजे कांहीं काळानें आपण सर्वांच्या मुलीमुलांस सत्यज्ञान प्राप्त झाल्याबरोबर त्यांतून शूद्र वगैऱ्यांतील एखादा सत्पुरुष आपण सर्वांच्या समाधीवर पुष्पवृष्टि करुन, आपण सर्वांच्या नांवांन उल्हास करील, असें मी स्वसंतोषानें भविष्य करितों.

मृत्यू

यशवंत जोतीराव फुले.प्र.—मृत्यु म्हणजे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—एकंदर सर्व प्राणीमात्रांचें देहस्थित प्राण्यांचें जें गमन तें.

यशवंत.प्र.—कित्येक मानव स्त्रीपुरुषांच्या तान्हया मुली-मुलांस मरण येण्याच्या पूर्वी क्लेश होतात, ह्याचे कारण काय असावें, याविषयीं थोडक्यांत कृपाकरुन प्रतिपादन कराव, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—कित्येक तान्हया मुली-मुलांच्या मरणाच्या पूर्वी त्यांस क्लेश होतात, ह्यांचें मूळ कारण त्यांचे माता-पित्यांनीं कांहीं कामी अपरमित वर्तन केल्यामुळे त्या उभयतांच्या शरिरांत कांहीं एक प्रकारचे रोग स्थायीक होतात, यामुळे त्यांचीं तान्हीं बाळकें मरण येण्याच्या पूर्वी क्लेशानें तडफडून आपले प्राण सोडितात.

यशवंत.प्र.—तान्हया बाळकांविषयीं पुरे-परंतु कित्येक मानव तरुण अथवा वृद्ध स्त्री-पुरुषांस मरणाच्या पूर्वी क्लेश होतात, याचीं कारणें काय असावीत ?

जोतीराव.उ.—याचीं कारणें सांगतां ऐक—एका मानव स्त्रीनें मानव पंचासमक्ष एखाद्या मानव पुरुषास आपला पुरुषास आपला भ्रतार कबूल करुन त्याजबरोबर जेव्हां ती सर्व कामी सर्व काळ प्रतारणा करिते, तेव्हां तिला मरणाच्या पूर्वी पश्चाताप झाल्यामुळे क्लेश होतात. त्याचप्रमाणें एका मानव पुरुषानें मानव पंचासमक्ष एखाद्या मानव स्त्रीस आपली भार्या कबूल करुन तिजबरोबर जेव्हां सर्व कामीं सर्वकाळ दगेबाजी करितो, तेव्हां त्याला मरणाच्या पूर्वी पश्चाताप झाल्यामुळे क्लेश होतात. इतकेंच नव्हे, परंतु, कित्येक मानव पुरुष आपल्या हितमतलबासाठीं आपल्या शेजाऱ्यांबरोबर नानाप्रकारच्या ठकबाज्या करितात आणि कित्येक जुलीयस सीझरासारखे आपल्यास राज्य प्राप्त व्हावें म्हणून आपल्या पदरच्या जाँहामर्द शिपायाकरावीं लक्षावधी आपल्या मानव शेजारी बांधवांचा वध करणाऱ्यांस मरण येण्याच्या पूर्वी पश्चाताप झाल्यामुळे अतिशय क्लेश होतात.अरे ! एका मनुष्यानें एखाद्या क्षुल्लक अशा मानवाची अन्यायानें जर हत्या केली, तर

आपल्या किती क्लेश होतात ? त्याचप्रमाणे जुलीयस सीझराने लक्षावधि प्राण्यांचा जर वध केला, तर त्याला त्याच्या मरणापूर्वी पश्चात्ताप झाल्यामुळे त्याला निःसंशय क्लेश झाले असतील, त्याविषयी येथे सिद्ध करण्याचे प्रयोजन दिसत नाही.

यशवंत.प्र.---कं हो, जुलीयस सीझर अपमृत्युने मरण पावला काय ?

जोतीराव.उ.---जुलीयस सीझर अपमृत्युने मुळीच मरण पावला नाही. प्रथम तो लोकसत्तात्मक राज्याचा पूर्ण भक्त होता व त्या कार्मी त्यास थोडेसे सामर्थ्य येतांच आपल्या रोम येथील लोकसत्तात्मक राज्यांतील एकंदर सर्व मानव बांधवांस गुलाम करून त्यांच्यावर आपण स्वतः राजा होण्याचा (त्याने) यत्न केला, परंतु हे ईश्वरास न साहून त्याने निःपक्षपाती ब्रूटस, जो त्याचा जिवलग मित्र होता, त्याच्या मनात भरवून त्याजकडून भर दरबारांत क्यासकाच्या हातून सीझराच्या पोटांत नागवी खंजीर खुपसून त्यास जेव्हां घायाळ केले, तेव्हां त्यास आपला प्राण सोडण्याच्या पूर्वी किती क्लेश झाले असतील, याविषयी तूच विचार करून पहा, म्हणजे झाले.

यशवंत.प्र.---या पृथ्वीच्या पाठीवर जुलीयस सीझरपेक्षां जास्ती दुष्ट कोण होता ?

जोतीराव.उ.---जुलीयस सीझरपेक्षांजास्ती दुष्ट आर्यभटांतील परशुराम होता व प्राचीन काळीं आर्यांनी ज्या लोकांस पराजित करून त्यांस आपले पिढीजादा दासानुदास केले, अशा निवळ अज्ञानी शूद्रादि अतिशूद्र, पंगू लोकांस फसविण्याकरितां निर्लज्ज आर्य, हल्लीं परशुरामास देवाचा अवतार म्हणतात. परंतु माणसाचा अवतार जो परशुराम त्याने या बळिस्थानांतील क्षेत्रांच्या मालकांपैकीं कित्येक क्षत्रियांचा निकराने जेव्हां वध केला, तेव्हां त्याने त्या जाँहामर्द क्षत्रियांचा निकराने जेव्हां वध केला, तेव्हां त्याने त्या जाँहामर्द क्षत्रियांच्या निराश्रित अबला गर्भीणी स्त्रियांचा “ लांग्यासारखा ” पाठलाग करून त्यांस पुत्र प्रसवतांच त्यांचा निर्दयपणाने वध करून या लाचार **क्षत्रिणींस** दुःखसमुद्रांत ढकलून दिले. वाहवा रे आर्यभटांची अवताराची कल्पना ! या निर्दय दुष्ट परशुरामास सैतानाचा अवतारसुद्धां कोणी म्हणणार नाही, कारण मुसलमानांनीं कल्पिलेले सैतान या परशुरामापेक्षांफार बरे नव्हेत काय ?

यशवंत.प्र.---या पृथ्वीच्या पाठीवर आर्यांतील देव परशुरामापेक्षां जास्ती अधम निष्पन्न कोण झाला ?

जोतीराव.उ.---आर्यांतील देव परशुरामापेक्षां जास्ती अधम कालच्या आर्यभट पांड्यांच्या चपाती बंडातील आर्यभट पेशवा होय. कारण, आर्यांतील देव परशुरामाने या आपल्या बलिस्थानांतील मूळच्या जाहामर्द क्षत्रियांस त्यांच्या नूतन उपजलेल्या अर्भक पुत्रांचा मात्र वध केला, परंतु कानपूरच्या छावणींत आर्यभटांतील निर्दय बंडखोर पेशव्याने बायकापोरांच्या शहास गुंतलेल्या जाहामर्द इंग्लिश शिपायासमक्ष त्यांच्या भांबावलेल्या स्त्रियांसह त्यांच्या कडेवरच्या तान्ह्या कन्यापुत्रांस हिसकावून दिवसां निर्दयपणाने वध करून अखेरीस पुरुष मंडळीवर गमतीगमतीने पाळीपाळीने प्रत्येकावर बंदुकपिस्तुलाचे ताशेरे झाडून त्या सर्वांचे हाल हाल करून प्राण घेतले; यावरून पेशव्यांच्या मनाला मरण्यापूर्वी पश्चात्ताप झाल्यामुळे क्लेश झाले नसतील, कारण आर्य

लोक नेहमीं अहंब्रह्म बनतात. त्यांच्या मनाला आपण सर्वांच्या निर्मिकाची भीडमार्यादा बिलकूल वाटत नाही, यास्तव त्या लोकांस पापपुण्याचा विधिनिषेध मुळींच वाटत नाही अशा असुरांच्या जातीस भूदेव मानून त्यांच्या पायाचीं तीर्थ पितात, अशा लोकांस काय म्हणावें ! बरें, असो, परंतु असल्या तऱ्हेच्या व्यक्ति त्यांच्या माता-पित्यांनीं जन्मतांच जर नाहींशा केल्या असत्या, तर एकंदर सर्व जगांतील लक्षावधी कुटुंबांस अनिवार त्रास भोगावे लागले नसते आणि त्यांस त्यांच्या मरणाच्या पूर्वी पश्चाताप झाल्यामुळें क्लेश भोगावे लागले नसते.

यशवंत.प्र.—असल्या तऱ्हेचा व्यक्ति पृथ्वीच्या पाठीवर जर असल्या, तर त्या पुढें कदाचित एखादे वेळीं कळवळ करणाऱ्या विषारी सर्पासारखे भयानक होतील, यास्तव आपण सर्वांनीं त्यांजविषयीं नेहमीं सावध राहिलें पाहिजे. असो, परंतु कोणत्या कारणावरून मानव स्त्री अथवा पुरुष आपल्या मरणाच्या पूर्वी शांतपणें आनंदात आपले प्राण सोडितात ?

जोतीराव.उ.—मानव स्त्रीपुरुष आपलीं लग्नें झाल्यानंतर ते निर्मळ अंतःकरणें सत्यास स्मरून एकमेकांशीं जेव्हां सर्वकाळ सर्वकामीं सत्य-आचरणांत आपलें सर्व आयुष्य घालवितात. यास्तव मरण येण्याच्या पूर्वी ते शांतपणें आपले प्राण सोडितात. कित्येक मानव स्त्रीपुरुष आपल्या शेजाऱ्याचें बरें करण्यासाठीं सर्वकाळ प्रयत्न करितात, म्हणून त्यांच्या मरणापूर्वीं त्यांस कोणत्याच प्रकारचे क्लेश होत नाहीत. तथापि कित्येक अशक्त भिऱ्या स्वभावाचे केवळ भाविक मानव स्त्रीपुरुषांच्या आजारीपणांत त्यांच्या इंद्रियांचे व्यापार फारच मंद पडतात. यामुळें त्यांपैकीं कित्येक बावचळून असें म्हणतात, **देवाचे दूत आले आणि कित्येक म्हणतात कीं, यमाचें दूत आले आणि कित्येक सॉक्रेटीस**, येशू ख्रिस्त, महंमद वगैरे महा सत्पुरुषांसारखे, एकंदर सर्व आपल्या मानव स्त्रीपुरुषांच्या संतानानें सत्य वर्तन करून त्यांनीं आपलें आयुष्य आनंदात घालवावें म्हणून जीवंत असतां झटतात. यास्तव मरण येण्याच्या पूर्वी त्यांच्या मुद्देवर शांतपणें आनंदाचा गांभीर्य प्रकाश पडतो. अशा **“सत्पुरुषांस जगाच्या कल्याण आणि सत्याची विभूती”** असें म्हणावें आणि तेच मृत असून एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांच्या हृदयमंदिरांत आठवणरूपी जागृत होऊन वास करितात. यास्तव प्रत्येक मानव स्त्रीपुरुषानें जीवंत असतां सत्यास जीवीं धरून त्याप्रमाणें सत्य आचरण केल्यानें त्यांच्या वृत्तींत अत्यंत गांभीर्यपणा येऊन त्यास काळ समीप असल्यामुळें कल्पित परलोकाचें भय वाटत नाही. यास्तव आपण शुद्धिवर असतां आपल्या कन्यापुत्रांसह कुटुंबांतील एकंदर सर्व तरुणांस सत्यविषयीं बोध करून एकंदर सर्व सोयरेधायरे इष्टमित्र वगैऱ्यांचा निरोप घ्यावा आणि शांतपणें सत्यास स्मरून पुढें दिलेली प्रार्थना करावी.

॥ प्रार्थना ॥

या तुझ्या अमर्याद विस्तीर्ण पोकळीमध्ये अनंत सूर्यमंडलांसहित या पृथ्वीवरील प्राणीमात्रांसह मज मानवास निर्माण करून मला सदसदविचार करण्याची बुद्धि दिलीस व तुझ्या आज्ञेप्रमाणें सत्यास स्मरून मी या जगांत वर्तन केलें, हें तूं जाणतोस, यास्तव तूं माझा अंगिकार

करशील, अशी माझी पूर्ण खात्री आहे. आणि त्याचप्रमाणे माझ्या बाकी एकंदर सर्व मानव बहिण-भावंडांनी सत्यास स्मरून आचरण केल्याबरोबर, त्यांचाहि अंगिकर निःसंशय करशील ! ! तुझी सत्यसत्ता वाढो ! ! !

यशवं.प्र.—मानव स्त्री अथवा पुरुषांचे प्राणोत्क्रमण झाल्याबरोबर त्याच्या प्रेताविषयी प्रथम काय करावे ?

जोतीराव.उ.—त्या प्रेतास घरांतील एखाद्या हवाशीर खोलीत बिछान्यावर निजवावे आणि त्या खोलीत शवाजवळ एखाद्या पोक्त मनुष्यास मात्र बसवून एकंदर सर्व घरांतील हवा स्वच्छ होण्याकरिता थोडाथोडा उद-कापूर जाळण्याचे सुरु करावे आणि बाकीच्या एकंदर सर्व कुटुंबांतील बायकापोरांस मोठमोठ्यांने रडण्याचा कोल्हाळ करुं न देतां, त्यांसह एकंदर सर्व इष्टमित्रांनी खोलीच्या बाहेरच्या बाजूस बसून मृताने आजपोवतो आपल्या सर्वांच्या निर्मिकास स्मरून सत्य आचरण कसें केलें, याविषयी पक्का प्रजार अथवा दीड प्रहर विचार करीत बसावे.

प्रेताची गती

बळवंतराव हरी साकवळकर.प्र.—एकंदर सर्व मानव कन्यापुत्रांनी आपल्या मातापित्यांच्या प्रेतांची गति कशी लावावी ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—एकंदर सर्व मानव कन्यापुत्रांच्या मातेनें अथवा पित्यानें आपल्या मरणाच्या अगोदर आपल्या प्रेताची कोणत्या प्रकारानें गति लावावी, म्हणून त्यांनी स्वतःची आपली इच्छा जशी प्रदर्शित केली असेल, त्याप्रमाणें त्याच्या कन्यापुत्रांसह एकंदर सर्व मानव स्त्रीपुरुषांनी त्याच्या प्रेताची गति लावावी. अथवा मानव मातापित्यानें त्याच्या मरणाच्या अगोदर त्याच्या प्रेताविषयी आपली इच्छा कोणास प्रदर्शित जर केली नाही, तर त्यांच्या कुटुंबांत पूर्वीपासून चालत आलेल्या वहिवाटीप्रमाणें त्यांच्या प्रेताची गति लावावी. अथवा मानव मातापित्यानें त्याच्या मरणाच्या अगोदर त्याच्या प्रेतविषयी आपली इच्छा कोणास प्रदर्शित जर केली नाही, तर त्यांच्या कुटुंबांत पूर्वीपासून चालत आलेल्या वहिवाटीप्रमाणें त्यांच्या प्रेताची गति लावावी.

बळवंतराव.प्र.—मानव प्राण्यांच्या प्रेताची गति लावण्याचे प्रकार जे आहेत, त्याविषयी फारच थोडक्यांत प्रतिपादन जर कराल, तर बरे होईल.

जोतीराव.उ.—भूमीतील कसरवाळव्या वगैरे कीटकांनी प्रेताचा भंडारा करून खाण्याकरितां चार खंडांसह बेटांतील बहुतेक लोक आदिपासून हा काळपावेतो आपल्यांतील प्रेतांस मातीआड करून त्यांवर खुणेकरितां एखादा मोठा दगड ठेवितात अथवा समाधि बांधितात—जलांतील मगरमासे वगैरे प्राणीमात्रांनी प्रेताचा भंडारा करून खाण्याकरितां कांहीं लोक आपल्यांतील प्रेत जास्ती रुचिकर व्हावे, म्हणून यांस थोडासा अग्नीचा डाग देऊन वाहत्या पाण्यांत ढकलून देतात. भूमीवरील कोल्हे लांडगे वगैरे चतुष्पाद जनावरांनी प्रेताचा भंडारा करून खाण्याकरितां कांहीं लोक आपल्यांतील

प्रेताची हातपाय तोडून चव्हाट्याच्या चार रस्त्यावर फेकून देत असत, याविषयीं ग्रंथांत मात्र आधार आहे, असें कित्येक लोक म्हणतात; परंतु हल्लीं तसा प्रकार माझ्या पाहाण्यांत कधीं आला नाही. तथापि कांहीं निर्दय जातीचे लोक आपल्यांतील प्रेतासह प्रेताच्या जिवंत असलेल्या भार्यस जाळून टाकितात आणि त्याविषयीं त्यांच्या शास्त्रांत लेख दाखवितात. परंतु त्याचप्रमाणें त्यांच्यांतील शास्त्रकर्ते पहिल्या प्रतीचेच अधम होते, असें सिद्धहोतें.—आकाशांतील कावळे, गिधाडें वगैरे व्दिपाद पक्ष्यांनीं प्रेताचा भंडारा करून खाण्याकरितां कांहीं लोक आपल्यांतील प्रेतास अग्नीमध्ये ढोसढोसून त्याची राखरांगोळी करितात आणि भूर्मीतील, जलांतील, भुमिवरील आणि आकाशांतील कीटक पशुपक्ष्यादि प्राणीमात्रांस धुरी देऊन त्या प्रेताची नांवानें मूठभर भाताचे अथवा कणिकीचे पिंड करून दर्भरूपी गवताच्या कावळ्याला मात्र लटूमुटी अर्पण करितात. आणि एकंदर सर्व कावळे वगैरे मुक्या जजावरांची समजूत काढितात.

बळवंतराव.प्र.—कं हो, मूळ मानव स्त्रीपुरुषांस काष्टापासून अग्नी कसा होतो, याविषयीं त्यांस मुळींच माहिती जर नव्हती, तर इराणी आर्य लोकांनीं कावळेगिधाडांच्या तोंडाला पानें पुसून त्यांनीं आपल्या प्रेताचें दहन कसें केलें असेल ! यांतील मूळ इंगित काय असावें ?

जोतीराव.उ.—इराणी आर्य लोकांनीं या बलिस्थानांत लागोपाठ सतत शेकडों वर्षे खाऱ्या करून येथील मुळच्या क्षेत्रस्थ दस्यू लोकांतील कित्येक महारथी वीरांचा रणांगणीं परशुराम आर्यानें संहार करितांच, त्यांच्या स्त्रियांच्या पोटीं होणाऱ्या अर्भकांचा वध करून बाकी सर्व मागम्हार वगैरे लोकांस पिढीजादा जेव्हां अनिवार त्रास देऊं लागले, तेव्हां बलिस्थानांतील क्षेत्रस्थ दस्यू लोकांस अतिशय संताप जेव्हां झाला, तेव्हां त्यांनीं आर्यांच्या प्रेतांस कावळेगिधाडांच्या हातीं लागूं न देतां त्यांच्या प्रेतांस हटकून छिन्न भिन्न करून, त्यांची पाहिजेल तशी व्देषानें विटंबना करूं लागले. यामुळे एकंदर सर्व इराणी आर्य लोक आपल्यांतील एकंदर सर्व स्त्रीपुरुषांसह आपल्या कन्या-पुत्रांचे प्रेतांस दहन करूं लागले असवेत, असा अदमास निघतो.

बळवंतराव.प्र.—असो, परंतु एकंदर सर्व स्त्री-पुरुषांनीं आपल्यांतील प्रेतांची गति लावण्याकरितां काय करावें ?

जोतीराव.उ.—प्रेताची गति लावण्याकरितां प्रथम त्याच्या कन्या-पुत्र, आप्तवर्ग स्त्री-पुरुषांनीं त्यास स्नान घालून त्याच्या अंगास सुवासिक तेल लावावें. त्यास वस्त्रें नेसवून त्याजकरितां तयार केलेलें तिरडें अथवा जनान्यांत नेऊन निजवावें. त्याचें सर्वांग आच्छादित करून त्यावर पुष्पांच्या माळा घातल्यानंतर त्याच्या पुत्रांसह एकंदर सर्व मित्रांनीं पाळीपाळीनें प्रेतास खांदे देऊन स्मशानभूमीच्या ठिकाणावर न्यावें. प्रेताची कोणत्याहि तऱ्हेचा गति लावण्याच्या पूर्वीं त्याच्या अंगावरचीं वस्त्रें काढूं नयेत. नंतर स्मशानातून आपआपल्या घरोघर जाण्याच्या पूर्वीं एखाद्या सत्यपालक वृद्धानें निर्मीकाविषयीं प्रार्थना करावी, ती अशी कीं :-

प्रार्थना

तुं एकंदर सर्व पृथ्वीवरील मातीस निर्माण करुन तिच्याव्दारे आम्हां सर्व प्राणीमात्रांचें पोषण करवितोस. यास्तव आम्हांपैकीं एका मानवाचें प्राणोत्क्रमण झाल्यामुळें त्यांतील माती, मातीस मिळवून आम्ही सर्व तुझ्या शाश्वत अविनाशी सत्याकडे वळतां.

बळवंतराव.प्र.—प्रेतांची गति लावतेवेळीं कांहीं मानव स्त्री-पुरुष आपण आपल्यासच उंच मानितात आणि जगविरुद्ध सर्व लोकांस धिःकारानें नीच मानितात व आपण स्वतः सोवळें बनून बाकी सर्व मानव स्त्री-पुरुषांच्या प्रेतांस स्पर्श न करितां त्यांच्या प्रेतांस कोणत्याहि प्रकारची मदत देण्याचा विटाळ मानितात. अशा प्रकारच्या मानवाबरोबर बाकीच्या मानवांनीं कसें आचरण करावें ?

जोतीराव.उ.—अशा मानवदृष्ट्या पोकळ बढाईखोर जातीच्या लोकांनीं नीच आचरण केल्याबद्दल त्यांस पश्चाताप होईतोपावेतो ते जिवंत असतां त्यांची इतरांनीं सावलीसुद्धा न घेतां त्याजबरोबर कोणत्याच प्रकारचा व्यापार ठेवूं नये, म्हणजे ते शुद्धीवर आले तर येतील.

बळवंतराव.प्र.—सोंवळें कारणाच्या लोकांपैकी कांहीं लोक असें म्हणतात कीं, आमच्या मूळ कुळस्वामी ऋषींची उत्पत्ति मांगणीपासून झाली, याविषयीं आपण उलगडा करुन सांगाल, तर बरें होईल.

जोतीराव.उ.—कोणी परदेशांमध्ये स्वारी करुं लागल्याबरोबर ते आपल्या स्त्रियांस बरोबर घेऊन जात नाहीत, अशी वहिवाट पूर्वीपासून सांपडते. त्याचप्रमाणें इराणांतील आर्य लोकांनीं बलिस्थानांत जेव्हां जेव्हां खाऱ्या केल्या, तेव्हां तेव्हां त्यापैकीं कोणी कोळणीशीं रत झाले, त्यांच्या कुळास वाल्मिक आणि व्यासऋषीचें कूळ म्हणू लागले. कोणी अतिशूद्रीण अथवा परवारणीशीं रत झाले, त्यांच्या कुळांस साख्य, कबीलर, पराशर आणि सतीरऋषीचें कूळ म्हणू लागले आणि चांभारणीशीं रत झाले, त्यांच्या कुळांस टंकऋषीचें कूळ म्हणू लागले.

बळवंतराव.प्र.—परंतु गाडवी, कोल्ही अथवा कुत्री या चतुष्पाद जनावरांपासून ऋषींचीं कुळें कशीं झालीं ?

जोतीराव.प्र.—मूळ ऋषींच्या माता गाडवी वगैरे कांहीं नव्हत्या; परंतु त्या स्त्रियांपैकीं कोणी गाडवीसारखी आर्यांच्या अंगावर भोंभों करुन भोकणारी होती, कोणी कोल्हीसारखी आर्यांच्या अंगावर हुकी हुकी करणारी होती आणि कोणी कुत्रीसारखी आर्यांच्या अंगावर दांत विचकून ख्याव ख्याव करणारी होती, म्हणून त्या सर्व स्त्रियांच्या नानाप्रकारच्या स्वभावावरुन त्यांचीं नांवें गाडवी, कोल्ही आणि कुत्री वगैरे पडलीं असावीत, असें न्याय अनुमानानें ठरतें सारांश, आर्य मानव स्त्री-पुरुषांपासून उत्पन्न झालेली खाशी संतति या बलिस्थानांत फारच थोडी सांपडेल.

श्राद्ध

गोविंदराव गणपतराव काळे.प्र.—श्राद्ध म्हणजे काय ?

जोतीराव गोविंदराव फुले.उ.—मृत पितरांचे उद्देशानें पुत्रादिकांनीं करायाची ब्राह्मणभोजनें पिडदानें एतद प्रधान कामें आहेत तीं.

गोविंदराव.उ.—यावरून शूद्रादि अतिशूद्रांच्या पुत्रादिकांनी आपल्या मृत मातापित्यांच्या उद्देशाने आर्यभट ब्राह्मणांस भोजन द्यावे, असे ठरते.

जोतीराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्रांच्या घरी आर्य ब्राह्मणांनी अन्नग्रहण करू नये, म्हणून मनुस्मृति वगैरे ग्रंथांत सांगितले आहे; ते असे की, “राजाचे अन्न ग्रहण केल्याने तेजाचा नाश होतो, शूद्रान्न ग्रहणाने आयुष्याचा नाश होतो, सोनाराच्या अन्न ग्रहणाने आयुष्याचा नाश होतो आणि चर्मकाराच्या (चांभाराच्या) अन्न ग्रहणाने किर्तीचा नाश होतो,” याप्रमाणे आहे . आणि “शूद्र याजक (शूद्राचा उपाध्याय) तो जितक्या ब्राह्मणांस आपल्या अंगाने स्पर्श करील, त्या तितक्या ब्राह्मणांत दान दिले असता, दान देणाऱ्या पुरुषांस त्या दानापासून फल प्राप्त होत नाही.” तसेच मनुस्मृतीत सांगितले आहे, ते असे की, “ब्राह्मणांकडील अन्न हे अमृताप्रमाणे जाणावे आणि शूद्रान्न रक्ताप्रमाणे आहे. यास्तव शूद्रांकडील अन्न वर्णपरत्वेकरून कनिष्ठ आहे.” तर येथे कोणी शंका घेतील, ती अशी की, आम्ही शूद्रांकडील अन्न घेत नाही. आमात्र घेतो. असे असल्याकारणाने आमात्रास (सिध्यास) दोष नाही असे म्हणतील, तर त्या आमात्राविषयी प्रमाण एका. ते असे की, “ शूद्रांकडील जे आमात्र (सिधा) त्यास शूद्रात्र असे म्हणावे आणि पक्व झालेले जे अन्न असेल ते उच्चिष्ट (उष्टे), असे जाणावे. तस्मात् शूद्रांकडील या दोन्ही प्रकारच्या अन्नाचा त्याग करावा, कारण या दोन्ही अन्नांच्या योगाने ब्राह्मणदोषी होतो.”

गोविंद.प्र.—यावरून गरुडपुराणांत मृत पितरांच्या नावाने दान करणे याविषयी जे प्रतिपादन केले आहे, ते सर्व कल्पित आहे, असे तुमच्या बोलण्यावरून सिद्ध होते का नाही ?

जोतीराव.उ.—कच्छ, मच्छ वगैरे पुराणांसारखे, धूर्त आर्यभट रिकामटकड्या ब्राह्मणांनी आपली पोटे जाळण्याकरिता; गरुडपुराणाचे थोतांड आपल्या कल्पनेने रचिले आहे, याविषयी बृहस्पति या नांवाच्या महासत्पुरुषाचे ग्रंथांतील आधार देतो, तो असा की,

ततश्च जीवनोपायो ब्राह्मणैर्विदितस्त्वह

मृतानां प्रेतकार्याणि न त्वन्य विद्यते क्वचित ॥

गोविंदराव.प्र.—या महाविद्वान् बृहस्पतिच्या आधारावरून शूद्रादि अतिशूद्रांच्या कन्या-पुत्रांनी आपल्या मृत माता-पित्यांच्या नावाने धूर्त आर्य ब्राह्मणांस सुवर्णदान, शय्यादान, छत्रीदान, गोप्रदान आणि जोडे वगैरे दान करू नये, असे सिद्ध होते.

जोतीराव.उ.—अरे बाळा, यांत काय संशय ? कारण शूद्रादि अतिशूद्रांचे माता-पिता जिवंत असता त्यांनी त्यांस अन्नान्ना करायास लावून ते मरण पावल्यानंतर त्यांच्या नावाने धूर्त आर्य ब्राह्मणांस सुवर्णदान दिल्याने त्याबद्दल त्यांच्या मृत पावलेल्या पितरांस कोणत्या ठिकाणी आणि केव्हां लाभ होणार आहे ? तसे त्यांनी आपल्या माता-पित्याला वस्त्र वस्त्र करायास लावून ते मरण पावल्यानंतर त्यांच्या नावाने धूर्त आर्य ब्राह्मणांस शय्यादान देऊन त्यांस नरम बिछान्यावर

लोळायास लावल्याबद्दल त्यांच्या मृत झालेल्या पितरांस कोणत्या ठिकाणी आणि केव्हां आराम सुख होणार आहे. तसेच त्यांनी आपल्या माता-पित्याला उन्हांत तळतळायास लावून ते मरण पावल्यानंतर त्यांच्या नांवाने धूर्त आर्य ब्राह्मणांस छत्रीदान दिल्याने त्याबद्दल त्यांच्या मृत पावलेल्या पितरांच्या अंगावर छत्रछाया कोणत्या ठिकाणी आणि केव्हां पडणार ? आणि तसेच त्यांनी आपल्या माता-पित्याला भर उन्हांत अनवाणी तळतळायास लावून ते मरण पावल्यानंतर त्यांच्या नांवाने धूर्त आर्य ब्राह्मणांस जोडेदान दिल्याने त्याबद्दल त्यांच्या मृत झालेल्या पितरांना पादुकासुख कोणत्या ठिकाणी आणि केव्हां होणार ? या सर्वाविषयी सिद्ध करतां येत नाही. यावरून धूर्त आर्यभटाविषयी वृहस्पतीचे म्हणणे सर्व खरे आहे किंवा खोटे आहे, याविषयी तुझ्या तूच विचार कर, म्हणजे झाले.

गोविंदराव.प्र.—यावरून शूद्रादि अतिशूद्रांनी आपल्या माता-पित्यांच्या नांवाने आर्य ब्राह्मणांस दान जर केले नाही, तर त्यांची गति कशी लावावी ?

जोतीराव.उ.—वा ! खासा प्रश्न—धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मृत मातापित्यांची गति लावण्याकरितां ते पुन्हां शूद्रादि अतिशूद्रांस कांहीं दान करितात काय ?

गोविंदराव.उ.—आर्यभट धूर्त ब्राह्मणांच्या मातापित्यांची गति लावण्याकरितां शूद्रादि अतिशूद्रांस कांहींच दान करीत नाहीत.

जोतीराव.प्र.—यावरून धूर्त आर्यभट ब्राह्मणांच्या मृत मातापित्यांची गति कशी लागत असेल, याविषयी तुला कसे वाटते ?

गोविंदराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्रांच्या मृत मातापित्यांची गति लावण्याकरितां, धूर्त आर्यभट ब्राह्मण आपल्या पायाचे तीर्थ पाजून त्याजपासून जर दान घेतात तर आर्यभट ब्राह्मण आपल्या मृत मातापित्यांची गति लावण्याकरितां शूद्रादि अतिशूद्रांच्या पायाचे तीर्थ न पितां त्यांजला कांहींच दान करीत नाहीत. यामुळे आर्यभटांचे मृत पूर्वज आधीं मधींच लोंबत असतील असें मला वाटते. परंतु शूद्रादि अतिशूद्रांनी आपल्या मृत मातापित्यांचे उतराई होण्याकरितां त्यांनी काय करावे ?

जोतीराव.उ.—शूद्रादि अतिशूद्रांचे माता-पिता मृत होतांच त्यांचे भाऊबंध, सोयरेधारये आणि इष्टमित्र त्यांचे घरीं येऊन त्यांच्या प्रेतांची गति लावण्याकरितां त्यांस सर्वप्रकारची मदत करितात, याबद्दल त्यांचे उतराई होण्याकरितां मृत माता-पित्यांचे तेरावे दिवशीं आपल्या शक्तीनुसार त्या सर्वास भोजन देऊन त्या सर्वांच्या गळ्यांत पुष्पांच्या माळा घालाव्यात. आणि आपल्या शक्तीनुसार कांही द्रव्य देऊन त्यांच्या शाळेंत जाणाऱ्या मुलीमुलांस मोठ्या उल्हासाने गाया बक्षीस कराव्यात व दरवर्षी आपल्या माता-पित्यांची आठवण राहाण्याकरितां आपल्या सामर्थ्याप्रमाणे वर्षश्राद्धे करून कांहीं भाऊबंधांस. सोयऱ्या-धायऱ्यांस, इष्टमित्रांस भोजन देऊन कोणाची आवडनिवड न करतां आपल्या सर्वांच्या निर्मिकाच्या नांवाने शाळेंत जाणाऱ्या निराश्रित मुली-मुलांस थोडीबहुत मदत केली, म्हणजे जन्मास आल्याचे सार्थक झाले.

एकंदर सर्व मानव स्त्री-पुरुषांस ग्रंथकर्त्याची प्रार्थना

॥ अखंड ॥

निर्मिकानें जर एक पृथ्वी केली ॥ वाही भार भली ॥ सर्वत्रांचा ॥ १ ॥ धु. ॥
तृण वृक्ष भार पाळी आम्हासाठीं ॥ फळें तीं गोमटीं ॥ छायेसह ॥ २ ॥
सुखासोईसाठीं गरगर फेरे ॥ रात्रंदिन सारें ॥ तीच करी ॥ ३ ॥
मानवांचे धर्म नसावे अनेक ॥ निर्मीक तो एक ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ निर्मी. ॥

॥ अखंड ॥

प्राणीमात्रा सोई सुख करण्यास ॥ निर्मी पर्जन्यांस ॥ नद्यांसह ॥ १ ॥ धु. ॥
त्यांचें सर्व जल वेगानें वहाती ॥ पाणी पुरवती ॥ सर्व प्राण्यां ॥ २ ॥
सागराचें योगें व्यापार करितो ॥ सुख देती घेती एकमेकां ॥ ३ ॥
मानवांचे साठी बहुधर्म कसे ॥ झाला कां हो पीसे ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ प्रा. ॥

॥ अखंड ॥

एक सूर्य सर्वां प्रकाशास देतो ॥ उद्योगा लावीतो ॥ प्राणीमात्रा ॥ १ ॥ धु. ॥
मानवासहित प्राण्यांचे जीवन ॥ सर्वांचें पोषण ॥ तोच करी ॥ २ ॥
सर्वां सुख देई जनकाच्या परी ॥ नच धरी दुरी ॥ कोणी एका ॥ ३ ॥
मानवांचा धर्म एकच असावा ॥ सत्यानें वर्तावा ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ ए. ॥

॥ अखंड ॥

एक चंद्र नित्य भ्रमण करितो ॥ सर्वां सुख देतो ॥ निशीदिनीं ॥ १ ॥ धु. ॥
भरती ओहोटी समुद्रास देतो ॥ जल हालवीतो ॥ क्षारांसह ॥ २ ॥
पाणी तेंच गोड मेघयोगें होतें ॥ संतोषी करीतें ॥ सर्व प्राण्यां ॥ ३ ॥
मानवांचे साठीं बहु धर्म कसें ॥ झालां कां हो पीसे ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ एक. ॥

॥ अखंड ॥

सर्वासाठी एक वायु खास ॥ घेती श्वासोच्छ्वास ॥ प्राणीमात्र ॥ १ ॥ धु. ॥
वृक्ष वल्लीसह सर्वाचें जीवन ॥ करी तो पालन ॥ जगामार्जी ॥ २ ॥
वायूच्या योगानें हवा शुद्ध होती ॥ प्राण्या सुख देती ॥ निर्शीदिनी ॥ ३ ॥
मानवांनों तुम्ही सत्यधर्मी व्हावे ॥ ईशगूण गावे ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ स. ॥

॥ अखंड ॥

प्राणीमात्रा नेत्रें निर्मीकानें दिली ॥ पाहूं तीं लागलीं एकमेकां ॥ १ ॥ धु. ॥
ज्ञान सर्वा दिलें सत्य शोधण्याला ॥ मार्गी लावण्याला ॥ अज्ञान्यास ॥ २ ॥
निर्मीकाचा धर्म सत्य आहे एक ॥ भांडणें अनेक ॥ कशासाठी ॥ ३ ॥
मानवांनों तुम्ही ईशा नित्य भ्यावे ॥ सर्व सुखी व्हावे ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ प्रा. ॥

॥ अखंड ॥

स्त्रीपुरुषें सर्व कष्टकरी व्हावे ॥ कुटुंबा पोसावे ॥ आनंदानें ॥ १ ॥ धु. ॥
नित्य मुलीमुलां शाळेंत घालावे ॥ अन्नदान द्यावे ॥ विद्यार्थ्यांस ॥ २ ॥
सार्वभौम सत्य स्वतः आचरावे ॥ सुखें वागवावे ॥ पंगू लोकां ॥ ३ ॥
अशा वर्तनानें सर्वा सुख द्याल ॥ स्वतः सुखी व्हाल ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ दूर्ग. ॥

॥ अखंड ॥

दूर्गणांचा छंद ज्यास बा लागला ॥ भिक्षा घालण्याला ॥ पात्र नाही ॥ १ ॥ धु. ॥
खोटें बोलणारा मद्यपि निवळ ॥ घालीना आगळ ॥ तर्कटास ॥ २ ॥
मानव भावडें सर्व एकसहा ॥ त्यांजमध्ये आहां ॥ तुम्ही श्रेष्ठ ॥ ३ ॥
बुद्धिसामर्थ्यानें सुख द्यावे घ्यावे ॥ दीनांस पाळावे ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ दूर्ग. ॥

॥ अखंड ॥

सर्वांचा निर्मीक आहे एक धनी ॥ त्याचें भय मनी ॥ धरा सर्व ॥ १ ॥ धु. ॥
न्यायानें वस्तूचा उपभोग घ्यावा ॥ आनंद करावा ॥ भांडूं नये ॥ २ ॥
धर्म राज्य भेद मानवा नसावे ॥ सत्यानें वर्तानें ॥ ईशासाठी ॥ ३ ॥
सर्व सुखी व्हावे भिक्षा मी मागतों ॥ मनुजा सांगतों ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ स. ॥

॥ अखंड ॥

सूर्यमंडळांची करितां गणना ॥ तर्क तो चालेना ॥ कल्पनेचा ॥ १ ॥ धु. ॥
त्यांच्या भोंवतालीं उपग्रह किती ॥ प्राणी जगताती ॥ असंख्यात ॥ २ ॥

त्यानें निर्मायले मानव हे सारे ॥ त्याचीच लेकरें ॥ तोच रक्षी ॥ ३ ॥
आपल्यावरून जग ओळखावें ॥ सर्वा निववावें ॥ जोती म्हणे ॥ ४ ॥ सूर्य. ॥

सदसद्विचारसंपन्न महाराज सयाजीराव गायकवाड, सेना खासखेल, समशेर बहादर,
जी.सी.एस.आय., असिस्टंट रा. ब. विश्राम रामजी घोले, ऑनररी असिस्टंट सर्जन टु हिज हायनेस
धि व्हाईसराय आणि गव्हर्नर आणि गव्हर्नर जनरल ऑफ इंडिया, कनवाळू नागेश्वरगीर
कल्याणगीर बुवा व मोरो विठ्ठल वाळवेकर या सर्वांची ग्रंथकाराविषयी ममता.

॥ अखंड ॥

गायकवाडी आश्रय, घोल्याची नजर ॥ होती अनिवार ॥ फी न घेतां ॥ १ ॥ गा. ॥ धु. ॥
दुष्ट रोगांतुन फुल्या वांचविला ॥ आनंदी पत्नीला ॥ केली ज्याच्या ॥ २ ॥
बुवाजीचें द्रव्य समार्जी नमूद ॥ फुल्या केला मर्द ॥ रोग्यांमध्ये ॥ ३ ॥
योजूनीयां मनीं प्रश्न करणारे ॥ आप्तइष्ट सारे ॥ नाडलेला ॥ ४ ॥
सार्वजनिक सत्य धर्म" पुरा केला ॥ त्यास छापण्याला ॥ द्रव्यतूट ॥ ५ ॥
जाणूनी ही वार्ता मित्र मोरोपंतें ॥ नलें छापण्यातें ॥ पुस्तक हें ॥ ६ ॥
ज्याचा मूळ मुद्दा सर्वांचा निर्माक ॥ सत्य आहे एक ॥ नसे दूजा ॥ ७ ॥
आपसुखासाठीं त्यानें केलें सर्व ॥ वाहूं नको गर्व ॥ पूजेमध्ये ॥ ८ ॥
स्त्रीपुरुषांमध्ये निवड नसावी ॥ गुणें आदरावीं सर्व काळ ॥ ९ ॥
एकोणीस शतकां ग्रंथ केला सिद्ध ॥ वाचोत प्रबुद्ध ॥ जोती म्हणे ॥ १० ॥ गा. ॥

--समाप्त--

